

Ὅρθολογισμός, ἀσύμβατος τῆς μουσικῆς ἀρμονίας Ἀνατροπή ἐκ τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως

Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάστασις ἔχει φέρει τὴν ἀνθρωπότητα, τὴν δυτικὴν πρωτίστως, -ὄλους μας δηλαδή, ἀπ' τὶς ἄρδην ἀλλαγὰς τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς καὶ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, τῆς διατυπώσεως τοῦ λόγου μας-, ἐνώπιον τῆς ἀνατροπῆς τῶν πλείστων ἀξιῶν τῆς ζωῆς μας, ὅπως εἶχαν καθιερωθεῖ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τουλάχιστον· ἀνεξαρτήτως τῆς ἐντάξεως τῶν διαφόρων λαῶν στὴν βιομηχανικὴ νοοτροπία, ὅπου ὅμως ἦταν σαφέστατες οἱ διακρίσεις τῶν πολιτισμῶν τους κι ἡ ἀξιολόγησή τους μὲ κύριο ἄξονα, τὴν ἀνωτερότητα τοῦ δυτικοῦ καὶ τὴν ἀνάγκη προσαρμογῆς τῶν ἄλλων στὶς ἐπιλογές του, μὲ τρόπο μάλιστα ἀπόλυτο καὶ μὲ ἰδεολογία ἐσχατολογικὴ, σήμερα διαπιστώνουν, ὅτι ἔχουν ἀλλάξει ὅλα, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ τὸν ἀντίκτυπό της στὴν ἰδεολογία τῆς προηγούμενης ἐποχῆς, ἀλλὰ περισσότερο στὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων. Οἱ σημερινὲς ἀλλαγὰς ἐκκινοῦν ἀπ' τὴν πλήρη ἀνατροπὴ τῆς πρακτικῆς μας σὲ οἰοδήποτε μέρος τοῦ κόσμου, τόσο στὶς τρέχουσες συνήθειές μας, μὲ τὴν χρῆση τοῦ ἔξυπνου κινητοῦ στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν μας, μὲ τὸ κράτος καὶ τὶς ἄλλες ὑπηρεσίες, ὅσο καὶ στὴν παραγωγικὴ διαδικασία, μὲ τὴν ἔμφαση πλέον στὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καὶ λειτουργίας τοῦ μυαλοῦ μας, τῆς διανοίας μας. Οἱ διαφορὰς μὲ τὶς προηγούμενες ἀλλαγὰς ὅποιας ἐποχῆς εἶναι χαώδεις, ὁ ψηφιακὸς ἀνθρώπος δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸν προηγούμενον βιομηχανικόν, παρὰ μόνον μὲ τὸ γεγονός, ὅτι διαδέχεται ὁ ἕνας τὸν ἄλλον εἰς τὸν κλεινὸν πλανήτην μας. Εἶναι σὰν τὶς ἀσύμβατες εὐθειὲς στὸν χῶρο, δὲν τέμνονται, δὲν ἀπτονται πούθενά...

Στὶς προηγούμενες ἐποχὰς οἱ ἀλλαγὰς ἔρχονταν κυρίως ἀπὸ δύο πηγές, ἀπ' τὴν πολιτικὴν ἔκφραση τῶν ὅποιων δραματικῶν γεγονότων, πολέμων, κατακτήσεων, ἐπιμιξιῶν λαῶν κι ἀπ' τὴν ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεώς τους, ἀναλόγως τοῦ βάθους της, μὲ τὴν ταυτόχρονη ἢ μὲ μικρὴ διαφορὰ χρόνου διαμόρφωση νέας ἰδεολογίας, θρησκευτικῆς ἢ ἄλλης μορφῆς, ὡς ἀντανάκλασή τους· οἱ τωρινὲς ἀλλαγὰς στὴν παραγωγικὴ διαδικασία ἔχουν ἀρχίσει ἀρκετὲς δεκαετίες πρὶν καὶ στὴν καθημερινότητά μας λιγώτερες, ἀλλὰ δὲν ἐμφανίσθηκαν ἀκόμη νέες ἰδεολογίες γιὰ τὴν ἔκφρασή τους, ὅταν μάλιστα ὁ πολιτικὸς καὶ οἰκονομικὸς χρόνος εἶναι πολὺ ταχύτερος στὴν ἐποχὴ μας καὶ οἱ ἐπιπτώσεις του ἀστραπιαῖες. Παρουσιάζεται δὲ τὸ «περίεργο» στὸν δυτικὸν ἀνθρώπο φαινόμενο, ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία ἔχειν κοιτίδα της τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν

παγκοσμιοποίηση και μαζί την ιδεολογική κυριαρχία τους, τὸν μονοπολικὸ κόσμον, καρκινοβατεῖ στὸ ἐσωτερικὸ της, καὶ τρεῖς δεκαετίες μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ της ἔχει σχεδὸν ἐκμηδενισθεῖ κι ἡ ἔμπρακτὴ ἀμφισβήτησή της εἶναι διάχυτὴ ἐπὶ τῆς γῆς, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ· ὁ οὐκρανικὸς πόλεμος ἀπετέλεσε τὴν ἱστορικὴ καμπὴ καὶ δὲν χρειάζεται σὲ βάθος ἀνάλυσή του, παρὰ μόνο ἡ ἀναφορὰ τῆς ἀπολύτου πεποιθήσεως τῶν Δυτικῶν, ὅτι ἀκολουθεῖ ἡ χρεωκοπία τῆς ρωσικῆς οἰκονομίας, μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῶν οἰκονομικῶν κυρώσεων κι ἡ ἄνευ ὄρων παράδοσὴ τῆς Μόσχας, κατὰ τὸν Ἀμερικανὸ πρόεδρο, ἐνῶ ἐνάμισυ χρόνον μετὰ συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο· ἡ ἀτλαντικὴ διαπλοκὴ ἀναμετέδιδε τὴν προπαγάνδα τοῦ παγκοσμίου, μὲ τοὺς ἀνὰ χώρα ἀνεγκεφάλους κεκράκτες της, ὡς ἔκφραση τῆς δυτικῆς κυριαρχίας καὶ χωρὶς σὲ βάθος μελέτῃ τῆς σημερινῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς συγκυρίας, ἀλλὰ μὲ σαφεῖς ἀντιδράσεις πλέον τῶν Ἀναδυομένων. Ἡ ρωσικὴ οἰκονομία ἔχει ἀνακάμψει σὲ μεγάλον βαθμὸν κι ἡ δυτικὴ ἀντιμετωπίζει περισσότερα προβλήματα, μὲ τὴν ἀμερικανικὴ πρώτη καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ κατὰ πόδας, ἐνῶ στὸ μέτωπο μᾶλλον εἶναι ἄλλες οἱ ἐξελίξεις, παρὰ τὴν τραγελαφικὴ μετάδοσιν τῶν συγκρούσεων. Τὸ ἐρώτημα ἀφορᾷ πρωτίστως τὴν ἀμερικανικὴ αὐτοκρατορία, ὅσο ἀνάλαφρες κι ἂν εἶναι οἱ ἐπιλογές τῶν προέδρων της, καθὼς ἀποδεικνύει, ὅτι δὲν ἔχει αὐτὴ τὴν δυνατότητα, μὲ κύρια εὐθύνη ἐκείνη τῆς γραφειοκρατίας της, τῆς μελέτης καὶ τῆς διαγνώσεως τῶν τόσο ραγδαίων διεθνῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐξελίξεων;

Οἱ χειρότερες γιὰ τὴν Δύση ἐκπλήξεις ἐμφανίσθηκαν στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, μὲ τὴν χρεωκοπία τῶν τραπεζῶν τῆς Silicon Valley καὶ τὸν ἀντίκτυπό της στὴν ἀμερικανικὴ οἰκονομία· ἡ χρεωκοπία τραπεζῆς της ἦταν κάτι τὸ ἀδιανόητο γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς καὶ τοὺς Δυτικούς, ἐπειδὴ θεωροῦσαν τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία ὡς φυσικὴ ἐξέλιξη τῆς βιομηχανικῆς τῶν τελευταίων αἰώνων καὶ γι' αὐτὸ μιᾶνε ἀκόμη, γιὰ τέταρτὴ βιομηχανικὴ ἐπανάστασιν. Ἐπιγραμματικὰ τὰ ἀναφέρουμε, ὡς εἰσαγωγὴ μας, στὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἐπειδὴ ἔχει γίνῃ εὐρύτατη μελέτη τους εἰς τὰς «Ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς». Ἐξακολουθοῦν δηλαδὴ, νὰ ἐντάσσουν τὴν ψηφιακὴ παραγωγὴ στὰ πλαίσια τῆς βιομηχανικῆς, στὴν ὁποία τὸ μόνον ποῦ ἀπαιτεῖται εἶναι ἡ τελειότερη ἐξειδίκευσιν τῆς ἐργασίας, ἤτοι ἡ καλύτερη ἐκμάθησιν τῆς λειτουργίας τῆς χειρὸς, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι ἡ κατάλληλη γιὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος τῆς παραγωγῆς, ἀκολουθώντας θρησκευτικὴν εὐλαβείαν τὸ προταθὲν πρόγραμμα, τοῦ ἐξαρτήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ χωρὶς νὰ γνωρίζει ὁ παραγωγὸς πολλὰς φορὰς, τὸ ποιὸν καὶ πῶς εἶναι τὸ τελικὸν προϊόν, οὔτε κι ὁ προορισμὸς του· ἡ σκέψιν, ἡ διάνοια ὑπηρετεῖ τὸ πρόγραμμα καὶ στὶς μικρότερες λεπτομέρειες του, χωρὶς ὅμως οὐδεμίαν δυνατότητα ἀμφισβήτησεώς του, ἐνῶ ταυτίζεται μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ Του ἢ τῆς Ἰδεολογίας Του. Ὁ λόγος Του εἶναι

ἐπιτακτικός, ἀπόλυτος καὶ κατηγορηματικός, τὸ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα»· στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ, εἶναι τὸ δεσπότην δόγμα, μὲ ἐκκίνησίν του τὸν Ἰουδαϊκὸ νόμο, τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, τὴν καλβινιστικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ προτεσταντικὸ πνεῦμα, στὰ ὁποῖα ὑπάγεται κι ἡ ἀριστερὴ ἰδεολογία, μὲ πρώτη ἐκείνη τοῦ Μάρξ.

Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ὅμως οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν βιομηχανικὸ, ὅπως προαναφέραμε, σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς του· στὴν παραγωγικὴ διαδικασίᾳ σχεδιάζει καὶ παρακολουθεῖ τὸ πρόγραμμα, σὲ ὅλα τὰ στάδια ὀλοκληρώσεώς του, ἀλλὰ καὶ διαθέσεώς του, ὅπως καὶ τοὺς ἀνταγωνιστὰς του στὴν διεθνή ἀγορά· εἶναι δίπλα στὸν ἰδιοκτῆτὴ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ πολλὰ φορὲς ἔχει πληρέστερες, περισσότερες καὶ καλύτερες γνώσεις ἀπ’ αὐτόν. Στὴν καθημερινότητά του εἶναι πλήρως σχεδὸν ἀπαλλαγμένος ἀπ’ τὴν τριβή, καταπίεση καὶ κατάθλιψη ἐκ τῆς οὐρᾶς στὰ γραφεῖα τοῦ δημοσίου, τῶν ὀργανισμῶν, τῶν τραπεζῶν, τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἐξυπηρετεῖ πλέον ἀπ’ τὸ σπίτι του ἢ τὸ γραφεῖο του, μὲ τὸ ἔξυπνο κινητὸ ἢ τὸν ὑπολογιστὴ του· εἶναι ἓνας ἄλλος ἄνθρωπος καὶ δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸν προηγούμενο ἑαυτὸ του· χαίρεται τὴν ἀπαλλαγὴν του ἀπ’ τὴν ἐξουθένωση τῆς οὐρᾶς, ὥρες ὀλόκληρες παλαιότερα, μὲ τὴν ἀπώλεια χρόνου ἀπ’ τὴς δουλειὰς του καὶ τὴν ψυχικὴ ἐξαθλίωσίν του, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅταν γύριζε σπίτι του, νὰ ξεθυμαίνει στὰ παιδιὰ του· τώρα, ἀπὸ βραδὶς συζητᾷ τὴς ὑποχρεώσεις του σὲ ὑπηρεσίες καὶ ταμεῖα μὲ τὴν γυναῖκα του, ἀλλὰ τὰ κάνουν στὰ πεταχτὰ οἱ δύο τους κι ἂν τὰ παιδιὰ τους εἶναι στὸ Δημοτικὸ, τότε τὰ τελειώνουν παίζοντας καὶ μαζὶ τὰ ἐμβόλια καὶ τὰ πιστοποιητικὰ τῶν παππούδων καὶ τῶν γιαγιάδων, ὅπως γίνεται σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, ἀκόμη καὶ στὰ χωριά, καλύτερα ἀπ’ τὴν Ἀμερικὴ καὶ πολλὰς χώρες, εὐρωπαϊκὰς καὶ μὴ. Ὁ ἴδιος πλέον, χειραφετημένος ἀπ’ τὴν καταπίεση τῆς χρονοβόρου καὶ ψυχοφθόρου οὐρᾶς, ἀσχολεῖται ἀπερίσπαστος, μὲ ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ σκέψη, μὲ τὴν δουλειὰ του, κι ἀνάλογα μὲ τὸ πόσο γεννάει τὸ μυαλό του, δηλαδὴ ὁ λόγος του, κατακτᾷ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ αὐτονομία του. Εἶναι ἄλλος ἄνθρωπος καὶ πολλὰς φορὲς διερωτᾷται, τὸ πόσο ἄλλαξε καὶ τὸ ποιά σχέσιν ἔχει μὲ τὸν προηγούμενο ἑαυτὸ του;

Στὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἀναζητᾷ ἀντίστοιχὴ μὲ τὴν καθημερινότητά του ἔκφραση τῆς προσωπικῆς του δημιουργικότητος καὶ ἐλευθερίας δράσεως καὶ πρακτικῆς· εἶναι ὁ νέος ἑαυτὸς του, μὲ τὴν ἀμφισβήτησιν κι ἀπόρριψιν στὴν συνέχεια τῆς ἰδεολογικῆς του προσηλώσεως τῆς προηγούμενης ἐνιαίας ἐποχῆς, ἀπ’ τὴν θεολογία τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, μέχρι τὴν βιομηχανικὴ ἰδεολογία, μὲ τὴς δύο μορφὰς τῆς, καπιταλιστικῆς καὶ κομμουνιστικῆς. Ἀλλὰ αὐτὴ δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλῃ ἀπ’ ὅλους τοὺς λαούς, ὅπως καταγράφεται ἀπ’ τὸν βαθμὸ ἐφαρμογῆς καὶ ἀφομοιώσεως τῆς ψηφιοποιήσεως στὴν κοινωνία καὶ στὴν προσωπικὴν ζωὴν ἐκάστου· ἐξαρτᾷται ἀπ’ τὴς ἱστορικὰς του ρίζες καὶ τὴν δημιουργικὴν ἔκφρασιν τοῦ λόγου του.

Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση προσφέρει τὴν εὐκαιρία τῆς χειραφετήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἰδεολογικὴν του προσήλωση, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ, κι αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο, αἰτία καὶ ἀφορμὴ ριζικῆς ἀπαλλαγῆς του ἀπ' αὐτή, ἐπειδὴ καθίσταται ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν προσαρμογὴ του στὴ νέα ἐποχὴ, τὴν κατανόησίν της καὶ τὴν δράση του σύμφωνα μὲ αὐτήν· τὸ πόσο εὐκολο εἶναι αὐτό, ἐξαρτᾶται, τὸ ξαναθυμίζουμε, ἀπ' τὰ περιθώρια τῶν πολιτικῶν δεσμεύσεων του, ἐξ αἰτίας τῶν ἱστορικῶν του ριζῶν, καὶ τῆς δημιουργικῆς ἐκφράσεως τοῦ λόγου ἐκάστου λαοῦ. Ἡ θεωρητικὴ μας ἀνάλυση μελετᾶ τὴν ἄρση τῶν ἐξαρτήσεων, ὅπως ἐπιβλήθηκαν ἀπ' τὴν ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ τὴν καθολικὴ παράδοση, ὄχι τὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ὀρθόδοξη, καὶ μὲ οὐδεμίαν διερεύνηση τῆς πρακτικῆς τους πλευρᾶς.

Ἡ πρώτη πολιτικὴ ἄρνηση τῆς ἀπολύτου θρησκευτικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἐξαρτήσεως στὴν ἱστορία ἔγινε ἀπ' τὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν πόλιν του ἀπ' τὸ μακροχρόνιο ταξεῖδι του στὴν Μεσοποταμία καὶ στὴν Αἴγυπτο· σὲ αὐτὸ μελέτησε συστηματικὰ τὶς πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες τῶν πλέον προηγμένων κρατῶν τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς του, ἀπέναντι στὴν ὑπανάπτυκτη Ἑλλάδα, κατὰ τὴν ὀρολογία μας· ἦταν χάος ἀπροσμέτρητο ἢ διαφορὰ στὴν κρατικὴ ὀργάνωση, στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ καὶ στὴν τεχνολογία, ἀλλὰ σὲ ἐκεῖνες τὶς περιοχὲς ἴσχυε ἡ ἱεραρχικὴ καὶ ἱερατικὴ δομὴ τοῦ κράτους. “Ὁ Πλάτων μᾶς προσφέρει... παραδείγματα θεωρητικῆς προσεγγίσεως τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, μὲ πληρέστερο τὴν ἀναφορά του εἰς τὸν Θαλῆν καὶ τὴν περιπέτειά του μὲ τὴν Θραῦτα Θεραπαινίδα: «Ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομοῦντα, ᾧ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θραῦττά τις ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναί, τὰ δ' ἐμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν».¹ Εἶναι περισσότερο σκωπτικὸς ἀπ' τὴν Θραῦτα Θεραπαινίδα ὁ Σωκράτης, στὸν διάλογό του μὲ τὸν διάσημο Κυρηναῖο μαθηματικὸ Θεόδωρο, μὲ ἀντικείμενο τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας σὲ σχολές, ὅπως ἀργότερα στὴν Ἀκαδημία· ἀρχίζει μὲ τὴν φράση, «ὅπως καὶ μὲ τὸν Θαλῆν, ἐνεργοῦντα ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις, ᾧ Θεόδωρε, καὶ βλέποντα ὑψηλά, ἔπεσε σὲ λακουῖβα, ὅποτε μία ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀπ' τὴν Θράκην τὸν εἰρωνεύθηκε λέγεται, ὅτι ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι πρόθυμος νὰ τὰ γνωρίσει, ἀλλὰ ὅσα εἶναι μπροστά

¹ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174α, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Αθηνᾶς», σελ. 20, κ. ἐ. «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Απόλλωνος», σελ. 1, κ. ἐ. «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 18, κ. ἐ.

του και εις τα πόδια του τα παραβλέπει». Ήταν έξυπνη ή ειρωνεία της θεραπευίδος, ή όποια, όπωσδήποτε, δέν γνώριζε τίποτε μάλλον για τις αστρονομικές παρατηρήσεις του πρώτου σοφοῦ στην ιστορία του Έλληνισμού, με έπιστημονικές αποδείξεις και άμεσα πρακτικά αποτελέσματα· πρώτος αυτός προέβλεψε έκλειψη ήλίου, τὸ 585 π.Χ. περίπου, με την διακοπή μεγάλης μάχης, ανακάλυψε την έγγραφη τριγώνου εις κύκλον και άλλα, καθὼς έθεωρείτο ὁ σοφώτερος τῶν Έλλήνων της εποχῆς του. Τὸ «έμμελής και χαρίεσσα» μετράει περισσότερο στην συλλογιστική του Σωκράτους· χαρακτηρίζει την Θράττα θεραπευίδα, δέν λεγόταν εκείνη την εποχή δούλη, ὡς έμμελή και χαριτωμένη, δηλαδή είχε την άρμονία μέσα της και την εξέφραζε με την χάρη της και την ὁμορφιά της στην συμπεριφορά της· αυτό σημαίνει ὅτι ή απόσταση, στις σχέσεις μεταξύ τῶν έλευθέρων πολιτῶν της Μιλήτου και τῶν θεραπευίδων, ήταν αντίστοιχη με εκείνη μεταξύ τῶν θεῶν και τῶν Έλλήνων.

Στή συνέχεια είναι αποκαλυπτικός: «ταῦτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον και ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος και τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε και πράγματ' ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ που, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἔγωγε· και ἀληθῆ λέγεις».² Εἶναι ἀπόλυτος ὁ Σωκράτης και εἶναι ἀπ' τις λίγες περιπτώσεις στις ὁποῖες ὁ Πλάτων ἀποδίδει με πιστὴ ἀκρίβεια τὰ λεγόμενα του διδασκάλου του· ή έπιλογή της αναφορᾶς έγινε ὅπως καταδείξει την πρώτη άμφισβήτηση της μορφῆς αὐτῆς τῶν φιλοσοφικῶν ἢ έρευνητικῶν σχολῶν, ὅπως αὐτὲς καθιερώθηκαν στις έπόμενες εποχὲς και έπιβλήθηκαν ἀπολύτως στην νεώτερη περίοδο της ιστορίας, σὲ κάθε έκφραση της ζωῆς μας, φιλοσοφία, έπιστήμη, πολιτική, ιδεολογία, έρευνα· εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρώτος καθιέρωσε την ἀποκλειστικότητα της σχολῆς, ἔξω και μακριὰ ἀπ' τὸν κόσμο, την ἀποξένωση του σοφοῦ ἀπ' τὸν περίγυρό του, ἀπ' την κοινωνική πραγματικότητα. «Ἡ ἴδια ειρωνεία, με εκείνη της θεραπευίδος πρὸς τὸν Θαλῆν, χρειάζεται και πρὸς ὅσους ἀφιερώνουν τὴ ζωὴ τους εις την φιλοσοφίαν. Και πράγματι λοιπὸν δι' αὐτὸν ὁ μὲν διπλανός του και ὁ γείτονάς του του διαφεύγει την προσοχή, ὄχι μόνο ὅτι πράττει, ἐνεργεῖ, ἀλλὰ και του εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλης μορφῆς ζωντανό· τί εἶναι ὁμως εις την πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος και τί ἀρμόζει στην ἴδια του την φύση, διάφορο ἀπ' τ' ἄλλα ὄντα ποιεῖν ἢ πάσχειν, αὐτὰ διερευνῶνται, παρὰ τις δυσκολίες τους, ἀπ' τὸν φιλόσοφο. Τὰ ἀντιλαμβάνεσαι ὅπωσδήποτε Θεόδωρε· ἢ ὄχι; Θεόδωρος: Πράγματι τὰ

² Αυτόθι, 174β, μετάφραση δική μου.

ἀντιλαμβάνομαι. Σωστά τὰ λές». Τὸν μεγάλο μαθηματικὸ τῆς ἐποχῆς του ἐπέλεξε γιὰ συνομιλητὴ του ὁ Σωκράτης...

Ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ὁ κορυφαῖος φιλόσοφος καὶ ὁ πρῶτος ιδρύσας κλειστὴ σχολὴ ἀναγνωρίζει τὴν ἀποτυχία του, ἢ μᾶλλον καλύτερα τὴν ἀδυναμία του ἀκολουθῆσαι τὰ βήματα τοῦ διδασκάλου του· ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ θεωρήσεως τῆς στάσεώς του, ἀποδεικνύει ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὴν μεταβατικότητα τῆς ἐποχῆς του καὶ ἔχει πλήρη συναίσθηση τῆς παρακμῆς τῆς πόλεως, μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀπραγμόνων καὶ τῶν ἀχρείων σὲ πρώτη φάση στὶς μέρες του καὶ τῶν κυνικῶν καὶ χαινοπρώκτων στὴν συνέχεια. Ἐπιδίωξε νὰ φτιάξει τοὺς φύλακες του, κάτι μεταξὺ τῶν ἀπραγμόνων καὶ τῶν ἀχρείων καὶ ἀπέτυχε οἰκτρά· ἡ ἀνεκτίμητη κληρονομιά του δὲν εἶναι τόσο ἡ φιλοσοφικὴ του θεωρία, παρὰ ἡ ἐξαιρετικὴ μελέτη τῆς ἐπιδράσεως τῶν ῥυθμῶν τῆς μουσικῆς στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, μέσα ἀκριβῶς ἀπ' τὴν παταγώδη ἀποτυχία τῆς φιλοσοφίας του· συμπληρώνουν τὴν μελέτη αὐτὴ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθητὲς του, μὲ κορυφαῖο, τὸν Ἀριστόξενο τὸν Ταραντῖνο''.

Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα· δείχνει, ὅτι οἱ Ἴωνες στὴν ἐποχὴ τους, κι ὅλοι οἱ Ἕλληνες φυσικὰ, δὲν εἶχαν μεγάλες διαφορὲς μὲ τοὺς θεράποντες τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, τοὺς θεωροῦσαν ἰσοτίμους τους, ὅπως βεβαιώνεται ἀπ' τὸν χαρακτηρισμὸ, «ἐμμελῆς καὶ χαρίεσσα θεραπαινίς», ἡ ὁποία εἶχε τὴν ἄνεση «ἀποσκῶψαι» τὸν Θαλῆ, δηλαδὴ τοῦ σαρκάσαι ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ σημαίνοντα πρόσωπα τῆς Μιλήτου καὶ τὸν πρῶτο τῶν ἑπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ ἦταν ἡ μεγαλύτερη καὶ πλουσιώτερη πόλις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τότε ἢ πρωτεύουσα τῆς Ἰωνίας. Φαίνεται, ὅτι πολλὲς καρδιὲς θὰ εἶχε κάψει ἢ ὠραία θεραπαινίς κι ἔτσι εἶχε τὴν ἄνεση, ὅπως φυσικὰ καὶ οἱ ἄλλες ὁμορφες συμπατριώτισσες της κι ἄλλοι ἔξυπνοι θεράποντες ἢ οἰκέτιδες καὶ ἄλλοι οἰκέτες, τῆς σκωπτικῆς κριτικῆς ἀκόμη καὶ τῶν ἐπωνύμων τῆς Μιλήτου. Ἡ σύγκριση εἶναι ἀπόλυτη, πόσες ὠραῖες μετανάστες ἢ καὶ ἔγχρωμες πολῖτες ἔχουν τὴν ἄνεση τοῦ δημοσίου σαρκασμοῦ ἐπωνύμων καθηγητῶν μεγάλων δυτικῶν Πανεπιστημίων;

Κάτι ἀντίστοιχο συνέβαινε καὶ μὲ τὸν Σωκράτη· ὁ σοφώτατος τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν Πυθία, καὶ τὸ ὑπόδειγμα πολίτου καὶ ὀπλίτου τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, κυκλοφοροῦσε στὴν Ἀγορὰ καθημερινά, κι ἴσως καὶ ὑπερβολικὰ, κατὰ τὴν σύζυγόν του Ξανθίππην, ἡ ὁποία τὸν περιποιοῦταν καταλλήλως καὶ τοῦ τίς ἔβρεχε, ἐπειδὴ παραμελοῦσε τὰ παιδιὰ του. Στὴν Ἀγορὰ παρέδιδε καὶ τὰ μαθήματά του...

Τέλος κλειστοῦ συστήματος

Ἡ κρίσιμη ἀξιολόγηση εἶναι ἡ βαρῦτης τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ εἰς τοὺς «Νόμους», εἰς τὴν μουσικὴν καὶ εἰς τὸ ἦθος τοῦ πολίτου, ἃν καὶ ἀποτελοῦν ἀμφοτέρω τὸ τελειότερο σύστημα ὁλοκληρωτισμοῦ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ὅταν μπροστά του, Καλβίνος, Μάρξ, Λένιν, Στάλιν, Χίτλερ, Μάο, εἶναι ἀπλὲς ὀδοντόκρεμες· ἐξαίρει τὴν «ἐμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα», ἀπέναντι στοῦ κλειστοῦ συστήματος τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν εἰς τὸν «Θεαίτητον», ἐνῶ καὶ στὰ δύο πρῶτα ἔχει πλεῖστες ἀναφορὰς στοὺς Ὅμηρον καὶ στὴν μουσικὴ ἀρμονία, ὅπως καὶ στοὺς ῥόλους τῆς ἀσκησης τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ εἰκόνα τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, μὲ τοὺς ἐνεργοὺς πολῖτες τῆς καὶ τὸν ἀρμονικὸ λόγον τους, μὲ τὴν προσῶδια του καὶ τὴν ἐλεύθερη πρακτικὴ τους, κι ὄχι ἐκεῖνη τῆς παρακμῆς τῆς, μὲ ἀλογίας καὶ ἀναγῶγους ῥυθμοὺς τῶν ἀπραγμόνων καὶ ἀχρείων καὶ κατάληξή τους στοὺς κυνικοὺς τῆς ρωμαϊοκρατίας: «Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς δίδει τὴν ἄριστη περιγραφή τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου σὲ περιόδους παρακμῆς καὶ δουλείας: «ἐν γὰρ δὴ τοῖς πρὸ ἡμῶν χρόνοις ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ προπηλακίζομένη καὶ δεινὰς ὕβρεις ὑπομένουσα κατελύετο, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα τελευτῆς ἐκπνεῖν καὶ μαραίνεισθαι κατ' ὀλίγον, ἐπὶ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς ἡλικίας μικροῦ δεήσασα εἰς τέλος ἠφανίσθαι. ἑτέρα δὲ τις ἐπὶ τὴν ἐκείνης παρελθοῦσα τάξιν, ἀφόρητος ἀναιδεία θεατρικὴ καὶ ἀνάγωγος καὶ οὔτε φιλοσοφίας οὔτε ἄλλου παιδευμένου οὐδενὸς μετειληφνῦα ἐλευθερίου, λαθοῦσα καὶ παρακρουσαμένη τὴν τῶν ὄχλων ἄγνοιαν, οὐ μόνον ἐν εὐπορίᾳ καὶ τρυφῇ καὶ μορφῇ πλείονι τῆς ἑτέρας διῆγεν, ἀλλὰ καὶ τὰς τιμὰς καὶ τὰς προστασίας τῶν πόλεων, ἃς ἔδει τὴν φιλόσοφον ἔχειν, εἰς ἑαυτὴν ἀνηρτήσατο καὶ ἦν φορτικὴ τις πάνυ καὶ ὄχληρὰ καὶ τελευτῶσα παραπλησίαν ἐποίησε γενέσθαι τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις».³

Μᾶς λέει ὁ Διονύσιος, ὅτι, «στοὺς προηγουμένους ἀπὸ ἐμᾶς χρόνους ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ, κάτω ἀπ' τοὺς προπηλακισμοὺς καὶ ὅσας δεινὰς ὕβρεις ὑπέμεινε ἐξαφανιζόταν, ὅποτε ἀρχῆς γενομένης μὲν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα ἄρχισε ἐκπνεῖν καὶ μαραίνεισθαι ὀλίγον κατ' ὀλίγον, κατὰ δὲ τὴν δική μας ἐποχὴ ὀλίγον ἔλειψε τοῦ νὰ ἐξαφανισθεῖ τελειῶς· κάποια ἄλλη δὲ κατέλαβε τὴν θέσιν τῆς, ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος θεατρικὴ ἀναιδεία, ἢ ὅποια δὲν

³ Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύου, «Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων», κεφ. 1, μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὸ παρὸν στὴν αἰωνιότητα», σελ. 6, κ. ἐ. «Οἱ κοινὲς καὶ ἀκατάλυτες ρίζες τοῦ Ἑλληνισμοῦ», σελ. 26,27,49, «Ἡ ἐπιβίωσις τῆς ἐμμελείας», σελ. 22. κ. ἐ., «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 15, κ.ἐ., καὶ σελ. 10, καὶ «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15 κ. ἐ. καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σ. 43, κ. ἐ.

είχε σχέση οὔτε μὲ τὴν φιλοσοφία οὔτε μὲ οἰαδήποτε ἄλλη ἐλεύθερη παιδεία, ὑπογείως καὶ ὑπὸ πλήρη παράκρουση, λόγω τῆς ἀγνοίας τῶν ὄχλων, ὄχι μόνο σὲ ἐπαρκῆ εὐπορία καὶ τρυφή καὶ ἐμφάνιση καλυτέρα ἀπὸ τὴν πρώτη διαβιοῦσε, ἀλλὰ ἀπολάμβανε καὶ τὶς τιμὲς καὶ τὴν προστασία τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ἔδει ἔχειν ἢ φιλόσοφος ῥητορική, καὶ ἀνηγορεύθη μόνη τῆς εἰς δεσπόζουσας θέσιν, ἢ ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος ῥητορική, καὶ ἦταν ὑπερβολικὰ φορτικὴ καὶ ἐνοχλητικὴ καὶ στὸ τέλος τῆς κατήντησε καταστῆσαι τὴν Ἑλλάδα ὅμοια μὲ τὶς ἄσωτες καὶ κακοδαίμονες οἰκίαις».

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου τὰ γράφει αὐτά, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, καθὼς ζοῦσε μάλιστα στὴν Ρώμη, ἔμαθε τέλεια τὴν ἱστορία τῆς καὶ τὴν λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἔγραψε τὴν «Ρωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία», σὲ εἴκοσι τόμους, ἐκ τῶν ὁποίων διασώζονται ὀλόκληροι οἱ πρῶτοι ἑννέα, καὶ ἀποτελεῖ μία ἀπ' τὶς κύριες πηγὲς τῆς ἱστορίας τῆς, ἀλλὰ καὶ πολλὰ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, ὅπως τὸ μοναδικὸ ἔργο του, «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», ποὺ πραγματεύεται τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν γραμματικὴ τῆς, τὸ συντακτικὸ τῆς καὶ τὴν μουσικὴ τῆς ἀρμονία, ὡς ἀκρογωνιαῖο λίθον τῆς, κατὰ τὴν παράδοση τῶν Ὀμήρου, Ἡρακλείτου, Θουκυδίδου, Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους...

Ἔχουν σημασία μερικὲς ἀναφορὲς του, «ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ μικροῦ δεήσασα εἰς τέλος ἠφανίσθαι»· «μικροῦ δεήσασα», λέει, ἀλλὰ δὲν ἐξαφανίσθηκε τελείως, «ἢ φιλόσοφος ῥητορική», ἐπιβίωσε σὲ κάποια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν κατονομάζει, ἀλλὰ τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, ὅπως ἡ δημώδης μουσα καὶ ἀπ' τὸν Ἰουλιανό, γιὰ τό, «ἐμπύρευμά τι μικρόν», τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηναίων· ἐπικράτησε ὅμως ἄλλη, «ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος θεατρικὴ ἀναιδεΐα», καὶ αὐτὰ μᾶλλον ἔγιναν κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις, ἀλλὰ ὄχι σὲ ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό. Αὐτὴ ἡ νοοτροπία, «ἦν φορτικὴ τις πάνυ καὶ ὀχληρὰ καὶ τελευτῶσα παραπλησίαν ἐποίησε γενέσθαι τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαίμωνων οἰκίαις». Αὐτὴ ἡ νοοτροπία ἔφερε μαζί τῆς καὶ ἄλλη γλῶσσα, ἢ μᾶλλον συνοδεύθηκε ἀλλὰ καὶ συνεξετράφη μὲ τὴν ἐξαχρείωση τοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς.

Ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ ἀναφέρει, ὁ Διονύσιος ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα γιὰ τὴν νοοτροπία τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τὴν πλήρη ἀποκοπὴ τῶν μαθητῶν τους ἀπ' τὴν κοινωνία, ἰδιαίτερος ἀπ' τὴν Ἀγορὰ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλληλοσύνδεσή τους μὲ τοὺς ἀχρεῖους καὶ κυνικούς· τὸν τέταρτο αἰῶνα ἄρχισε ἡ παρακμὴ τῶν πολιτῶν καὶ ἡ ἔκπτωσή τους σὲ ἀπράγμονες ἀπὸ ἐνεργοὺς πολῖτες τὸν πέμπτο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδρυση τῆς Ἀκαδημίας ὡς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἐδίδασκε στὴν ἀγορὰ, στὰ γυμνάσια καὶ στὴν ὑπαιθρο, ἐδίδασκε καὶ ζοῦσε ἐνεργῶς μὲ τοὺς μαθητές του τὴν ζωὴ τῆς πόλεως, ὑφίσταντο τὴν κριτικὴ τῆς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης θεραπεινίδος,

ἔστω κι ἂν δὲν ἔκανε τὰ βράδυα ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις. Ἡ μετάβασις συνοδεύθηκε κι ἀπὸ ἀλλαγὲς στὴν ζωὴ τους· ὁ Ἀθηναῖος τὸν πέμπτο αἰῶνα ἦταν ἐνεργὸς πολίτης, ὀπλίτης ἢ ναύτης ἢ ἵππεύς, ἂν εἶχε ἐπαρκῆ εἰσοδήματα, γιὰ συντήρηση τοῦ ἵππου του, τραγικός ἢ κωμικός ἢ παρωδίας ποιητής, ὑποκριτής καὶ μέλος τοῦ χοροῦ ἢ μουσικοῦ χοροῦ, σκηνοθέτης, συνθέτης μουσικῆς, στρατηγὸς καὶ δικαστής, καὶ μέλος τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, βουλευτής καὶ πρεσβευτής σὲ ξένες ἀποστολὲς καὶ θεωρὸς ἱερῶν. Ἦταν ἀπ' ὅλα κι ἀπ' τὸ καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ, ἀτομικῶς καὶ συλλογικῶς, ἐξεπλήρωνε τὰς ὑποχρεώσεις του, ἀλλὰ κάλυπτε ταυτοχρόνως καὶ τὰς οἰκογενειακὰς του ἀνάγκας· Ὁ Σωκράτης, ἄρχισε μαθητὴς στὸν λιθοξόο πατέρα του Σωφρονίσκο κι εἶχε σμιλέψει κάποιες Χάριτες στὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἐνῶ δὲν ἔλειψε ποτὲ ἀπ' τὴν πόλη του, παρὰ μόνο σὲ ἐκστρατεῖες καὶ μία ἢ δύο φορὲς σὲ θεωρεῖες ἱερῶν, ἀλλὰ ἦταν πάντοτε παρῶν σὲ ὅλα τὰ γεγονότα. Ἦταν ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων, Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, πρωθυπουργὸς καὶ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, κατὰ τοὺς θεσμούς μας, τὸ 405 π.Χ., στὴ δίκη τῶν δέκα στρατηγῶν στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, ὅταν δικαζόταν ἡ καταγγελία ἐναντίον τους, ὅτι δὲν περισυνέλεξαν τοὺς τραυματίες καὶ τοὺς νεκροὺς τῆς νίκης τους στὴν ναυμαχία τῶν Ἀργινουσῶν, τῆς τελευταίας μεγάλης τους νίκης στὸν πόλεμο· ἡ συζήτηση ἔγινε κατὰ παράβαση τοῦ κανονισμοῦ τῆς ἐκκλησίας κι ὁ ἴδιος ἀντιτάχθηκε κι ἀρνήθηκε νὰ τὴν θέσει σὲ ψηφοφορία, ἀλλὰ οἱ δημαγωγοὶ ξεσήκωσαν τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀπέιλησαν καὶ τὸν ἴδιο, ἐνῶ καταδικάσθηκαν οἱ καλύτεροὶ τους στρατηγοί, μεταξύ τους κι ὁ Περικλῆς, υἱὸς τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας. Λίγο ἀργότερα τὸ μετάνιωσαν, ἀπεκατέστησαν τοὺς στρατηγούς καὶ καταδίκασαν τοὺς συκοφάντες. Ἀλλὰ ἔχασαν τὸν πόλεμο κι ὑπέστησαν τὴν ἥττα καὶ τὴν ταπείνωση, ἡ ἄμεσος δημοκρατία ἐπλήγη ἀνεπανορθότως. Ἡ παγκόσμια ἱστορία ἄλλαξε...

Ἡ ἔκπτωση ἄρχισε τὸν τέταρτο αἰῶνα, καθὼς οἱ Ἀθηναῖοι ἐξεγέρθησαν κι ἀπεκατέστησαν τὴν δημοκρατία, μετὰ ἀπὸ ὀκτῶ μῆνες τῆς χειρίστης τυραννίας τῶν τριάκοντα, μὲ τὸν Θρασύβουλο, μὲ τὸ ἓνα τρίτο περίπου τῶν ἐναπομεινάντων τοῦ πολέμου πολιτῶν τῆς νεκρῶν, ἀλλὰ ἀπώλεσαν τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ τους· ἄρχισε ἡ «εἰδίκευσή» τους, ἔγιναν τραγωδοὶ ἢ κωμωδοί, μουσικοὶ ἢ χορευτές, στρατηγοὶ ἢ ὀπλίτες, ἂν κι οἱ τελευταῖοι ἔλειπαν σταδιακὰ καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο μισθοφόροι, ἐνῶ ἡ οἰκονομία τους ἀνθίζε· ἐκτιμᾶται, ὅτι μὲ τὰ σημερινά μας κριτήρια τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημά τους τὸν τέταρτο αἰῶνα ἦταν τρεῖς μὲ πέντε φορὲς ὑψηλότερο ἐκείνου τοῦ πέμπτου κι ἡ ἐπιρροὴ τῆς πόλεως μηδαμινή. Ἦταν ἡ σκιά τοῦ ἑαυτοῦ τους οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ τετάρτου αἰῶνος κι ἀδύναμοι ἀναδείξαι, ἔστω κι ἐλάχιστα ἀπ' τὰ προσόντα τῶν προγόνων τους...

Ἡ μετάβασις τῶν Ἀθηναίων ἀπ' τὸν πέμπτο στὸν τέταρτο αἰῶνα, μὲ τὴν ἔκπτωσιν τῆς πολιτικῆς τῆς πρακτικῆς, ἀπὸ ἐλευθέρου καὶ ἀρμονικῆς, σὲ δεσμευτικὴ καὶ τυποποιημένη, χαράσσει καὶ τὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ μᾶλλον καλύπτει τῆς δυτικῆς, ἐπειδὴ ἡ ἀνατολική, Κίνα καὶ Ἰνδίες, ἀκολούθησαν ἄλλον δρόμον· γίνεται γιὰ πρώτη φορά ἡ διάκρισις τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ διανοουμένου, στὴν καθημερινότητά τους κατὰ προέκτασιν στὴν ἐποχὴ μας, καὶ τοῦ ἐκτελοῦντος τὰ πρακτικὰ ἔργα, σὲ ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν του, δηλαδὴ τοῦ φιλοσόφου κατὰ τὸν Πλάτωνα, καὶ τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου, τοῦ καπιταλιστοῦ καὶ προλεταρίου, ἀπέναντι στὸν καθοδηγητὴ καὶ στὸ στέλεχος τοῦ κόμματος, κατὰ τὸν τύπον τῆς ἱεραρχίας του. Στὴν πράξιν πρόκειται γιὰ τὸν διχασμὸν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πολίτου, φυσιολογικῆ γιὰ ὅποιους ἔχουν ζήσει καὶ ζοῦν σὲ συνθήκας ἱεραρχικῆς καὶ ἱερατικῆς κοινωνίας, ἀδιανόητη καὶ ἀνυπόφορη γιὰ ὅσους ἔχουν βιώσει τὴν ἐλεύθερον πολιτικὴν πρακτικὴν καὶ τὴν ἀρμονικὴν ταύτισιν μὲ τὴν μουσικὴν συνοδείαν της. Αὕτη εἶναι ἡ κρίσιμη καμπή, μὲ ἀρχὴν της στὸν τέταρτον αἰῶνα π.Χ. καὶ ὀλοκλήρωσίν της στὴν ῥωμαϊκὴν κατάκτησιν. Τὸ κλειστὸ σύστημα ἔχει ἀρχίσει νὰ ἐπιβάλλεται, μὲ τὶς ἐγγενεῖς του δυσκολίας στὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ στὴν εὐρύτερον περιοχὴν ἢ ἀποδοχὴν του ἀπ' τὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν ἦσαν ἀυτονόητη.

Ἡ ἐπίσημη δυτικὴ ἱστορία, μὲ προέκτασίν της τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν, δέχεται τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἐνιαίας μορφῆς του, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, κατὰ τοὺς Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς, μὲ κύριον ἐκπρόσωπὸν τους τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασσεῖα, ὅταν γράφει, «ἡ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ μικροῦ δεήσασα εἰς τέλος ἠφανίσθαι»· «μικροῦ δεήσασα», λέει, ἀλλὰ δὲν ἐξαφανίσθητε τελείως, «ἡ φιλόσοφος ῥητορικὴ», ἐπιβίωσε σὲ κάποια μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ ὅποια δὲν κατονομάζει, ἀλλὰ τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλες πηγάς, ὅπως εἶναι ὀλοζώντανη, ἡ δημώδης μουσα, ὁ Φιλόστρατος καὶ ἡ ἄκρα ἀτθίδα τῆς Μεσογαίας, ὁ Ἰουλιανός, μὲ τό, «ἐμπύρευμά τι μικρόν», ἀπτή ἐπιβίωσις τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηναίων, ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐνῶ οἱ φιλοσοφικὲς σχολαί, εὐνοοῦν τὸν διχασμὸν καὶ τὸν θεσμοθετοῦν στὴν μετέπειτα ἐποχὴ τῆς δευτέρας λεγομένης σοφιστικῆς, μὲ προέκτασίν του στὶς μέρες μας.

Ἐμφανῶς καὶ δὲν ἐπιχειρεῖται ἐξονυχιστικὴ μελέτη τοῦ προβλήματος καὶ οὔτε εἶναι εὐκόλη, σὲ ἓνα μικρὸν πόνημα, παρὰ μόνον ἡ ἀνάδειξις τοῦ ἀνυποστάτου τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ τῆς καλλιέργειάς της συμπληρωματικῆς της, τῆς ἐνιαίας πορείας τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἀπ' τὸν Ὅμηρον μέχρι τὶς μέρες μας, μὲ ἔκφρασίν της τὸν ὑποτιθέμενον ἀλλ' ἀνυποστάτον ἑλληνορωμαϊκὸν πολιτισμὸν, ὅπως καὶ τῶν ἀνιστορητῶν καὶ δουλικῆς νοστορίας ἀπόψεων, γιὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς μουσικῆς

άρμονίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν ἴδια ἐποχὴ. Αλληλένδετα εἶναι αὐτά. Κλασικὸ παράδειγμα εἶναι ὁ Δημοσθένης, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται κι εἶναι ὁ καλύτερος ρήτωρ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κι ὑπόδειγμα γιὰ ὅλους τοὺς νεωτέρους· οἱ συμπολίτες του ὅμως, ἀκόμη καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, 42 χρόνια μετὰ τὴν αὐτοκτονία του, γνώριζαν τὴν πραγματικὴ του φύση, ὅταν στὸν ἀνδριάντα ποῦ τοῦ ἔστησαν, μετὰ τὴν διακομιδὴ τῶν ὀστῶν του ἀπ' τὴν Καλαβρία τοῦ Πόρου, ἔγραψαν, «εἴπερ ἴσῃν ῥώμην γνώμη Δημόσθενες εἶχες, οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἤρξεν Ἄρης Μακεδῶν». Οἱ ἀπράγμονες κι οἱ ἀχρεῖοι Ἀθηναῖοι τῆς ἐποχῆς εἶχαν πλήρη συναίσθηση τῆς πολιτικῆς τους ὑποτάσεως· τί ἔγραψαν, «εἴπερ ἴσῃν ῥώμην γνώμη Δημόσθενες εἶχες», ὅτι, «ἂν εἶχες ῥώμην, θάρρος καὶ ἀνδρεία, ἴσῃν μὲ τὴν ρητορικὴ εὐφράδειά σου», «δὲν θὰ κυριαρχοῦσε ποτὲ στοὺς Ἕλληνες ὁ Μακεδῶν βασιλεύς», «οὔποτ' ἂν Ἑλλήνων ἤρξεν Ἄρης Μακεδῶν». Ὁ Δημοσθένης ἦταν καλὸς ρήτωρ, εὐφράδης κι εὐχάριστος, ἀλλὰ δὲν εἶχε πολιτικὸ σθένος καὶ πυγμὴ, μὲ τίς μακρυγορίες του καὶ τὸ χαλαρὸ πολλές φορὲς διὰ ταῦτα ὕφος· δὲν ἔπειθε ἀρκετὰ τοὺς συμπολίτες του, οἱ ὁποῖοι στὴν πλειοψηφία τους ἦταν τότε ἀπράγμονες, ὥστε νὰ τὸν ἐκλέξουν στρατηγὸ στὶς κρίσιμες μάχες κατὰ τῶν Μακεδόνων, τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος εἶχε προετοιμάσει στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, μὲ τίς ἀγορεύσεις του, ἐνῶ πρῶτος σχεδὸν ἐγκατέλειπε τὸ πεδίο τῆς μάχης, ὅταν ἔβλεπε ὅτι ἠττῶντο στὴν σύγκρουση· δὲν εἶχε διακριθεῖ σὲ ἄλλη ἐκδήλωση τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς, πλὴν τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς γραφῆς λόγων, ὡς λογογράφος ἄλλωστε ἄρχισε, γιὰ διάφορες νομικὲς ὑποθέσεις, ὡς δικηγόρος κατὰ τὰ σημερινὰ κριτήρια, ἐνῶ εἶχε ἀποδειχθεῖ, ὅτι εἶχε πληρωθεῖ, πλὴν τῶν ὄσων λέγονταν ἀπ' τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ μὲ χρήματα τοῦ Ἀρπάλου, τοῦ πρώτου ταμίου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ὑπεξαίρεσε δέκα χιλιάδες τάλαντα καὶ χρηματοδότησε ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Μακεδόνο στρατηλάτου, μὲ οἰκτρὰ ἀποτυχία· ἦταν μυθῶδες τὸ ποσό, ἔστω κι ἐλάχιστο σὲ σύγκριση μὲ τὰ 500000 τάλαντα ποῦ κατέσχεσε ὁ στρατηλάτης ἀπ' τὰ θησαυροφυλάκια τοῦ μεγάλου βασιλέως, ἀλλὰ ἂν τὸ συγκρίνουμε μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δέκα χιλιάδες τάλαντα εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν ἄρχισε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, καὶ τὰ ὁποῖα ὁ Περικλῆς τὰ θεωροῦσε ἀρκετά, ἦταν τεράστιο ποσό. Ἦταν μόνο ὀπλίτης, καὶ κακὸς μάλιστα, καὶ μεγάλος ῥήτωρ, ἀλλὰ κλειστὸς ὡς χαρακτήρας, χωρὶς μειδίαμα καὶ μὲ δύσκολες σχέσεις...

Ἱστορικὲς οἱ ἀναφορὲς, ἀλλὰ ἀπαραίτητες, ἐπειδὴ τὴν ἴδια ἐποχὴ εἰς Ἀθήνας εἶχε ἐκλείψει μὲν ἡ τραγωδία κι ἡ πρώτη κωμωδία, τῆς σάτιρας τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἐμφανίσθηκαν οἱ φιλοσοφικὲς σχολές, μὲ πρώτη τὴν Ἀκαδημία καὶ στὴν συνέχεια τὸ Λύκειο, μὲ τίς γνωστὲς δεσμεύσεις τους, ἂν καὶ διετηρεῖτο ὁ ζωντανὸς πολιτικὸς λόγος κι ἡ ἀρμονικὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία ἐκόσμησε μὲ τίς

δημηγορίες του ό Δημοσθένης, έστω κι αν δέν ύπῆρχε πλέον ή πηγαία διασύνδεση του πολιτικού λόγου με την καθημερινή πρακτική· ή μετέπειτα φιλολογία της πολιτικής ζωής τον ανέδειξε ως τον κύριο εκπρόσωπο της έλληνικής πνευματικής παρουσίας, εκφράζοντας, όμως περισσότερο τις δικές της αξιολογήσεις κι όχι τις γνώσεις έλληνικές. Τί έλλειπε απ' τον Δημοσθένη; ή ρώμη, ή γενναιότητα, ή τόλμη, ή ανδρεία, την όποία οί Έλληνες θεωρούσαν ως μοναδική άρετή εις τους πολίτες, διότι αυτή τους επέτρεπε την αξιοποίηση και των άλλων αρετών τους· τί έκανε ό Δημοσθένης; συμβούλευε, με ώραίο και δημαγωγικό λόγο, τους Αθηναίους, του τί όφειλαν πράξει ως απάντηση στην επεκτατική πολιτική του Φιλίππου, αλλά μόνο στα λόγια. Αυτός ήταν ό λόγος που δέν θεωρήθηκε απ' τους Αθηναίους, ως συνεχιστής του Αισχύλου, του Σοφοκλέους και του Σωκράτους, παρ' όλο ότι αναφέρεται στις μάχες του Μαραθώνος και της Σαλαμίνος· ήταν ώραίος στα λόγια, όπως οί περισσότεροι συμπολίτες του, οί όποιοι χρηματοδοτούσαν μισθοφόρους για τους πολέμους, που μερικοί απ' αυτούς εξέλισσονταν σε στρατηγούς.

Η πτυχή του δικανικού λόγου του μεγάλου ρήτορος προσήλκυσε τον θαυμασμό των μετέπειτα σοφών της δυτικής παραδόσεως, μάλλον επειδή διεπότιζε και διαποτίζει και τους ίδιους ή ίδια πολιτική νοοτροπία· ή διάκριση λόγου και πράξεως ήταν δεδομένη κι άδιαμφισβήτητη στην Δύση, απ' την εποχή της Ρώμης, ενώ στην έλληνική παράδοση κατέστη σαφέστατος διχασμός, μεταξύ των Γρακύλων, των δουλικών προς τον κατακτητή, και των Έλλήνων της φυγής στα όρεινά και στα νησιά, «άνοδίαις» κατά τον Πολύβιο, με τις κοινότητές τους και την άρμονική τους έλληνική γλώσσα...

Την ένιαία διαχρονική αντιμετώπιση της έλευθέρως πολιτικής πρακτικής και της δουλικής νοοτροπίας αποδίδει ή όμοια παρατήρηση του Διονυσίου του Άλικαρνασσεώς και του αυτοκράτορος Ίουλιανού· ό γραμματικός γράφει για τον εκφυλισμό της φιλοσόφου ρητορικής, μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την ανάδειξη μιās άλλης που ήταν, «αφόρητος αναιδεία θεατρική και ανάγωγος και ούτε φιλοσοφίας ούτε άλλου παιδύματος ούδενός μετειληφυία έλευθερίου». Κυριάρχησε απ' την εποχή του Αύγουστου μέχρι την παρακμή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Αλλά κι ό νεαρός αυτοκράτωρ γράφει για τους Αντιοχείς τον τέταρτο μ.Χ. αιώνα: «είναι γάρ οίμαι συμβαίνει τοις φαύλοις την μουσικήν λυπηροίς μεν τοις θεάτροις, σφίσι δ' αυτοίς ήδίστοις». Δηλαδή, «διότι αυτό νομίζω συμβαίνει στους φαύλους στην μουσική που είναι αξιολύπητοι μεν στα θέατρα, αλλά εύχαριστημένοι με τον έαυτό τους»· οί ύπερ τον Ρήνον βάρβαροι, όπως θα δοῦμε, κι οί κυνικοί και χαῦνοι της Αντιοχείας έχουν την ίδια πολιτική νοοτροπία!

«Ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν»

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς εἶναι σαφέστατος στὴν περιγραφή τῆς ἐκπτώσεως τοῦ λόγου στὸ προαναφερθὲν ἔργον του, «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», ἥτοι περὶ συνθέσεως τῆς γλώσσης μας, ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα ἀπεκαλεῖτο τότε ὄνομα: «Τοῖς μὲν οὖν ἀρχαίοις ὀλίγου δεῖν πᾶσι πολλὴ ἐπίδοσις ἦν αὐτοῦ (τοῦ συντιθέναι δεξιῶς τὰ ὀνόματα), παρ' ὃ καὶ καλὰ ἐστὶν αὐτῶν τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι. Τοῖς δὲ μεταγενεστέροις οὐκ ἔστι πλὴν ὀλίγων... Καὶ τί δεῖ τούτους θαυμάζειν, ὅπου γε καὶ οἱ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμενοι καὶ τὰς διαλεκτικὰς ἐκφέροντες τέχνας οὕτως εἰσὶν ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν;»⁴ Ἐξαίρεση κάνει μόνο τῶν Στωικῶν, ἐπειδὴ ἡ σχολή τους ἀσχολήθηκε μὲ τὴν γλῶσσαν.

Ἡ ἀναφορὰ στὸν Διονύσιο Ἀλικαρνασσεύα γίνεται, ἐπειδὴ ἔχει βαρύτητα ἡ κριτικὴ του, ἀφοῦ ἔζησε τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς λατινικῆς γραμματείας, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, μὲ τὴν στρατευμένη κουλτούρα τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, καὶ τὴν συμβολὴ του σὲ αὐτήν, μὲ τὴν ῥωμαϊκὴ ἱστορία του, ἀλλὰ καὶ τὴν κριτικὴ στάση ἀπέναντί της, πλέκων τὸ ἐγκώμιον τῆς ἑλληνικῆς καὶ τοῦ ἥθους της. Ἡ ἐκπτώση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου προῆλθε καὶ ἐκ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος στὴν Ῥώμη.

Τί μᾶς λέει, ὁ Διονύσιος, «Εἰς μὲν λοιπὸν τοὺς ἀρχαίους ὀλίγον ὑστερεῖ ἢ εἰς ὅλους καλὴ ἐπίδοσις τοῦ νὰ εἶναι συνήθεια (τοῦ συντιθέναι δεξιῶς τὰ ὀνόματα, τὴν γλῶσσαν), καὶ γι' αὐτὸ εἶναι καλὰ συνδυασμένα σὲ αὐτοὺς τὰ μέτρα καὶ τὰ μέλη καὶ οἱ λόγοι, ὁ πεζὸς λόγος. Εἰς δὲ τοὺς μεταγενεστέρους δὲν ἰσχύει αὐτό, παρὰ σὲ ὀλίγους... Καὶ σὲ τί θαυμάζειν αὐτούς, στοὺς ὁποίους κι ὅσοι ἐπαγγέλλονται τὴν φιλοσοφίαν κι ὅσοι τίς λεγόμενες διαλεκτικὰς τέχνες τόσον εἶναι ἄθλιοι στὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων, τῆς γλώσσης, ὥστε εἶναι ντροπὴ καὶ τὸ νὰ ἀναφερθεῖς σὲ αὐτούς;» Ἐπιγραμματικὸς εἶναι ὁ γραμματικὸς γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ἱστορικὸς γιὰ τοὺς Ῥωμαίους· δίδει τὴν ἐντύπωση, ὅτι ἀναιρεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν γραικυλισμὸ του, παρουσιάζοντας τὴν πολὺπλευρὴ ἀπόχρωση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦ ὀνόματός της, τὴν πολιτικὴ καὶ ἀρμονικὴ γιὰ τοὺς πολλοὺς προγόνους του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀθλίαν καὶ «φορτικὴν τινὰ πάνυ καὶ ὀχληρὰν» τῶν πολλῶν τῆς ἐποχῆς του. Λίγο πιὸ κάτω εἶναι σαφέστερος, ἀφοῦ ἔχει τελειώσει τὴν ἀφιέρωσή του στὸν Ροῦφο, υἱὸ τοῦ Μετιλίου, ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶχε διατελέσει ἑπαρχὸς τῆς Ἀχαΐας καὶ ἀνθύπατος ἴσως τῆς Γαλατίας, καὶ εἶχε στὸ περιβάλλον του ὡς οἰκοδιδάσκαλο τὸν Διονύσιον· αἰσθανόταν τὴν φροντίδα τοῦ προστάτου του, Γραικύλος ἄλλωστε ἦταν, ἀλλὰ ἐπιδίωκε καταστῆσαι αὐτὸν ἐλεύθερο πολίτη, μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρμονικῆς

⁴ Τοῦ ἰδίου, «Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων», κεφ. δ', παρ. 14, 16, μετάφραση δική μου.

έλληνικῆς γλώσσης, δείχνοντας ἔτσι καὶ τὴν πρόθεσή του γιὰ ἀπαλλαγὴ καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀπ' τὴν ἀθλίαν καὶ φορτικὴν τινα καὶ ὀχληρὰν τῶν ὁμοεθνῶν του γλῶσσαν. «Πολλοὶ γοῦν ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς φιλόσοφοί τε καὶ ῥήτορες λέξεις πάννυ καλὰς καὶ πρεπούσας τοῖς ὑποκειμένοις ἐκλέξαντες ἐπιμελῶς, ἀρμονίαν δὲ αὐταῖς περιθέντες εἰκαίαν τινὰ καὶ ἄμουσον οὐδὲν χρηστὸν ἀπέλαυσαν ἐκείνου τοῦ πόνου. Ἐτεροὶ δ' εὐκαταφρόνητα καὶ ταπεινὰ λαβόντες ὀνόματα, συνθέντες δ' αὐτὰ ἡδέως καὶ περιττῶς πολλὴν τὴν ἀφροδίτην τῷ λόγῳ περιέθηκαν»⁵⁵. Μᾶς λέει, ὅτι «πολλοὶ λοιπὸν ποιητὲς καὶ συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες ἐπέλεξαν ἐπιμελῶς πολὺ καλὰς λέξεις καὶ ἀντίστοιχες τῶν φράσεών τους, ἀλλὰ συνέδεσαν αὐτὲς μὲ ἀρμονία ἀστόχαστη, τυχαία καὶ ἄμουσο, ὅποτε τίποτε τὸ χρηστὸ δὲν ἀπήλαυσαν τοῦ κόπου τους. Ἄλλοι ὅμως χρησιμοποίησαν εὐκραταφρόνητη καὶ ταπεινὴ γλῶσσα, ἀλλὰ τὴν συνεδύασαν μὲ περιττὴ εὐφράδεια καὶ εὐχαρίστηση καὶ προσέθεσαν στὸν λόγο τους πολλὴν ἡδύτητα, ἀφροδίτην», ὅπως μὲ τὴν Ἀφροδίτην δηλαδὴ. Τὴν ἀρμονία τοῦ λόγου ἀναζήτησαν αὐτοὶ κι ὄχι ἀπλᾶ τὶς λέξεις, ὅπως ὁ σύγχρονός μας στρατευμένος τῆς κοινοβαρβαρικῆς γλωσσολόγος...

Οἱ πολλοὶ τωρινοὶ φιλόλογοί μας δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν διαφορὰ αὐτὴ, οὔτε οἱ ξένοι ποὺ ἔχουν κάνει τὶς μεταφράσεις καὶ πολλοὶ δικοὶ μας, ὡς πιστοὶ μαθητὲς τους· ἀπουσιάζει ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, τοῦ ἀρμονικοῦ, γλαφυροῦ καὶ πειστικοῦ, ἐπειδὴ γίνεται σύγχυσις μὲ τὸν ἄθλιο καὶ ἀχρεῖο στὴν ἐκφώνησή του. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι οἱ λέξεις, ὅπως καὶ στίς μέρες μας μὲ τὴν κοινοβαρβαρικὴ, τὴν χυδαίαν γλῶσσαν, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία ἀρμονίας· δὲν δίδουν σκέτες οἱ λέξεις τὸν ὠραῖο λόγο, παρὰ ἡ τήρηση τῆς ἀρμονίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τῆς πλοκῆς τοῦ λόγου, τῆς συνθέσεως τῆς γλώσσης, τῶν ὀνομάτων, τῆς προσωδίας. Ἡ διάκριση αὐτὴ ὅμως προσδιορίζει καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ του ἢ τὴν δουλικὴ καὶ ταπεινὴ. Ἡ ἐπιλογὴ δηλαδὴ εἶναι πολιτικὴ, ἀντιλαμβάνεται ὁ καθεὶς τὴν ἐλεύθερη καὶ ἀντόνομη πρακτικὴ του, ἢ ὑποτάσσεται στὸν ἄνωθεν λόγο, ἰσοπεδωτικὸ κι ἐξουθενωτικὸ γιὰ τὸν ἴδιο, ὅποτε καὶ ἀποκτᾶ δουλικὴ νοοτροπία.

Ἡ ἑλληνικὴ ἦταν ἡ κύρια γλῶσσα τῶν πεπαιδευμένων Ρωμαίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κι ἄς μὴν ξεχνοῦμε, ὅτι ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ, Ρωμαῖστὶ μὲν ἀπευθύνθηκε στὸν Κάσκα, ποὺ πρῶτος τὸν μαχαίρωσε, «Μιαιρώτατε Κάσκα, τί ποιεῖς;» Αὐτὸς ὅμως Ἑλληνιστὶ εἶπε πρὸς τὸν ἀδελφὸ του, «Ἀδελφέ, βοήθει», γράφει ὁ Πλούταρχος. Ἄλλωστε ἔξι χρόνια πρὶν, ὁ ἴδιος Καῖσαρ, μόλις εἰσῆλθεν εἰς Ἀθήνας, μετὰ τὴν εἰς τὰ Φάρσαλα νίκην του, οἱ Ἀθηναῖοι, παρ' ὅτι ἦταν πρὶν μὲ τὸν Πομπήιον, ἔσπευσαν νὰ

⁵⁵ Αὐτόθι, κεφ. γ', παρ. 2, 3, μετάφραση δική μου.

παραδοθῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν γέμισαν μὲ ὕμνους, ἀλλὰ ἀπάντησε, «ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἢ δόξα τῶν προγόνων περισώσει;»⁶

Λίγο καιρὸς μετὰ, ἕναν αἰῶνα περίπου, ὁ Ἀριστείδης ὁ Κοϊντυλιανὸς περιγράφει πληρέστερον τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ῥώμης: Τὸ κριτήριον εἶναι πλέον, τὸ τί εἶπε ὁ καθένας καὶ ἢ μεταφορὰ τοῦ λόγου τοῦ στοὺς ἄλλους· ὄχι ἢ ταύτιση τὴν ἴδια στιγμή τοῦ λόγου τοῦ μὲ τὸν πολίτη, ὄχι τὸ τί καὶ πῶς ἔπραττε, ἀλλὰ οἱ ἰδέες τοῦ μετροῦσαν, ὄχι οἱ πράξεις του, ὄχι τὸ ἦθος του, ἀλλὰ ὁ ἀπρόσωπος λόγος του. Στὴν ἄμεσο δημοκρατία μετράει ἢ προσωπικὴ παρουσία ἐκάστου καὶ ἢ ἄμεση ἐκφορὰ τοῦ λόγου του, τοῦ ἐμμελοῦς λόγου, ὅταν ὁ ἐμμελῆς λόγος ἐκλείψει χάνεται ἢ πολιτικὴ εὐαισθησία: «ἴστε γὰρ ὅτι τῶν Πλάτωνος διαλόγων διηγηματικοὶ τινὲς εἰσιν οἱ δὲ δραματικοί· τούτων οὖν τῶν δραματικῶν τοὺς ἐλαφροτάτους ἐκδιδάσκονται παῖδες ὥστ' ἀπὸ στόματος λέγειν· πρόσεστι δ' ὑπόκρισις πρέπουσα τῷ ἦθει τῶν ὑποκειμένων προσώπων καὶ φωνῆς πλᾶσμα καὶ σχῆμα καὶ διαθέσεις ἐπόμεναι τοῖς λεγομένοις. ταῦθ' οἱ μὲν ἀύστηροὶ καὶ χαρίεντες ἠγάπησαν ὑπερφυῶς, οἱ δ' ἄνανδροι καὶ διατεθρυμμένοι τὰ ὦτα δ' ἀμουσίαν καὶ ἀπειροκαλίαν, οὓς φησιν Ἀριστόξενος χολὴν ἐμεῖν ὅταν ἐναρμόνιον ἀκούσωσιν, ἐξέβαλλον· καὶ οὐ θαυμάσαιμ' ἄν, εἰ τὸ πάμπαν ἐκβαλοῦσιν· ἐπικρατεῖ γὰρ ἢ θηλύτης».⁷

Εἰς τὰ «Συμποσιακά» του, καὶ στὸ ἕβδομο βιβλίον καὶ ὄγδο πρόβλημα, «Τίσι μάλιστα χρηστέον ἀκροάμασι παρά δεῖπνον;» ἐξετάζει τίς σχέσεις τῆς μουσικῆς μὲ τὸ ἦθος ὁ Πλούταρχος. «Διότι γνωρίζετε ὅτι ἀπ' τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος μερικοὶ εἶναι διηγηματικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι δραματικοί· ἀπὸ αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς δραματικοὺς τοὺς πιὸ εὐκόλους τοὺς διδάσκονται τὰ παιδιά, ὥστε νὰ τοὺς ἀποστηθίζουν. προστίθεται δὲ στοὺς δραματικοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καὶ ὑπόκρισις, ῥητόρευσις, ἀπαγγελία, ἐρμηνεία, ἀνάλογη πρὸς τὸ ἦθος τῶν παρουσιαζομένων προσώπων, ἀπόχρωσις τῆς μουσικῆς, πλᾶσμα, ἀρμονικὴ φωνή, καὶ ἐκφορὰ τῶν νοημάτων, σχῆμα, καὶ διαθέσεις, ἀνάλογες πρὸς τὰ λεγόμενα. αὐτὰ οἱ ἔχοντες ἀύστηρὸ ἦθος καὶ οἱ διαθέτοντες παιδεία, χρηστοθήθεια, ἠθικὴ ἀγωγή, ἀγχίνοια καὶ κομψότητα ἐκφράσεως, οἱ χαρίεντες δηλαδή, ἀγάπησαν ὑπερβολικά, ἀλλὰ οἱ ἄνανδροι καὶ μὲ τρύπια τὰ αὐτιά τους, λόγῳ τῆς ἀμουσίας τους καὶ τῆς ἐλλείψεως τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, ἐπομένως οἱ ἀπρεπεῖς, ἀγενεῖς καὶ μὲ χαμερπῆ νοοτροπία, δι' ἀπειροκαλίαν, διὰ παντελῆ ἀδυναμία κατανοήσεως τοῦ κάλλους, τοὺς ὁποίους λέει ὁ Ἀριστόξενος ὅτι ἐκβάλλουν χολὴν κατὰ τὸν ἐμετόν, ὅταν θὰ ἀκούσων τὸ ἐναρμόνιον γένος, τὰ ἀποβάλλουν. καὶ

⁶ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», τόμος, γ', σελ. 390.

⁷ Πλούταρχου, «Συμποσιακά», η', παρ. 1, (711βγ), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστὸς ἱμάς», σελ. 41, κ. ἐ., «Ἀπ' τὴ μουσικῆ στὴ γραμματικῆ», σ. 7, κ. ἐ.

δὲν θὰ ἀπορήσω καθόλου, ἐὰν ἀποβληθοῦν οἱ ἴδιοι διὰ παντός· διότι ἐπικρατεῖ ἡ θηλύτης», καταλήγει ὁ Διογενιανός.

Ἐστὼ κι ἂν δὲν τὸν μνημονεύει ὁ Πλούταρχος, ἀναφέρεται καὶ στὸν Ἀριστείδη τὸν Κοϊντυλιανό, ἂν καὶ οὔτε ὁ τελευταῖος μνημονεύει τὸν Ἀριστόξενο· «παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς, τοῖς δὲ πολλοῖς ἐστὶν ἀδύνατον· ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δῖεσιν μελωδίαν, διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες».⁸ «Τὸ ἐναρμόνιο γένος τὸ ἀντιλαμβάνονταν μόνο οἱ ἐντροφεῖς περὶ τὴν μουσικὴν παιδείαν, ἀλλὰ γιὰ τοὺς πολλοὺς ἦταν ἀδύνατη ἀκόμη καὶ ἡ κατανόηση τῆς ὑπάρξεώς του· διὰ τοῦτο καὶ ἀπεγοητεύθησαν πλήρως κάποιοι ἐξ αἰτίας τῆς ἐγγενοῦς ἀσθενείας των εἰς τὴν ἔκφρασιν τῆς κατὰ δῖεσιν μελωδίας καὶ ἀποφάνθησαν ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατη ἡ μουσικὴ ἀπόδοση τοῦ διαστήματος». Ἡ εὐαισθησία ἔλειπε ἀπὸ αὐτούς, ἀλλὰ μᾶλλον εἶχαν ἀπωλέσει καὶ τὸ μὴ ἀναίσθητον, ἦταν δηλαδὴ πλήρως ἀναίσθητοι· ἐπομένως ἀδυνατοῦν κατανοῆσαι τὴν ἀπάτη τῆς τραγωδίας, μὲ τὴν πολὺ ἀπλοϊκὴ σκέψη τους. Αὐτὴ ἡ διάσταση μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ πόνημα, διότι ἡ σχετικὴ μὲ τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ ἐξετάζεται σὲ πολλὰς ἄλλες ἀναλύσεις.

Τὸ χάος μεταξὺ τῶν εὐαισθητῶν, χαριέντων, καὶ τῶν ἀνάνδρων, διατεθρυμμένων τὰ ὦτα, ἀποτελεῖ τὸ κρίσιμο ζήτημα καὶ σήμερον· «οἱ μὲν ἀύστηροὶ καὶ χαριέντες ἠγάπησαν ὑπερφῶς, οἱ δ' ἀνάνδροι καὶ διατεθρυμμένοι τὰ ὦτα δ' ἀμουσίαν καὶ ἀπειροκαλίαν, οὓς φησὶν Ἀριστόξενος χολὴν ἐμείν ὅταν ἐναρμόνιον ἀκούσωσιν, ἐξέβαλλον· καὶ οὐ θαναμάσαιμ' ἂν, εἰ τὸ πάμπαν ἐκβαλοῦσιν· ἐπικρατεῖ γὰρ ἡ θηλύτης».⁹

“Ὅταν ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν ἠθικὴν πραγματείαν του, «Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι», ἀποφαίνεται ὅτι, «ἦνθησε δ' ἡ τραγωδία καὶ διεβοήθη, θαυμαστὸν ἀκρόαμα καὶ θέαμα τῶν κατ' ἀνθρώπων γενομένη καὶ παρασχούσα τοῖς μύθοις καὶ τοῖς πάθεσιν ἀπάτην, ὡς Γοργίας φησὶν»,⁹ γνωρίζει ἄριστα ὅτι δίδει τὴν πραγματικὴ ἐρμηνεία τῆς ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴν τραγωδίαν· διαφέρει ὅπωςδήποτε ἀπ' τὴν λατινικὴ θεώρηση τῆς ἐπιδείξεως πολιτικῆς ἰσχύος, ἂν ὑπῆρχε πράγματι τραγικὴ ποίηση τὴν ἐποχὴ τῆς κλασικῆς

⁸ Ἀριστείδου Κοϊντυλιανοῦ, «Περὶ μουσικῆς», βιβλ. Α', κεφ. 12j, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 30, κ.έ. «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 40, κ. έ., «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 13, κ. έ., «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν».

⁹ Πλούταρχου, «Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι», 348γ καὶ Diels, «Προσωκρατικοί», Β23, Π305,26, (μετάφραση δική μου), εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 4.

λογοτεχνίας τῶν Ρωμαίων, ὅταν ἐπική ποίηση, δράμα, ἱστορία ἐγράφοντο κατ' ἐντολήν τοῦ αὐτοκράτορος καί μὲ πλούσια χορηγία τοῦ ταμείου του, μὲ σκοπὸ τὴν δόξαν τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης καὶ τὸν ἀνταγωνισμό τῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία· δὲν ἐπιδιώκουμε τὴν ἐξάντληση τοῦ θέματος στὴν πραγματεία αὐτή, πολλὰ ἔχουν ἀναφερθεῖ σὲ ἄλλες «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ἀπλῆ μνεία γίνεται, διότι ἄλλο εἶναι τὸ θέμα μας, ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία τῆς τραγωδίας χωρὶς ἄμηση δημοκρατία καὶ ἐλεύθερη κριτικὴ σκέψη εἶναι τουλάχιστον κάτι τὸ ἀδιανόητο. Τί μᾶς λέει ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ ἱστορικός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης; «ἄνθησε δὲ ἡ τραγωδία καὶ ἔλαμψε, ἐπειδὴ ἔγινε θαυμάσιο ἀκρόαμα καὶ θέαμα τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ παρέσχε στοὺς μύθους καὶ στὰ πάθη ἀπάτη, ὅπως λέει ὁ Γοργίας». Ἐπισήμανε ὅτι, ἡ λάμψη τῆς τραγωδίας ἦταν στὴν πραγματικότητά ἀπάτη, διότι δὲν ἀπέδιδε τὴν ἀλήθεια οὔτε γιὰ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα οὔτε γιὰ τὰ μυθολογικά, τὸ πάθος τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἐξέφραζε· γνώριζαν δηλαδὴ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες, στοὺς ὁποίους ἐπανεδιδάσκετο ἡ τραγωδία, ὅτι δὲν παρουσιάζονταν τὰ γεγονότα, ὅπως συνέβησαν, ἀλλὰ ὅπως ἄρμοζε στὴν τραγικὴ πλοκὴ τοῦ ἔργου, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀμέσου δημοκρατίας. Δὲν εἶχαν αὐταπάτες οἱ Ἕλληνες καὶ δὲν ἐνοχλοῦνταν καθόλου, ὅταν ἔβλεπαν, κατὰ μία ἐκδοχὴ ὁ Εὐριπίδης νὰ τοποθετεῖ τὴν Ἑλένη στὴν Τροία, ὅπως εἰς τὰς «Τρωάδας» ἢ εἰς τὴν «Ἐκάβην», καὶ κατὰ ἄλλην εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν «Ἑλένην», ὅπως ἀντιστοίχως καὶ οἱ ἄλλοι τραγικοὶ ἄλλους τους ἤρωες στὰ ἔργα τους.”

“Ὅταν ἐπικαλεῖται τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Γοργίου γιὰ τὴν τραγωδία ἐμμέσως μᾶλλον ἀπαντᾷ καὶ στὴν ἀπομίμηση τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος ἀπ’ τοὺς Λατίνους ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ θέτει καὶ τὰ ὅρια τῆς διαφορᾶς τῶν δύο ἀντιλήψεων: «Ἦν ὁ τ’ ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος, καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος. ὁ μὲν γὰρ ἀπατήσας δικαιότερος, ὅτι τοῦθ’ ὑποσχόμενος πεποίηκεν· ὁ δ’ ἀπατηθεὶς σοφώτερος· εὐάλωτον γὰρ ὑφ’ ἡδονῆς λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον».¹⁰ «Στὴν τραγωδία, ὁ ἀπατήσας γίνεται δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος, καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος. Διότι ὁ μὲν ἀπατήσας γίνεται δικαιότερος, ἐπειδὴ αὐτὸ πὸν ὑποσχέθηκε ἔχει ποιήσει· ὁ δὲ ἀπατηθεὶς γίνεται σοφώτερος· διότι εἶναι εὐάλωτον ἀπ’ τὴν ἡδονὴ τῶν λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον». Δηλαδή, ἡ ἀπάτη ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τοῦ μύθου συντελεῖ, ὥστε εἰς τὴν πολιτείαν νὰ ἀναδειχθοῦν δικαιότεροι καὶ σοφώτεροι οἱ πολῖτες, ὡς συμμετέχοντες ἐνεργῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς τραγωδίας, εἴτε ὡς μέλη τοῦ θιάσου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ρόλου τους, εἴτε ὡς θεατὲς καὶ κριτὲς μαζί, καθὼς πληρώνονταν τὰ θεωρικὰ γιὰ νὰ

¹⁰ Αὐτόθι, σελ. 7.

παρακολουθοῦν τις τετραλογίες· ἡ πλοκὴ τοῦ μύθου τῆς τραγωδίας καὶ ἡ διδασκαλία τῆς συμβάλλουν ἀποφασιστικὰ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἥθους, τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς ἐμμελείας.

Τὸ «μὴ ἀναίσθητον», δηλαδὴ ἡ ἐλαχίστη πολιτικὴ εὐαισθησία, εἶναι τὸ καθοριστικὸ κριτήριον· εἶναι ἀπαραίτητη λοιπὸν ἡ προσέγγισις τῆς πολιτικῆς εὐαισθησίας, σὲ ἀναφορὰ πάντα μὲ τὸν ἡδυσμένο λόγο τῆς τραγωδίας. Ποιὸς εἶναι ἀναίσθητος; ὁ ἀπράγμων σὲ κάποιες ἐκφράσεις του, διότι καλύτερος χαρακτηρισμὸς του εἶναι ὁ «μὴ εὐαίσθητος», καὶ ὁ ἀχρεῖος σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του, μὲ προέκτασή του τὸν κυνικόν· ὁ ἀναίσθητος δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν ἡδυσμένο λόγο καὶ πολὺ περισσότερον δὲν τὸν ἐκφράζει, τὸν ἐνοχλεῖ μάλιστα ὅταν τὸν ἀκούει. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ἐπιχειρεῖ τὴν πληρέστερη διάκριση τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀναίσθησίας: «καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνας τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ῥυθμούς... Ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμόν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἐπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμὸς γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὡσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις».¹¹ Λέει, λοιπὸν, «μαζὶ μὲ τὸν Δάμωνα θὰ σκεφθοῦμε, ποιοὶ εἶναι οἱ τείνοντες πρὸς συμπεριφορὰ ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας ῥυθμοί, καὶ ποιοὶ ἀφήνονται γιὰ τὴν ἀντίθετη, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴν πρακτικὴν... Ἀλλὰ τὸ εὐρυθμο τότε καὶ τὸ ἄρρυθμο, τὸ μὲν πρῶτον εἶναι ὅμοιον μὲ τὴν ὡραία λέξιν, τὴν ἀρμονικὴν, τὸ δὲ δεύτερον μὲ τὴν ἀντίθετην, ὅπως καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ τὸ ἀνάρμοστον, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ μὲ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν ἀρμονίαν στὸν λόγον, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος αὐτὰ, τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν ἀρμονίαν».' Προσφέρει ὁ Πλάτων ἀπλόχερα τὶς γόνιμες πτυχὲς τῆς πολυσυνθέτου φιλοσοφίας του -ἐπιλεκτικὴ ἀναφορὰ γίνεται, ὅσων θεωροῦμε ἄκρως ἀναγκαίων γιὰ τὴν συλλογιστικὴν μας, ἐπειδὴ ἂν ἐπιχειρήσουμε ἐξαντλητικὴν παρουσιάσιν αὐτῶν, τότε θὰ χρειαζόμεσταν δεκαπλάσιον πόνημα-, μὲ κύριον ἄξονα τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν καὶ ὄχι τὶς θεωρίας του περὶ ἰδεῶν, στίς ὁποῖες ἐμμένει δι' αὐτοσυντήρησιν, φρονίμως ποιούσα, ἡ δυτικὴ σκέψις. Συμπληρώνει, μὲ τὸν τρόπον αὐτόν, τὸ τέλειον σύστημα ὀλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος στὴν ἱστορίαν, τὶς πτυχὲς ἀναιρέσεώς του, πού δὲν εἶναι ἡ μόνη, ὡς συμπλέουσα μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς θεραπαινίδος τοῦ Θαλοῦ...

¹¹ Πλάτωνος, ὁ. ἀ., 400β, 400δ, καὶ εἰς τὰ «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἥλιον ἐπρομηνοῦσε...», σελ. 28, κ. ἐ., καὶ «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 13, κ. ἐ.

«Εὐφραιομένους ἐπὶ τοῖς μέλεσιν»

Ὁ Ἰουλιανὸς δίδει, στὰ σχόλιά του γιὰ τοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρους, τὸν μῖτον τῆς Ἀριάδνης, γιὰ θεώρηση τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, μὲ προσθήκη μας τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, ὡς συμπλήρωμα. “Τὴν ἴδια πολιτικὴ ἀντίληψη ἐκφράζει ἐπτὰ αἰῶνες μετὰ τὸν Ἀριστόξενο, τέσσερες μετὰ τὸν Πλούταρχο, καὶ ὁ Ἰουλιανός, ὅταν λέει, ὅτι, «αἰσχίον γὰρ εἶναι δοκεῖ μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως». Στὴν συνέχεια ὁμοῦς εἶναι σαφέστερος, «ἐθεασάμην τοι καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρους ἄγρια μέλη λέξει πεποιημένα παραπλησίᾳ τοῖς κρωγμοῖς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων ἄδοντας καὶ εὐφραιομένους ἐπὶ τοῖς μέλεσιν». ¹² Ἐννοεῖ ὁ πρῶτος τῶν Νεοελλήνων, ὅτι οἱ ἄναδρῶντες ἔχουν τὴν ἴδια πολιτικὴ πρακτικὴ μὲ τοὺς βαρβάρους Γερμανοὺς τῆς ἐποχῆς τους: «ἔχω παρατηρήσει κάποτε καὶ στοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνο βαρβάρους ἄγριους ῥυθμούς, σὲ λέξεις παραπλησίαις μὲ τοὺς κρωγμοὺς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων τραγωδῶντες καὶ εὐχαριστούμενους ἀπ’ τὴν μελωδίᾳ». Καὶ προσθέτει, «εἶναι γὰρ οἶμαι συμβαίνει τοῖς φαύλοις τὴν μουσικὴν λυπηροῖς μὲν τοῖς θεάτροις, σφίσι δ’ αὐτοῖς ἡδίστοις». Δηλαδή, «διότι αὐτὸ νομίζω συμβαίνει στοὺς φαύλους στὴν μουσικὴ πού εἶναι ἀξιολύπητοι μὲν στὰ θεάτρα, ἀλλὰ εὐχαριστημένοι μὲ τὸν ἑαυτὸ τους»· δὲν διέφεραν σὲ τίποτε οἱ ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βάρβαροι ἀπὸ τοὺς κυνικοὺς καὶ χάνους τῆς Ἀντιοχείας, ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς διατεθρομένους τὰ ὦτα, συνέχεια εἶναι τῶν ἀπραγμόνων καὶ ἀχρείων ἢ τῶν χαννοπρώκτων τοῦ Ἀριστοφάνους, μὲ τὴν μετεξέλιξή τους σὲ κυνικοὺς καὶ κεκλασμένους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. ¹³”

Ἡ σύνδεσις ἔρχεται αὐτομάτως μὲ τὴν ἀναφορὰ του, «ἐθεασάμην τοι καὶ τοὺς ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρους ἄγρια μέλη λέξει πεποιημένα παραπλησίᾳ τοῖς κρωγμοῖς τῶν τραχὺ βοώντων ὀρνίθων ἄδοντας καὶ εὐφραιομένους ἐπὶ τοῖς μέλεσιν»· ὅπωςδήποτε εἶναι οἱ Σάξονες, οἱ ὁποῖοι μετέφεραν τὴν γλῶσσα τους στὴν Βρεταννία καὶ τὴν ἀνέμιξαν μὲ τὴν κελτικὴ τῆς, ἐνῶ δυσκολεύθηκαν μὲ τοὺς Σκώτους, ἀλλὰ αὐτὸ ὀδηγεῖ ἄλλου. Εἶναι γεγονὸς ὅτι, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, εἶχε ἀρχίσει ὁ ἀποικισμὸς ὑπὸ τῶν Σαξόνων τῆς νήσου πού συνέβαλε στὴν διαμόρφωση τοῦ ἀγγλοσαξονικοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης του. Ὁ Ἐδουάρδος Γίββων προσφέρει καλὴ περιγραφή τῶν μεταρρυθμίσεών του, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν λατινικὴ ὀπτικὴ τῆς συστηματικῆς ἀγνοίας τῆς ταυτότητός τους, μὲ τὸ ἦθος καὶ τὴν μουσικὴ ἀρμονία τῶν Ἑλλήνων, ὅπως καὶ ὅτι εἶχε καθιερώσει καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς ἐπίσημο τῆς αὐτοκρατορίας.

¹² Ἰουλιανού, αὐτόθι, 337γ-338α καὶ 34δ, μετάφραση δική μου, καὶ σελ. 17, 20, 26, κ.έ..

¹³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 31

Ὁ κοινὸς παρανομαστὴς τῶν ὑπὲρ τὸν Ῥῆνον βαρβάρων καὶ τῶν Ἀντιοχέων εἶναι τὸ ἀνάρμοστον τῆς μουσικῆς τῶν ἐκφράσεως ἢ καλύτερα τῆς ἐπιδόσεών των σὲ φαύλους ῥυθμούς τῆς μουσικῆς τοὺς ὁποίους συνήθιζον δουλοπρεπεῖς καὶ κυνικοὶ χαρακτῆρες· εἶχε ὑπερεπάρκεια αὐτῶν ἢ αὐτοκρατορία, ὅχι μόνο στὴν Ῥώμη καὶ στὶς δυτικὲς ἐπαρχίες της, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀνατολικές, στὶς ὁποῖες οἱ ἀνάρμοστοι κι ἀχρεῖοι ρυθμοὶ τῆς μουσικῆς εἶχαν ἐπικρατήσει σὲ εὐρύτατα στρώματα τῶν μεγάλων πόλεων καὶ τῶν πεδινῶν ἐκτάσεων, τῶν προθύμων στὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση γραικύλων. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι στὰ στρώματα αὐτὰ εἶχε εὐδοκιμήσει κι ὁ ἀρειανισμὸς, μὲ κέντρο του τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴν Ἀντιόχεια, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλη διείσδυση στὶς βαρβαρικὲς φυλὲς τῆς Δύσεως, μὲ συνέχειά τους μέχρι τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Ἰσπανίας καὶ τὴν διατήρησή τους στὶς βόρειες ἐπαρχίες της· δὲν εἶναι ἀπλῆ οὔτε γραμμικὴ ἢ ἱστορικὴ πορεία. Μᾶλλον εἶναι προτιμώτερη ἢ μελέτη της μέσα ἀπ' τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων της στὶς διάφορες ἐποχὲς κι ὄχι ἀπ' τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐξελίξεως μέσα ἀπ' τὶς ἰδεολογικὲς ἢ ἐπιστημονικὲς θεωρίες τῆς ἐποχῆς μας· ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ τὸ ἦθος τῶν βαρβάρων καὶ τῶν Ἀντιοχέων συγκρίνει, ἐπειδὴ γνωρίζει, ὡς βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν προγόνων του -ἄλλωστε, ἢ μητέρα του Βασιλίνα, ἦταν εὐγενοῦς καταγωγῆς Ἑλληνίς καὶ κάτοικος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν ἐτίμησε δεόντως, ἔστω κι ἂν τὴν ἔχασε σὲ νηπιακὴ ἡλικία-, ὅτι ἡ μουσικὴ διαμορφώνει τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ τὸ ἦθος του καὶ τὴν φιλικὴ του προσέγγιση ἐπέτυχε τὴν ἀγάπη τῶν Κελτῶν πρὸς τὸ πρόσωπό του, καὶ τὴν πιστὴ ἀφοσίωσή τους, παρὰ τὴν δόλια ὑπονόμευση τοῦ ἐξαδέλφου του αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ στὰ ἑλληνικὰ ἐπικοινωνοῦσαν οἱ δύο τους κι ὄχι στὰ λατινικά...

Ἐνα εἶναι γεγονὸς, πέραν τῆς ἑλληνοποιήσεως, ἂν ἀξίζει ἢ χρῆση τοῦ ὄρου αὐτοῦ, ὅτι, χάρις στὶς μεταρρυθμίσεις του στὴν διοικητικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας, κατέστη δυνατὴ ἢ ἐπιβίωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματός της ἐπὶ χίλια χρόνια, ἐνῶ στὸ δυτικὸ δὲν ἐφαρμόσθηκαν αὐτές· οἱ κατηγορίες ἐναντίον του ὡς ἀποστάτου ἐπικράτησαν στὴν ἐπίσημη ἱστορία, ἀλλὰ οἱ μεγάλοι Βυζαντινοὶ λόγιοι μελετοῦσαν τὰ ἔργα του καὶ συστηματικὰ μάλιστα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν. Ἐνα γεγονὸς εἶναι ἀρκετό· στὰ ἑλληνικά, εἶναι γνωστὴ ἢ φράση, «καὶ ἕτερος Καππαδόκης», γιὰ τὴν αἰφνίδια ἐμφάνιση κάποιου προσώπου· προέρχεται ἀπ' τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου πρὸς τὸν φίλο του εἰδωλόλατρη σοφιστὴ Λιβάνιον στὴν Ἀντιόχεια, γιὰ τὴν ἀποδοχὴ του στὴν σχολὴ του παιδιῶν του, «Ἰδού σοι καὶ ἕτερος ἦκει Καππαδόκης υἱὸς ἐμὸς καὶ αὐτός»¹⁴. Ὡς παιδιὰ του τὰ παρουσίαζε ὅλα...

¹⁴ Μεγάλου Βασιλείου, ἐπιστολαί, 337, 338.

Ἡ ἱστορική διαδρομή τῆς βρεταννικῆς νήσου εἶναι γνωστὴ καὶ δὲν χρειάζεται ιδιαίτερη ἀναφορὰ· ἡ πολιτιστικὴ τῆς ἀνάδειξη ἔρχεται, μετὰ τὴν Ἀναγέννηση, μὲ τὸν Ἐρρίκο τὸν Η' καὶ τὴν Ἐλισάβετ. Ὅπωςδὴποτε, ἡ ρήξη του μὲ τὴν Ἁγία Ἐδρα καὶ ἡ θέσπιση τῆς αὐτοκεφάλου Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας συνέβαλε στὴν ἀνάδειξη τῆς πρωτοβουλίας τῶν Ἄγγλων καὶ τῆς Ἀγγλίας ὡς ναυτικῆς δυνάμεως καὶ κατὰ προέκταση ἀποικιακῆς καὶ παγκοσμίου, μετὰ τὴν κατατρόπωση τῆς ἰσπανικῆς Ἀρμάδος, ὅπως καὶ πολιτιστικῆς μὲ τὸν Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ στὴν κορυφὴ καὶ τῆς παγκοσμίου γραμματείας, αὐτὰ ὅμως εἶναι ἄλλη ἱστορία, ὅπως καὶ ἡ ὑπαγωγή ὅλων τῶν κοινωνικῶν κανόνων στοὺς καθιερωμένους τοῦ ἀγγλικοῦ βασιλείου δεσπόζουσα τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα. Ἡ λογικὴ ἦταν θρησκευτικὴ, ὅπως ἰσχύει μία ἀρχὴ στὴν θρησκεία, ἔτσι καὶ ἡ ὑπαγωγή τῶν πάντων στὴν ἀγγλικανικὴ, μὲ τὸν βασιλέα ἢ τὴν βασίλισσα κεφαλὴν τῆς, εἶναι θεμελιώδους σημασίας, ὅποτε τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ στὴν γλῶσσα, τὴν ἀγγλικὴ καὶ ἰσχύουσα στὴν κορυφὴ, ἀλλὰ καὶ τὶς ρίζες τῆς, ὅπως τὶς θεωροῦσαν τότε λατινικὲς καὶ δευτερευόντως ἑλληνικὲς· στὰ πλαίσια αὐτὰ τὶς διατύπωσαν οἱ John Cheke, Thomas Worth, Antony Cooke, τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐλισάβετ, μὲ ἓνα δοκίμιο 37 σελίδων, γιὰ ταύτιση τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας πρὸς τὴν λατινικὴ. Τοὺς ἔφθανε αὐτό! Τὸ δεύτερο μεγάλο βῆμα ἔγινε ἐπὶ Βικτωρίας, μὲ τὴν καθιέρωση τῆς βρεταννικῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἰδεολογίας τῆς, τῆς βικτωριανῆς ἠθικῆς, σὲ κάθε τι τὸ ἐπισημάντο.

Ἔτσι, οἱ EDWARD VERNON ARNOLD καὶ ROBERT SEYMOOR CONWAY, στὸ THE RESTORED PRONUNCIATION OF GREEK AND LATIN, ἀναφέρουν μεταξὺ ἄλλων, «*The reform of Greek pronunciation necessarily lags behind that of Latin, and its intrinsic difficulties are greater. The proposals that we made in 1895 have passed through the test of practice, and have in the main been found feasible... The reform of Greek pronunciation is naturally not so advanced, but it appears to be immediately urgent that the pronunciation of Greek and Latin should be brought into general harmony...*»¹⁵ Μᾶς λένε, οἱ δύο Βρεταννοὶ φιλόλογοι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, ὅτι, «*Ἡ μεταρρύθμιση τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ὑστερεῖ ἐκείνης τῆς λατινικῆς, καθὼς οἱ ἐσωτερικὲς τῆς δυσκολίες εἶναι μεγαλύτερες. Οἱ προτάσεις πὸν ἔχουμε ὑποβάλλει τὸ 1895 ἔχουν περάσει ἀπ' τὸν πρακτικὸ ἔλεγχό τους, καὶ ἔτσι ἔχουν γίνεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀποδεκτές... Ἡ μεταρρύθμιση τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς δὲν εἶναι φυσικὰ τόσο προχωρημένη, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶναι ἄκρως ἐπείγουσα ἢ ἀνάγκη ἢ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς νὰ ἔρθουν σὲ γενικὴ ἀρμονία...*»... Ἀρμονία! ἐννοοῦν τὴν ἔξωθεν δουλικὴ ὑποταγὴ τῆς ἑλληνικῆς...

¹⁵ EDWARD VERNON ARNOLD, ROBERT SEYMOOR CONWAY, στὸ THE RESTORED PRONUNCIATION OF GREEK AND LATIN, 1908, London, σελ. 7,9.

Εἶναι σαφέστατα τὰ μηνύματα τῶν Βρεταννῶν λογίων, συνέχεια ἐκείνων τῶν προγόνων τους τῆς ἐλισαβετιανῆς ἐποχῆς: *πρῶτον*, ἡ ἐμφάνιση καὶ μελέτη τῆς γλωσσολογίας ὡς ἐπιστήμης ποὺ ἀρχίζει στὴν ἐποχὴ τους ἢ περίπου τότε κατακτᾷ τὴν ἀνώτερη βαθμίδα της, κατὰ τὴν ἀποψή τους, μὲ κύριο ἀντικείμενο τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ προέκτασή της πρὸς τὶς ἄλλες παγκοσμίως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς· *δεύτερον*, ἡ ἐνοποίηση τῆς προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ τοὺς ὅρους τῆς Λατινικῆς καὶ ὡς συνεπακόλουθο τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης, «τὰ γένια τους εὐλογοῦν», ὡς αὐτοκρατορία· *τρίτον*, ἡ παντελῆς ἄγνοια καὶ ἐσκεμμένη ἀποσιώπηση τῶν Ἑλλήνων γραμματικῶν ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀπ’ τὸν Ὅμηρο ὡς ἀρχὴ μέχρι τὶς μέρες τους, μὲ ἐξαίρεση τὴν προφορὰ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς προηγουμένης της καὶ μὲ τὴν ἐγκατάλειψή της κάπου στὸν τρίτο αἰῶνα καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, χωρὶς σαφῆ προδιορισμὸ πότε ἀκριβῶς καὶ μὲ ποιῆς γραπτὲς ἀναφορές· *τέταρτον*, τὴν ἐσκεμμένη καὶ μᾶλλον ὑποπτη ἀποσιώπηση τῆς ἀρρήκτου συνδέσεως μουσικῆς καὶ λόγου, λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ, ἐνιαίων καὶ ἀδιασπᾶστων στὴν ἔκφραση τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ λόγου καὶ ἤθους, πρῶτον στὴν καταγεγραμμένη δυτικὴ ἱστορία, ἀπὸ ὅλους, μὲ ἀρχὴ τὸν Ὅμηρο, Ἡράκλειτο, κλασικούς, Ἰσοκράτη, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς ἐπόμενους μέχρι σήμερα, ὡς ἀρρήκτου συνεχείας· *πέμπτον*, τὴν ἀποξένωση τῆς γλώσσης σὲ ὅλα τὰ ἔθνη ἢ καὶ τὶς μικρὲς κοινότητες, ἀπ’ τὴν ἔκφραση τῆς ταυτότητος τοῦ ἀνθρώπου τους, ὡς ζωντανοῦ ὄντος καὶ αὐτονόμου ἢ μὴ, ἔχει δευτερεύουσα σημασία, καὶ τῆς ἀποκρύψεως τῆς καθοριστικῆς διαφορᾶς, ἰδιαίτερος στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, μεταξὺ τοῦ λόγου τοῦ ἐλευθέρου πολίτου καὶ τοῦ λόγου τοῦ δούλου, ἀλλὰ μὲ τὴν ἰσοπέδωση πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὴν δουρικὴ γλῶσσα, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἡσσοнос προσπαθείας, τὴν ὁποία ἀνήγαγαν ὡς δόγμα τους τὰ αὐταρχικὰ καθεστῶτα...

Ἡ μελέτη καὶ ἀνάλυση τοῦ θέματος εἶναι πολιτικὴ καὶ μόνο κι ὄχι στενὰ φιλολογικὴ, ὅπως πολιτικὴ εἶναι κι ἐκείνη ὄλων τῶν φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν τῆς ἱστορίας μας· *πολιτικὴ*, σημαίνει τὴν ἐξέταση τῆς γλώσσης, ἀπ’ τὴν ἔκφρασή της στὴν Ἀγορὰ καὶ στὶς γειτονιές, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου, εἰς τὰ Ἱερά καὶ εἰς τὸ θέατρο καὶ τὴν διασκέδαση· μᾶς ἔχει διασωθεῖ αὐτή, ἔστω καὶ ὡς «ἐμπύρενμά τι μικρόν», κατὰ τὸν Ἰουλιανό, δηλαδὴ ἀπ’ τὴν ἐποχὴ του, μὲ συνέχεια στὶς κοινότητες τῆς σκλαβωμένης Ἑλλάδος, μὲ ἐκείνες τῆς τουρκοκρατίας ὀλοζώντανες στὴν καθημερινότητά μας καὶ στὶς μνημῆς μας. Χειρότεροι εἶναι οἱ φιλολογίζοντες ἐπιχώριοι, φραγκολάγνοι φύσει κι Ἕλληνες μόνο κατὰ δήλωσίν τους, οἱ ὁποῖοι

θεωροῦν τις διαπιστώσεις τῶν Δυτικῶν σοφῶν ὡς εὐαγγέλια. Ἀγνοοῦν ἢ προσποιοῦνται ἄγνοιαν, ἀκόμη καὶ τὴν ἀπάντηση τοῦ Ἀλκιβιάδου εἰς τὸν Σωκράτην, «ἀγαθοὶ διδάσκαλοι οἱ πολλοὶ» τοῦ «ἐλληνίζειν», ὁ ἀπλὸς κόσμος εἶναι ὁ καλὸς διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κι ὄχι οἱ ὀλίγοι καθηγητάδες ἢ ἄλλοι σοφοί· ὅταν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας θεωροῦσαν τὸν λαὸ ὡς μοναδικὸ διδάσκαλο τῆς γλώσσης, τώρα, στὴν περίοδο τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τοῦ τραμποκομμουνισμοῦ κυρίως, ἀναγορεύουν ὡς διδασκάλους τους τοὺς ἐκ τῆς Ἑσπερίας φραγκολάγνους! Ὁ ἀπλὸς λαὸς εἶναι ἰδέα κι ὄχι ζωντανὴ παρουσία.

Ἡ τακτικὴ αὐτὴ τῶν φιλολόγων, διανοητῶν καὶ πολιτικῶν, δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ προσωπικὴ, ὡς ἐκφράζουσα τὴν πολιτικὴ τους ἀντίληψη καὶ πρακτικὴ, ὡς ἀπόδειξη ὅτι θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τους ὑποτακτικοὺς τῶν ἄλλων ἄνωθεν δυνάμεων, ἰδεολογιῶν, ξένων κατακτητῶν ἢ ἐγχωρίων τυράννων, ὡς γνήσιοι συνεχιστὲς οἱ ἴδιοι τῶν γραικύλων καὶ τῶν ραγιαδῶν, τῶν δύο κυρίων ἐκφραστῶν τῶν περιόδων δουλείας μας -ὅπως μέμφεται τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ, ἐπαγγελματικὴ εὐθύνη, ὁ σοσιαλίζων θεολόγος φιλόσοφος-, κι ὄχι ὡς ἐλεύθεροι πολῖτες μὲ τὴν ὑπεύθυνη ἀποψὴ τους. “Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν δημοτικιστῶν ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γιάννη Ψυχάρη μέχρι τὴν σοσιαλιστικὴ λοιμικὴ ἀμφοτέρων τῶν κατηγοριῶν, εἶναι ἡ ἀπομίμηση μιᾶς τεχνητῆς γλώσσης, κατασκευασμένης σὲ ἐργαστήρια τῶν Παρισίων ἢ τῶν γερμανικῶν πόλεων στὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐννάτου καὶ στίς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἢ στὴν Νέα Υόρκη καὶ ἄλλες ἀμερικανικὲς πόλεις πρὸ τεσσαρακονταετίας· μὲ τὴν γλῶσσα τῶν χωριῶν, ὅταν τότε ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἦταν τὸ 80-90% τουλάχιστον τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, ἢ τῶν συνοικιῶν τῶν μεγάλων πόλεων, τῶν Ἀθηνῶν κυρίως, διότι ὅλες σχεδὸν οἱ ἄλλες ἦταν ἡμιαστικὲς πόλεις, δὲν εἶχαν οὐδεμίαν σχέση. Τὸ χειρότερο δὲ εἶναι ὅτι εἶχαν ἀγνοήσει παντελῶς τὴν μελέτη τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, τὰ τόσα συγγράμματα, ἀπ’ τὸν Ὅμηρο ἀρχικὰ ἢ τὸν Ἡράκλειτο καὶ τοὺς προσωκρατικοὺς μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ· ἀκόμη καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς δὲν τοὺς ἀπασχόλησε σχεδὸν καθόλου, ἂν καὶ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα μας, δὲν τὸν θεωροῦσαν δημοτικιστὴ οἱ περισσότεροι. Ἐνδιαφέρει ἢ νοσοτροπία τῶν δημοτικιστῶν, ἢ προσέγγιση ἀπὸ αὐτοὺς τῆς γλώσσης ὡς ἀπλὸ ὄργανο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι ὡς ἔκφρασις τῆς ὄντοότητός του, τῆς πολιτικῆς του ὄντοότητος, τῆς προσωπικότητός του, μὲ τὴν ἄρρηκτη ἐνότητα, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ· ἡ ἐπίδραση τοῦ λόγου στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπάρχει, οὔτε κατὰ διάνοιαν, ἐνῶ ἦταν βασικὸ ἀντικείμενο μελέτης στὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ: «Καθὼς περὶ ἐκάστου κατὰ μέρος ἀνθρώπου εἶναι ἀληθὲς τό,

Ἄνδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται,

τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὀλοκλήρου τινὸς ἔθλους ὁ χαρακτήρ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν του γνωρίζεται».¹⁶ ἢ ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη καὶ εἰς τό, «Οἱ δὲ ἐμμελῶς παίζοντες εὐτράπελοι προσαγορεύονται, οἷον εὐτροποὶ. τοῦ γὰρ ἦθους αἱ τοιαῦται δοκοῦσιν κινήσεις εἶναι, ὥσπερ δὲ τὰ σώματα ἐκ τῶν κινήσεων κρίνεται, οὕτως καὶ τὰ ἦθη»,¹⁷ εἶναι σαφέστατη. Ἀπ' τὶς κινήσεις τῶν σωμάτων τους κρίνεται τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων· ὅταν αὐτὲς εἶναι ἐμμελεῖς, ἀρμονικές, τότε ἀσκοῦν καὶ οἱ ἄνθρωποι τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴν πρακτικὴν· ἐπαναλαμβάνουμε, σὲ μεγάλο βαθμὸ ὅσα ἔχουν γραφεῖ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς εὐαισθησίας τῶν ἀνθρώπων ἢ τῆς ἀναισθησίας των, δηλαδὴ φαίνεται ὁ χαρακτήρ των ἐκ τοῦ λόγου των, τοῦ ἐμμελοῦς ἢ μὴ λόγου.”

“Τὴν ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ παρουσιάζεται ἓνα περίεργον φαινόμενο, «οἱ Γραικύλοι τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπέβαλαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς στοῦς κατακτητῆς καὶ δὲν μετέφρασαν οὐδένα ἔργον τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, παρὰ χίλια διακόσια χρόνια ἀργότερα... τὴν ἐποχὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, 13ος καὶ 14ος αἰῶν, ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτες συστηματικὲς μεταφράσεις ἔργων τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀπ' τὸν Δημήτριον Κυδῶνη καὶ τὸν Μάξιμον Πλανοῦδη».¹⁸ Ἡ λατινικὴ ἦταν ἡ ἐπίσημη γλῶσσα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅλοι οἱ νόμοι τῆς ἐκδίδονταν σὲ αὐτὴν καὶ μεταφράζονταν στὰ ἑλληνικά, στὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ στὶς ἑλληνικὰς ἀποικίας στὴν Μεσόγειον, ὅπως καὶ στὴν Μεγάλῃ Ἑλλάδι, ἀλλὰ Βιργίλιος, Ὀβίδιος, Ὀράτιος καὶ οἱ ἄλλοι τῆς κλασικῆς λατινικῆς λογοτεχνίας δὲν μετεφράσθησαν ποτὲ στὰ ἑλληνικά, παρὰ μετὰ τὶς Σταυροφορίας καὶ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης ἀπ' τοὺς Φράγκους· τοὺς μελετοῦσαν ὅσοι ἤξεραν λατινικά, ἂν καὶ εἶναι ἐλάχιστες ἢ μηδαμινὲς οἱ ἀναφορὲς στὰ ἔργα τους στὴν Βυζαντινὴν περίοδο. Ἐδειχναν ὅτι τοὺς ἀγνοοῦσαν...” Θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους οἱ ἴδιοι καὶ οἱ συμπολίτες τους ὡς δουλοπρεπεῖς καὶ ἀχρεῖους, ἂν τοὺς μετέφραζαν, ἀλλὰ καὶ περιφρονοῦσαν, ὅσους μιμοῦνταν τὴν ῥωμαϊκὴν νοοτροπία.

Ἄλλωστε, ὅταν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ δύσκολος, εἰς τὸ «Περὶ συντάξεως», βιβλίον του, ἀφιερωμένο ἀποκλειστικὰ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μὲ κύριες

¹⁶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, «Πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου», σελ. 52, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, σελ. 12, κ.έ., «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 57, καὶ «Ἀπ' τὸν ἐφησυχασμὸν στὶς διομολογήσεις», σελ. 29, κ. έ.

¹⁷ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», βιβλ. Δ', κεφ. ιδ', παρ. 3, (1128α11-15), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, σελ. 13, κ.έ., «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 16, κ.έ..

¹⁸ Ὅρα, τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ὁ.ά. σελ. 44, καὶ ἡ «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 43.

ἀναφορές εἰς τὸν Ὅμηρον, τοὺς τραγικοὺς καὶ μερικοὺς γραμματικούς, μνημονεύει, ὡς παράδειγμα, καὶ τό, «αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις ἐπανέστησαν τοῖς βαρβάροις», μᾶλλον ἐννοεῖ τις κινήσεις ἀυτονομίας τῶν ὀρεινῶν κυρίως κατὰ τῶν Ρωμαίων· στίς κοινότητες ἀναφέρεται, μὲ ἐπαναστάσεις γνωστὲς τότε, ἀλλὰ μικρᾶς ἐκτάσεως, ἐπιβεβαιώνει ὅμως τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες θεωροῦσαν βαρβάρους τοὺς Ρωμαίους, διαφορετικὰ δὲν θὰ τις ἀνέφερε ὡς παράδειγμα...¹⁹

Ἡ μελέτη τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς τῶν Ἑλλήνων στὴν ἱστορία τους εἶναι τὸ κριτήριον, μεταξὺ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς, τὴν ὁποία διατήρησαν στίς κοινότητες τους καὶ τῆς ἠθικῆς, τὴν ὁποία ἀποδέχθηκαν οἱ πεδινοί, οἱ καμπύσιοι τῆς τουρκοκρατίας κι οἱ δουλικῆς νοοτροπίας. Στὴν φρασεολογία τῶν φραγκολάγων, ἡ ἔννοια τοῦ ἠθους εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ὅπως καὶ ἡ συνάδουσα μαζί του νοοτροπία ὡς τρόπος ζωῆς, καὶ ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπ' τὴν συστατικὴ ἠθικὴ καὶ τίς ἄνωθεν δεσμεύσεις τῆς. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ ἠθικὴ, ὡς σύστημα κοινωνικῶν ἀξιών ἀποδεκτὸ ἀπ' τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, ἄλλο τὸ ἦθος, ὡς τρόπος ζωῆς ἐκάστου, σαφῶς διακεκριμένου ἀπ' τοὺς ἄλλους, κι ἄλλο ἦθη καὶ ἔθιμα· τὸ ἦθος ἀφορᾷ τὸ ἄτομο μέσα στὴν κοινωνία, ἀνεξαρτήτως τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, κι ὄχι τὴν κοινωνία συνολικά· ἓνα ἄτομο δύναται ἔχειν ἦθος ἐλευθέρου ἀνθρώπου καὶ σὸ πῶς ἀνταρχικὸ καθεστῶς, ὅπως κι ἓνα ἄλλο, ὁ ἀχρεῖος τοῦ Περικλέους, καὶ εἰς τὴν ἄμεσο δημοκρατία δὲν ἔχει ἦθος, ὁ Κλέων παραδείγματι. Τὸ ἦθος διαμορφώνει τὴν νοοτροπία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἄτομο καὶ τὸ καθιστᾷ διακριτὸ ἀπ' τοὺς ἄλλους, πολὺ δὲ μᾶλλον ὅταν στὴν ἐποχὴ του οἱ περισσότεροι εἶναι δοῦλοι ἢ ἀχρεῖοι· ὁ ἀσκῶν τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου ἀθρώπου διακρίνεται σαφῶς, «Αὐτὸς ἔχει τὴν χάριν του», εἶναι ἡ κοινὴ ἔκφραση καὶ τὴν ἔχει πρᾶγματι, «Ἐχει τὴν Καλημέρα χάρια»· ἡ ἠθικὴ, ὡς ἠθικὲς ἀξίες τῆς κοινωνίας, ἀφορᾷ τὴν κοινωνία ὡς σύνολο κυρίως κι ὀλιγώτερο ἢ καὶ καθόλου τὸ ἄτομο· συνάδει μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἐλευθέρου ἀθρώπου εἰς περιόδους δημοκρατίας καὶ περισσότερο ἀμέσου δημοκρατίας. Ὅταν ἡ ἠθικὴ ἐπιβάλλεται ἄνωθεν, ὡς λόγος τοῦ Θεοῦ, μὲ σχέσεις ἀπολύτου ὑποταγῆς τοῦ πιστοῦ ἀπέναντί του, ἢ ὡς λόγος τοῦ δεσπότη, βασιλέως ἢ ἀυτοκράτορος, τότε χάνεται ἐντελῶς ὁ ἐνεργὸς πολίτης καὶ μαζί του τὸ ἐλεύθερο ἦθος του· τότε ἡ ἠθικὴ ἐκπίπτει σὲ Λόγο τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἰδεολογίας, γίνεται ἡ γνωστὴ ἠθικὴ τῆς θρησκείας ἢ τῶν ἰδεολογικῶν συστημάτων. Οἱ σχέσεις ἰσοτιμίας ἢ καὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου, τοῦ πολίτου στὴν πραγματικότητα, μὲ τὸν θεὸ του, ἔχουν ἐκλείψει κι ἔχουν ἀναδειχθεῖ οἱ σχέσεις τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως τοῦ πιστοῦ ἀπέναντι στὸν πανταχοῦ παρόντα καὶ τὰ πάντα πληροῦντα Θεόν. Ἦθη καὶ ἔθιμα, τέλος, εἶναι οἱ ἄγραφοι κοινωνικοὶ κανόνες, χωρὶς τὴν ἀπολυτότητα τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν συνολικὴ ἀποδοχὴ τους.²⁰

¹⁹ Ἀπολλώνιος Δύσκολος, ἔκδοση Jean Lallot, Librairie Philosophique J. Vrin, 1997, σελ. 137.

²⁰ Ὅρα, τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σελ. 33.

«Τῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας»

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς μᾶς προσφέρει διέξοδο στὴν προβληματική μας καὶ στὴν μελέτη τοῦ σημερινοῦ ἀδιεξόδου παγκοσμίως, ὅταν ἐξομολογεῖται, «αἴσχιον γὰρ εἶναι δοκεῖ μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως· οὐ μὴν ἀφέξομαι διὰ τοῦτο τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας».²¹ Προσθέτει δηλαδή, ἀναφερόμενος στὴν ἐκπαίδευση τῶν νέων καὶ στὴν συμπεριφορὰ τῶν μεγάλων, τὴν διαπίστωσή του, τῆς ἀχρείας καὶ κυνικῆς νοοτροπίας τῶν Ἀντιοχέων, τὴν ὁποία στὴ συνέχεια ταυτίζει μὲ τὴν καθημερινὴ συμπεριφορὰ τῶν ὑπὲρ τῶν Ρῆνον βαρβάρων, καὶ τὴν προσωπικὴ του ἀντίδραση· «ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι τὸ νὰ προβάλλεται σήμερα ὅτι εἶναι αἴσχιστο ἢ ἐνασχόληση μὲ τὴν μουσική, ὅταν παλαιότερα ἐχαρακτηρίζετο ἔτσι ὁ ἄδικος πλουτισμός· δὲν θὰ ἀπέχω ὁ ἴδιος, γιὰ τὴν κατάσταση αὐτή, τῆς δυνατῆς δι' ἐμὲ ἐπικουρίας τῶν μουσῶν». Παρουσιάζει τὴν πολιτικὴ του ἀντίληψη, τῆς ταυτίσεως, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς του πρακτικῆς, ὅπως τὴν ἔχει ἐπιβεβαιώσει, λίγους μῆνες πρὶν καὶ στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν δῆμο τῶν Ἀθηναίων, μὲ «τὸ ἐμπύρευμά τι μικρὸν τῆς δημοκρατίας»· ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς συνεχίζει τὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἀγορᾶς κι ὄχι τῶν σχολῶν της, ὅπως κι ἀπ' τὸν Πλάτωνα στὰ ἀντίστοιχα ἀποσπάσματα ἀναφέρεται, ἀναπόσπαστα αὐτά, μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἐλληνικῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἐπιστροφή εἰς αὐτὰ στίς μέρες μας ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς κρίνεται ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπότητος, σὲ κρισιμότερο βαθμὸ ἀπ' τὶς προηγούμενες ἀλλαγές τῆς ἱστορίας, ἐπειδὴ ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύμβατος μὲ τὸν προηγούμενο βιομηχανικὸ κι ἀπαιτεῖ ἄλλη θεώρηση καὶ ἀντίληψη τῆς καθημερινότητός μας· ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση εἶναι γεγονός κι ἡ τεχνολογία της κατέστη ἄκρως ἀναγκαία γιὰ τὴν κάλυψη τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν ὅλων τῶν λαῶν, ἀνεξαρτήτως τοῦ βιοτικῶν τους ἐπιπέδου. Ἡ πρακτικὴ διαφορὰ της μὲ τὴν βιομηχανικὴ, εἶναι, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ της ἀρχίζει περισσότερο μὲ τὴν χρῆση της στὴν καθημερινότητα τῶν κατοίκων τους κι ὀλιγότερον στίς κύριες δομές τῆς οἰκονομίας ἐκάστης χώρας· ἡ βιομηχανικὴ εἶχε ἀρχίσει ἀπ' τὴν παραγωγὴ νέων παραγωγικῶν ἀγαθῶν γιὰ τὴν προσφορὰ περισσοτέρων καὶ φθηνότερων καταναλωτικῶν πρῶτον καὶ στὴν συνέχεια κεφαλαιουχικῶν, τὰ ὁποία παράγουν παραγωγικὰ κι αὐτὰ παράγουν τὰ καταναλωτικά. Ἀκόμη καὶ στίς πιὸ καθυστερημένες οἰκονομικὰ χώρες ἔχει διεισδύσει ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία μὲ τὴν μορφή τῆς κινητῆς τηλεφωνίας καὶ τοῦ ἔξυπνου κινητοῦ τουλάχιστον· οἱ χρήστες τοῦ ἔξυπνου κινητοῦ ζοῦν στὸ παρὸν καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν τὴν ἀνεση ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν θρησκευτικὴ ἢ

²¹ Ὁ.ἀ. σελ. 17, 19, συμπλήρωμα, 337γ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς». σελ. 33.

ιδεολογική τους εξάρτηση, όποτε επιδίδονται άποδοτικά στην έφαρμογή τής νέας τεχνολογίας. Αυτό άποδεικνύει ή πράξη, καθώς πολλοί λαοί τής Ασίας αλλά κι άλλων ήπειρων παρουσιάζουν πολύ καλύτερα άποτελέσματα στην χρήση τής ψηφιακής τεχνολογίας από δυτικούς και χωρίς τήν βιομηχανική ύποδομή τών τελευταίων· άπόδειξη είναι και τó γεγονός, ότι από είκοσαετίας και περισσότερο πολλές δυτικές χώρες έχουν προβεί σέ διομολογήσεις πρός αυτές, για πολλές ύπηρεσίες τους, με άρχή στην Μπανγκαλόρε τών Ινδιών.²² Η κύρια διαφορά είναι μία, οί διομολογήσεις τών Βυζαντινών δέν είχαν άμεσες επιπτώσεις στην καθημερινή τους ζωή, όπως σήμερα, με τήν άνάθεση πολλών προσωπικών ύπηρεσιών και τεχνικών συμβουλών σέ τρίτες χώρες, παρά έμμεσες, με τήν άποδυνάμωση τής οικονομικής και πολιτικής ισχύος τής αυτοκρατορίας.

Στις μέρες μας αυτό έπιβεβαιώνεται, με τήν άποδολλαριοποίηση τών διεθνών συναλλαγών, ως φυσικό έπακόλουθο τής άμερικανικής οικονομικής πολιτικής, όπως έχει προβλέψει «Τό Έμμελές» τις έξελίξεις αυτές από πολλών έτών· κανείς δέν τó άκουγε, ένω τώρα, όλοι σχεδόν τήν άποδέχονται, με τρόπο μάλιστα οί περισσότεροι, έπειδή έχουν ταυτίσει τήν ζωή τους τούς τελευταίους αιώνες με ένα κυρίαρχο δυτικό νόμισμα και με τó δολλάριο μεταπολεμικά· ό ούκρανικός πόλεμος άπετέλεσε, με τις πολλές οικονομικές κυρώσεις κατά τής Ρωσίας, τήν κρίσιμη καμπή, καθώς αυτές έξελίχθησαν σέ κόλαφο για τήν δυτική οικονομία και περισσότερο για τήν άμερικανική, ένω όλοι πίστευαν, με πρώτο τόν Άμερικανό πρόεδρο, ότι θά όδηγοῦσαν στην άμεση χρεωκοπία τής ρωσικής οικονομίας και στην άνευ όρων παράδοση τής Μόσχας στους Δυτικούς, όποτε και θά κυριαρχοῦσε ό μονοπολικός κόσμος, με τήν Εὐρώπη ύποτακτική, χειρότερα κι άπ' τήν ψυχροπολεμική περίοδο. Διαπιστώνεται, κι άναγνωρίζεται κι άπ' τούς Ηρακλείς τής παγκοσμιοποίησης, ότι τά πόδια τού βιομηχανικού άνθρώπου, δέν είναι άπλως πήλινα, αλλά κι ότι στηρίζονται και στηρίζονταν από καιροῦ πάνω σέ κινούμενη άμμο· ή ιστορική πορεία τó άποδεικνύει, με τήν άρχή του νά βρίσκεται στόν Άγιο Αὐγουστίνο και στην έρμηνεία του τού Λόγου τού Ίησοῦ, με τήν καθιέρωσή του στην Καθολική έκκλησία και τήν συνέχειά του στόν έλληνορωμαϊκό πολιτισμό.

“Η άσκηση τής λατρείας άπ' τούς Δυτικούς, κυρίως τών έπαρχιων όπου είχαν επικρατήσει και οί αίρέσεις, συνοδεύθηκε άπ' τó πνεῦμα τής μεταφράσεως, (τής Καινής Διαθήκης) τής βουλγακάτα... στη Ρώμη άντιθέτως, τήν ίδια έποχή, ή έλληνική έθεωρεϊτο ή κυρία γλώσσα τής πίστεως, καθώς άποτελοῦσε και τó προπύργιο τής όρθοδοξίας, όταν ή πλούσια και ισχυρή Ανατολή μαστιζόταν άπ' τις αίρέσεις· έως τόν έννατο αιώνα, και τήν άνάδειξη τής δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υπό τόν Καρλομάγνο, ή Αγία Έδρα παρέμεινε τó άπόρθητο όχυρό

²² Όρα, εις τας «άναλύσεις» «Τού Έμμελους», «Άπ' τόν έφησυχασμό στις διομολογήσεις», σελ. 31.

τῆς ὀρθοδοξίας, ὅπως καὶ στὴν περίοδο τῆς εἰκονομαχίας, ἐνῶ ἡ λατινικὴ εἶχε αἰσθητὰ ὑποχωρήσει στὸν νέο κόσμον τῆς Δύσεως καὶ μόνο μὲ συστηματικὴ προσπάθεια τῆς αὐτοκρατορίας ἐπανῆλθε ἡ διδασκαλία τῆς. Ἀλλὰ αὐτὰ ἀφοροῦν τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἱστορικούς.

Ἡ ἄλλη πτυχὴ τῆς ἱστορικῆς πορείας εἶναι ἐνδιαφέρουσα· ὅταν ἀπ' τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ εἶναι σαφῆς ὁ διχασμὸς μουσικῆς καὶ γραμματικῆς, ἀρμονίας καὶ τέχνης, ὅταν ὁ λόγος γινόταν Λόγος καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ στὸν ἑλληνικὸν κόσμον, μὲ ἐδραιωμένη τὴ συνέχεια τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του, στὸν λατινικὸν κόσμον, ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ διχασμὸς ἦταν σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦταν λόγος ἄλλης γλώσσης, φύσει ἀνωτέρας, διὰ δύο τουλάχιστον λόγους, διότι ἦταν ὁ λόγος ἐνὸς ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος περιοριζόταν μεταφράσαι στὰ λατινικὰ τὰ ἔργα του, ἀλλὰ ὄχι πολὺ περισσότερο καὶ στὰ ἑλληνικὰ τὰ λατινικὰ ἔργα, παρὰ τὴν ὑποταγὴν του στὴν αὐτοκρατορία ἐπὶ ἕξι ἔως ὀκτῶ αἰῶνες. Δεύτερον, διότι εἰς αὐτὴν κατεγράφη ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ· ἡ προσέγγισή του γινόταν μὲ ἀπόλυτο δέος καὶ ἰδιαίτερα προσοχή, ἐπειδὴ, ἐπὶ πλέον τοῦ ὅτι ἦταν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦταν καὶ ὁ πολιτιστικὸς λόγος τῆς αὐτοκρατορίας σὲ μετάφραση στὴ λατινικὴ γλῶσσα, ἐνῶ οἱ πιστοὶ καὶ ὑπήκοοι μιλοῦσαν τὶς δικῆς τους γλῶσσες.

Ἡ ἐκπαίδευση γινόταν στὴ λατινικὴ γλῶσσα καὶ μόνο, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν στὰ μοναστήρια, μὲ κύριον ἀντικείμενον τὶς ἀνάγκες τῆς λατρείας, δηλαδὴ γιὰ θρησκευτικὰ κείμενα· ὁποῖος προχωροῦσε σὲ ἀνώτερες σπουδὲς ἐπιδιδόταν καὶ στὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς στὰ ἐλάχιστα ὑπάρχοντα στὴ Δύση κέντρα, περισσότερα στὴ Νότια Ἰταλία, ἢ ὅποια παρέμεινε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μὲ τὴ ζωντανὴ ἑλληνικὴ τῆς παράδοσιν ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἡ ἀναγωγὴ στὸν ἑλληνικὸν λόγο, τὸν ὅποιο ἑλληνικὸν λόγο, εἶχε τὴν ἐννοίαν τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ἔστω κι ἂν ἐπρόκειτο γιὰ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ λογοτεχνικὰ ἔργα, διότι συνδέονταν ἀρρήκτως μὲ τὴ γλῶσσαν τοῦ *Εὐαγγελίου*, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσβασίς τους εἰς αὐτὰ ἦταν δύσκολη, ἀφοῦ οὔτε τὴ λατινικὴ γλῶσσα γινώριζαν καλά. Ἀπὸ πλευρᾶς καθημερινῆς πρακτικῆς μετροῦσε περισσότερο αὐτό.

Οἱ πεπαιδευμένοι ἀντιμετώπιζαν τὶς περισσότερες δυσκολίες, διότι αὐτοὶ ἐκαλοῦντο προσδῶσαι ἢ ἐρμηνεῦσαι τὴ φιλοσοφικὴ θεώρησιν τῆς θρησκείας· ἀπ' τὴν ἀναγνώρισιν ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Γ' τοῦ Καρόλου τοῦ Μέγα ὡς αὐτοκράτορος τῆς ἀγίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὴν πρώτην τοῦ ἔτους τοῦ 800 μ.Χ., ἡ Δύσις ἐπιχείρησε ἀποκόψαι τοὺς θρησκευτικούς, πολιτιστικούς καὶ πολιτικούς δεσμούς της μὲ τὴν Ἀνατολήν, ὅποτε ὄφειλε ἀναζητῆσαι τὶς δικῆς τῆς πνευματικῆς ρίζες. Οἱ ἀναφορᾶς γίνονταν πλέον στοὺς λατινοφώνους πατέρας τῆς ἐκκλησίας, μὲ πρῶτον τὸν Ἅγιον Ἀύγουστινον· οἱ μεγάλοι ποντίφηκες καὶ φάροι τῆς ὀρθοδοξίας, ὁ Δάμασος, ὁ Βιγίλιος, ὁ Γρηγόριος Α', ὁ μέγας, Λέων Β', ὁ μέγας, ὁ Ζαχαρίας, ὁ Ἰωάννης Η', ἐλησημονήθησαν, ἐσκεμμένως μᾶλλον· ἡ στροφὴ διήρκεσε

αἰῶνες, ἡ πορεία ἦταν προκαθορισμένη καὶ ἡ ἀποκοπή ἀπ' τὴν Ἀνατολή δεδομένη. Οἱ πνευματικὲς σχέσεις εἶχαν περιορισθεῖ στὸ ἐλάχιστο, μὲ ἐξαιρέση τῆ *Νότιο Ἰταλία* καὶ τῆ *Βενετία*, προτεκτοράτου τῶν *Βυζαντινῶν* στὴ Βόρειο Ἀδριατικὴ.

Ὁ διχασμὸς, μουσικῆς καὶ γραμματικῆς, λόγου καὶ Λόγου, ἦταν σαφέστερος καὶ ἀδιάβατος στὴ φιλοσοφία· ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία παρέμεινε ἀριστοτελική, ἐνῶ ἡ καθολικὴ ἐστράφη, ἀπ' τὴν στιγμή τῆς πνευματικῆς χειραφετήσεώς της, πρὸς τὸν νεοπλατωνισμό. Ἡ πορεία μᾶς ἐξηγεῖ πολλά· ὁ Ἅγιος Ἀύγουστίνος, ἐπίσκοπος *Ιππῶνος* καὶ μαθητὴς τοῦ ἐπισκόπου *Ἀμβροσίου* τῶν *Μεδιολάνων*, οὐδέποτε ἔμαθε τὴν ἑλληνικὴ, ὅπως τὸ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος εἰς τὰς «*Ἐξομολογήσεις*» του,²³ παρὰ τὴν αὐστηρότητα τῶν διδασκάλων του, τῶν *γραμματικῶν*, *grammatici* στὰ λατινικά, στὴ γενέτειρά του· στὴ συνέχεια ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ εἰς τὰ λατινικά, εἰς τὴν *Ρώμην* καὶ εἰς τὰ *Μεδιόλανα*, ἀπ' τὸν κορυφαῖο πατέρα τῆς ἐκκλησίας, καὶ βαθὺ γνώστη τῆς ἑλληνικῆς, μέσῳ τῶν σημειώσεων διαφόρων σχολῶν, κυρίως τῆς νεοπλατωνικῆς, καὶ ἀπ' τὸν *Λούκιον Ἀπουλήιον* εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀναφέρεται εἰς τὴν «*Πολιτεία τοῦ Θεοῦ*», ὅπως καὶ εἰς τὸν *Σενέκαν* καὶ τὸν *Κικέρωνα*, ἐνῶ εἶναι σαφὲς ὅτι οἱ ἀναφορὲς του εἰς τοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους γίνονται μέσῳ τρίτων· καὶ κατὰ τὰς «*πανεπιστημιακάς*» του σπουδὰς δὲν ἔμαθε ἑλληνικά, οὔτε καὶ μελέτησε τὴν *Ἀγίαν Γραφήν* εἰς τὸ πρωτότυπο. Ἡ ἕως τότε πρόχειρη μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς, *Italca*, ἢ *Italiam* δὲν κάλυπτε πλέον τὰς ἀνάγκας τῆς ἐκκλησίας καὶ κυρίως τῆς πολεμικῆς της κατὰ τῶν *αἰρέσεων* καὶ ὁ Ἅγιος *Τερώννιος*, μὲ μακρὰ παραμονὴ εἰς τὴν Ἀνατολή, ἔκανε κανονικὴ μετάφραση τῶν ἱερῶν κειμένων, μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ ποντίφηκος *Δαμάσου*, τὸ 382 μ.Χ., τὴν ὁποία καὶ χρησιμοποίησε πιθανώτατα κι ὁ Ἀύγουστίνος. Ἀποκλείεται ὅμως νὰ συναντήθηκε μαζί του, παρὰ τὸ ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ βρισκόταν κι αὐτὸς στὴ *Ρώμη*, ἐπειδὴ ὁ μετέπειτα ἅγιος ἦταν ἀκόμη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ αἰρετικὸς καὶ μάλιστα *μανιχαῖστής*, κι ἀργότερα εἰς τὰ *Μεδιόλανα* ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμό ἀπ' τὸν Ἀμβρόσιο.

Δηλαδή, ἡ ἀναφορὰ στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, κατὰ τὶς ἀπαρχὲς τῆς ἐπισήμου εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας, καὶ κατὰ προέκταση τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, ἐγένετο, καὶ γίνεται εἰς τὴν Δύσιν, φυσικὰ ὄχι εἰς ἀπόλυτο βαθμὸ –μὲ πολλὰς ἐξαιρέσεις– στὸς προηγούμενους αἰῶνες καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια καὶ ἰδιαίτερος μετὰ τὴν ἀνάδειξη τῆς συγκριτικῆς φιλοσοφίας, ἑλληνικῆς, κινεζικῆς καὶ Ἰνδικῆς, μὲ ἄξονα ἀπὸ τὸν Ἀύγουστίνου, εἰς τοὺς νεοπλατωνικοὺς, τὶς διαφορὲς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ σχολές, τὶς μετὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα σχολές, τὴν *Στοά*, τὸν *Κῆπο*, τοὺς *Κυνικοὺς* καὶ τέλος εἰς τὸ *Λύκειο* καὶ εἰς τὴν *Ἀκαδημία*. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ κι ὄχι ἀπόλυτη.

²³ Ἀύγουστίνου, «*Ἐξομολογήσεις*», Βιβλ. Α', κεφ. XIII, XIV καὶ «*Πολιτεία τοῦ Θεοῦ*», Βιβλ. VIII, κεφ. 14, ἐκδόσεις, Penguin, Pelican, London, 1972, καὶ εἰς τὰς «*ἀναλύσεις*» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «*Ἀπ' τὴν μουσικὴ στὴν γραμματικὴ*», σελ. 18, κ.έ.

Στήν πράξη, ὁ Λόγος καθιερώνεται ἀπολύτως ὡς ὀρθὸς λόγος καὶ μαζί μὲ τὴ γραμματικὴ ἀπεκόπησαν πλήρως ἀπ' τὴ μουσικὴ· τὸ ἀντικείμενό μας δὲν εἶναι ὁ ἀδιάβατος διχασμός, ἀλλὰ ἡ ἀνάκτηση τῆς ἐνότητος μουσικῆς καὶ γραμματικῆς, ἡ χειραφέτηση τοῦ λόγου ἀπ' τὸν Λόγον καὶ τῆς φιλοσοφικῆς διερευνήσεως ἀπ' τὸν ὀρθολογισμό.''

Ὁ Ἔρνστ Κασσίρερ δίδει τὴν καλύτερη ἐρμηνεία, γιὰ τὴν γενικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος, καθὼς δὲν ἐπιχειροῦμε τὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη του, ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει ἤδη: «Ὁ Πλατωνισμὸς ἔχει ἤδη ἀπὸ καιρὸ Ἐκχριστιανισθεῖ πλήρως (τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως) μὲ τὴν οἰκεία Αὐγουστιανὴ παράδοση, ἡ ὁποία ἔχει κυριαρχήσει στὴν μεσαιωνικὴ (δυτικὴ) σκέψη κατὰ τὸν δεκατοτρίτο αἰῶνα καὶ ἔχει ἐπιμένει στὴν συνέχεια δίπλα ἀκριβῶς ἀπ' τὸν Ἐκχριστιανισθέντα Ἀριστοτελισμό... Καὶ ἦταν αὐτὸ ἐξ' ἴσου φυσικὸ εἰς τὸ τί βρῆκαν, ἀκόμη ὅταν αὐτοὶ διάβαζαν τὰ ἀυθεντικὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ παρέμειναν στὴν ἀρχικὴ τους θρησκευτικὴ δοξασία, ΝεοΠλατωνικὴ, ΠλατοΠλωτικὴ μᾶλλον παρὰ στοὺς διαλόγους ὅπως τοὺς ἀντιλαμβανόμαστε σήμερα, καὶ τὸν Αὐγουστῖνο μᾶλλον παρὰ τὸν Πλωτῖνο».²⁴ Τὸ «ἀντιλαμβανόμαστε σήμερα», σημαίνει, ὅπως τὸ γνωρίζουν οἱ Ἕλληνες στὴν μακρὰ ἱστορία τους. Ἡ ὁποία ἀλλαγὴ ἔγινε, κι ὅση ἔγινε, ἔγινε μετὰ τὴν μετάβαση τῶν Ἑλλήνων σοφῶν στὴν Ἰταλία, μὲ καθοριστικὴ ἐπιρροή στὴν δυτικὴ σκέψη, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀντιδράσεις ἀπέναντί της, καὶ μὲ συνέχειά τους στὴν ἐποχὴ μας...

²⁴ Ernst Cassirer, Paul Oskar Kristeller, John Herman Randal, «The renaissance philosophy of man», The University of Chicago Press, 1948, σελ. 6.

Στην ανάκτηση τῆς ἐνότητος μουσικῆς καὶ γλώσσης ἢ γραμματικῆς ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ σ' αὐτὴν συναντᾶμε στὴν δυτικὴ παράδοση, ἂν ἰσχύει, τὸν νεαρὸ αὐτοκράτορα καὶ τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας, μὲ κυρίους τῆς ἐκφραστάς, τὸν *Μέγα Βασίλειο*²⁵ καὶ τὸν πατριάρχη *Φώτιο*. μίᾳ δύο γεννιῆς μετὰ τὶς διαρθρωτικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ *Ἰουλιανοῦ*, συμβαίνουν τρία πράγματα στὸν δυτικὸ κόσμο, θεωρώντας τα, κατὰ τὴν συμβατικὴ τους ἀξιολόγηση: *πρῶτον*, ἡ *κατάρρευση τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας*, μὲ τὴν *μαζικὴ εἰσβολὴ τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν*, ἀλλὰ κι ἡ *ἐπιβίωση τῆς ἀνατολικῆς*, παρὰ τὶς δεινὲς περιπέτειες τῶν αἰρέσεων, μᾶλλον ἐπειδὴ διέθετε τὴν *ζωντανὴ ἑλληνικὴ παράδοση* τὴν ὁποία ἐνεσωμάτωσε στὴν δομὴ τῆς, μαζὶ μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ τὶς προσβάσεις τῆς στὴν *Ἰταλία*, μὲ τὴν *Μεγάλῃ Ἑλλάδα* καὶ τὰ «*προτεκτοράτα*» τῆς, *Βενετία*, *Ραβένα*, *Απουλία*. εἶναι γνωστὰ αὐτὰ καὶ δὲν χρειάζονται πρόσθετη παρουσίαση στὴν συνοπτικὴ μας θεώρηση. *Δεύτερον*, ἡ *ἀνάδειξη καὶ ἀναγνώριση τῆς Ὁρθοδοξίας*, ὡς τῆς *μοναδικῆς ἐπισήμου ἐκφράσεως τῆς χριστιανικῆς πίστεως*, μὲ τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ *Συμβόλου τῆς Πίστεως*, τῆς *τελετουργίας* καὶ τῆς *ὑμνολογίας*, ὡς συνεχείας τῆς *ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς*, ὅποτε καὶ τῆς *διατηρήσεως τῆς ἐνότητος*, *λόγου μέλους ἀρμονίας* καὶ *ῥυθμοῦ*. ταυτοχρόνως οἱ περισσότεροι πάπες ἀποδέχονταν καὶ στήριζαν τὴν ὀρθόδοξη πίστη, μέχρι τὴν πρωτοχρονιὰ τοῦ 800 μΧ, ὅταν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῆς ἀγίας ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ὁ *Καρλομάγνος* κι ἄρχισε ἡ διαφοροποίηση τοῦ *Βατικανοῦ* ἀπ' τὸ *Οἰκουμενικὸ* καὶ τὰ ἄλλα *τρία Πατριαρχεῖα*, μὲ κατάληξή τῆς τὸ *σχίσμα*. τότε ἀναγνωρίζεται κι ὁ Ἅγιος *Αὐγουστίνος* ὡς ὁ μέγας *ιεράρχης* στὴν *Δύση*, ἐνῶ ἀρχίζει τὸ *μίσος* κατὰ τῆς *Ἀνατολῆς* μὲ *ἀποκορύφωμα* τὶς *Σταυροφορίες* καὶ τὴν *πλήρη ἀγνόηση* τοῦ *βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ* τῆς. *Τρίτον*, ἀρχίζει ὁ *ἐποικισμὸς* τῆς *Ἀγγλίας* ἀπ' τοὺς *Σάξονες* κι ἡ *διαμόρφωση* τῆς *ἀγγλοσαξονικῆς γλώσσης* καὶ *παραδόσεως*. *χίλια χρόνια* περὶπου μετὰ οἱ δύο παραδόσεις τῆς ἐνοποιοῦνται, μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ *προτεσταντισμοῦ* καὶ τοῦ *ἀγγλικανισμοῦ*, παρὰ τὶς *διαφωνίες* τους, ὡς *ἐκφραση* τοῦ *δυτικοῦ πολιτισμοῦ*, καὶ τὴν *παράκαμψη* σὲ *μεγάλο βαθμὸ* τῶν *ἀρχῶν* τῆς *Ἀναγεννήσεως*, ἀλλὰ ἀναγνωρίσεως κι ἀντιπαλότητος ταυτοχρόνως τῆς *Ἁγίας Ἐδρας*.

Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἀποκτᾶ τὴν γνήσια φύση του, τὴν ὁποία συνεχίζει μέχρι τὶς μέρες μας, μὲ ἀρχὴ τὸ *σχίσμα* στὴν *ἐσχατολογικὴ ἀποστολὴ* του καὶ τὴν *καταδίκη* τῆς *Ὁρθοδοξίας* καὶ ἐπόμενο τὶς *Σταυροφορίες*, μὲ τὴν *ἄλωση* καὶ τὴν *ὀλοκληρωτικὴ* *δήωση* τῆς *Κωνσταντινουπόλεως*, μὲ τὴν *χειρότερη καταστροφὴ χειρογράφων* καὶ *μνημείων* τῆς *ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας*, τοὺς *κονκισταδόρες* καὶ τὴν *ἀποστολὴ* τῆς *σωτηρίας* τῶν *ψυχῶν* τῶν *Ἰνδιάνων* τῆς *Ἀμερικῆς* κι ὅλων τῶν *λαῶν*

²⁵ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κερσὸς ἱμάς», σελ. 52, 45, κ.έ.

τῶν ἀποικιῶν, τὴν περιφρόνηση τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, καὶ τὶς ἐπιδόσεις τους τοῦς δύο προηγούμενους μας αἰῶνες.

Ἡ παραδρομὴ ἀρκετὰ μακρὰ, ἀλλὰ ἄκρως ἀπαραίτητη, καθὼς κρίνεται οὐσιώδης γιὰ τὴν μελέτη τοῦ θέματός μας· ἡ ἔννοια τῆς ἐσχατολογικῆς ἀποστολῆς ἦταν ἔμφυτη κι ἡ περιφρόνηση τῶν ἄλλων λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν τους ἐμφανέστατη σὲ κάθε συμπεριφορὰ τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου· ἦταν ἀνώτερος αὐτὸς κι εἶχε ἱερό χρέος του τὸν «ἐκπολιτισμὸ» τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀπόλυτη προσαρμογὴ τους στὶς ἀξίες του ἐσαεὶ, μὲ πλήρη ἀγνόηση, καὶ βαθύτατη ἀπαξίωση τῶν πολιτισμῶν τους, ἀκόμη καὶ τοῦ κινεζικοῦ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ, κι ἐμμέσως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ σὲ ὅσες πτυχές του δὲν ἐντάσσεται στὸ κλειστὸ σύστημα τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ. Ὁ οὐκρανικὸς πόλεμος ἔδειξε πειστικότερα τὴν ἀντίληψη αὐτή, μὲ παντελῆ ἀγνοια τῆς διδαχῆς τοῦ Θουκυδίδου γιὰ τὴν διαφορὰ αἰτίων καὶ ἀφορμῶν στὴν ἀξιολόγηση τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων, ἀρκετὰ γνωστὴ στοὺς ἀναγνώστες μας, μαζί μὲ τὴν θεοποίηση τῆς δυτικῆς δημοκρατίας ὡς τελειότερου θεσμοῦ στὴν ἱστορία, ἐπομένως καὶ τὴν καταδίκη ὅλων τῶν ἄλλων· δὲν εἶναι ἀντικείμενό μας ἡ ἀξιολόγηση τοῦ πολέμου, παρὰ ἐκείνη τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ὡς πρόχειρο παράδειγμα, θεωρεῖται δημοκρατικὴ ἀξία, ἡ ὑστέρηση τοῦ συστήματος ἐξουσίας παραπέμψαι σὲ λογοδοσία τὸν κύριο ὑπεύθυνο τῆς εἰσβολῆς στὸ Καπιτώλιο, μὲ τὸν θάνατο πέντε ἀνθρώπων καὶ τὴν μεγάλη καταστροφὴ, ἀλλὰ καταδικαστικὴ στάση ἡ στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῶν Οὐιγούρων τοῦ Σικιάνγκ· ἡ ἀναφορὰ θεωρεῖται χαρακτηριστικὴ τῆς λογικῆς τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀμερικανικῆς ἐξουσίας, ὡς κυρίας ἐκφράσεώς της.

Ἡ ἀξιολόγησή μας ἐστιάζεται στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἂν εἶναι ἐλεύθερη ἢ ὑποτακτικὴ κι ὄχι στὶς θεωρητικὲς ἢ ἰδεολογικὲς ἀρχές του· ἡ διαφοροποίηση στὸ θέμα αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ κρίσιμη τῆς ἐποχῆς μας. Ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος ἐστιάζει τὴν δράση του στὴν ἐνέργειά του, στὴν αὐτόνομη πράξη του, ὡς ἔκφραση τῆς διανοίας του κι ὄχι στὴν ἄνωθεν θεσπισθεῖσαν ἀποστολή του· ὁ βιομηχανικὸς τὴν ἐπέβαλε μὲ τὴν τελειότερη ἐξειδίκευση τῆς χειρὸς του στὴν ἐργασία του, ἀλλὰ ἀνάλογη θεοποίηση ἐπιβάλλει καὶ στὰ μέσα τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ὅπως στοὺς ἀλγορίθμους, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὅτι τοῦ λύουν ὅλα τὰ προβλήματα, ἐνῶ αὐτοὶ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἀντικατάσταση τῶν ἐργαλείων καὶ μηχανῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἀνάγει τοὺς ἀλγορίθμους στὴ λειτουργία τῆς χειρὸς καὶ ξεχνάει, ὅτι ἀποτελεῖ τὸ μέσο γιὰ τὴν δημιουργικὴ του σκέψη, τελειότερο ἀπ' τὰ παλιά. Ἡ διάνοιά του τότε, ὅπως προαναφέραμε, ἡ σκέψη του ἦταν ἀπολύτως δέσμια τῆς ἐξειδικεύσεως τοῦ προγράμματος παραγωγῆς, χωρὶς δυνατότητες παρεμβάσεώς του, ὅποτε κι ἡ καθημερινότης του παρέμεινε προδιαγεγραμμένη. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεώς του ἦταν φύσει ἀδύνατη...

«Τὸ ἀκουστὸν μόνον ἦθος ἔχει...»

Ἡ πλήρης ἀποκοπή τῆς μουσικῆς ἀπ’ τὸν λόγο τοῦ ἀνθρώπου ἀρχίζει στὴν πράξη ἀπ’ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, ἂν καὶ τὴν ἐπισημαίνει ὁ Ἀριστείδης ὁ Κοϊντιλιανός, ὅπως προαναφέραμε, καὶ ἀναβιώνει μὲ τὸν Καρλομάγνο καὶ τὴν ἀγία ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, καθὼς εἶναι γνωστὰ αὐτὰ στοὺς ἀναγνώστες μας, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐπανάληψή τους. “Ἀπ’ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ μετὰ, ἴσως λόγῳ τῆς ἀγνοίας τοῦ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς εἰς τὴν διαμόρφωση τοῦ ἦθους τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μουσικὴ ἀρμονία δὲν ἀποτελέσει ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως· ἄλλωστε στὴν «Πολιτεία τοῦ Θεοῦ», δὲν ἀναφέρεται κἂν ἡ λέξη μουσική, ἢ καὶ ὁ ὕμνος, τόσο συνδεδεμένες ἀμφοτέρως στὴν ὀρθόδοξη λατρεία καὶ ἀπ’ τὶς κύριες βάσεις τῆς ὀρθοδόξου σοφίας. Στοὺς νεοπλατωνικούς, στωικούς καὶ ἄλλους, ἡ μουσικὴ ἀποτελεῖ κύρια ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς τους σκέψεως, ἀλλὰ ἡ νεώτερη δυτικὴ φιλοσοφία τὴν πραγματεύεται, ὅπως σχεδὸν καὶ ὁ γενάρχης τους Ἅγιος Αὐγουστῖνος· γιὰ τὸν Ἐμμανουὴλ Κάντ, ἡ μουσικὴ, «ἂν καὶ ἐκφράζεται μόνο μὲσω τῶν αἰσθημάτων χωρὶς ἔννοιες, καὶ ἄρα δὲν προσφέρεται γιὰ τὸν στοχασμό, ὅπως ἡ ποίηση, ἐν τούτοις συγκινεῖ τὴν ψυχὴ πολυειδέστερα καί, μολονότι μὲ ἀπλῶς παροδικὸ τρόπο, ὡστόσο βαθύτερα... καί, ἂν τὴν κρίνομε βάσει τοῦ Λόγου, ἔχει λιγότερη ἀξία ἀπὸ ὅση κάθε ἄλλη ἀπὸ τὶς καλὰς τέχνες»²⁶. Κατὰ τὸν Ἐγέλο, ἡ μουσικὴ, «προκαταλαμβάνει τὴν συνείδηση, ἡ ὁποία δὲν εἶναι πλέον τοποθετημένη ἀπέναντι σὲ κάποιο ἀντικείμενο καί, μέσα ἀπ’ τὴν ἀπώλεια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, παρασύρεται ἀπὸ τὸ ὀρμητικὸ ρεῦμα τῶν ἰδίων τῶν ἤχων»²⁷. Τὸ ὀλιγώτερον, γιὰ τοὺς δύο μεγάλους φιλοσόφους τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἡ μουσικὴ θεωρεῖται ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας καὶ ὄχι ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς μελέτης της, ὅπως ἐπιμένουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, διότι μόνη αὐτὴ ἀπ’ τὶς αἰσθήσεις διαμορφώνει αὐτομάτως τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου, «τὸ ἀκουστὸν μόνον ἦθος ἔχει τῶν αἰσθητῶν»²⁸. ὁ ἦχος, ἢ ἀκοὴ μόνο, ἀπὸ ὅλες τὶς αἰσθήσεις, διαμορφώνει αὐτομάτως τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπωςδήποτε οἱ ἀναφορὲς εἶναι ἐνδεικτικὲς κι ὄχι ἐξαντλητικὲς τοῦ θέματος, κάτι τὸ ἀδύνατο, ἄλλωστε, σὲ ἓνα μικρὸ πόνημα· ἡ ἀπουσία τῆς σημασίας τοῦ ἦθους στὴ νεώτερη φιλοσοφία εἶναι τὸ κύριο πρόβλημα τῆς ἀπομονώσεώς της στὶς σχολὰς καὶ τῆς πλήρους ἀποξενώσεώς της ἀπὸ «τὸν ἄνθρωπο» καὶ τὸ «ἄλλο τι θρέμμα».”

²⁶ Ἐμμανουὴλ Κάντ, «Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης», ἐκδόσεις, «Ἰδεόγραμμα», μετάφραση, Κώστα Ανδρουλιδάκη, Αθήναι, 2004, σελ.266-267 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 48, κ.έ, κὶ ὁ.ἀ. σελ. 16.

²⁷ Ἐγέλου, «Ἡ αἰσθητικὴ τῆς μουσικῆς», ἐκδόσεις, «Ἐστία», μετάφραση Μάρκου Τσέτσου, Αθήναι, 2002, σελ. 42, «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 48, κ.έ.

²⁸ Ἀριστοτέλους, «Προβλήματα», κεφ. ια', παρ. 27, (919β26-27), μετάφραση δική μου, ὁ.ἀν, σελ. 5, καὶ «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 6 κ. έ, «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 48, κ.έ.

Προηγουμένως κι ό *Καρτέσιος* διατυπώνει τις ίδιες απόψεις, με άφορμή την έλληνική γλώσσα, με την παρατήρησή του, για την μελέτη της άπ' την βασιλίσα *Χριστίνα* τής *Σουηδίας*, τής όποίας είχε χρηματίσει και διδάσκαλος, «πώς του ήταν άκατανόητο τó να χάνει τόν καιρό της διαβάζοντας έλληνικά».²⁹ του άρκοῦσαν τά λατινικά κι έπαιρνε άπ' αυτά τις άναφορές του στοῦς Έλληνες σοφούς... Άλλωστε κι ό Έμμανουήλ Κάντ δέν γνώριζε έλληνικά κι οί άναφορές του στοῦς Πλάτωνα κι Άριστοτέλη, πόρω απέχουν τής γνησίας διδασκαλίας τους. Στις σχολές τους και στα έργαστήριά τους εκήρυσσαν τόν λόγο τους, όχι στην Αγορά, όπως κι οί άριστεροί! Έλάχιστοι άπ' τοῦς θεωρητικούς τους συμμετεῖχαν στα όδοφράγματα!

Ο άνθρωπος, ό δυτικός στην περίπτωση μας, υπάγεται άπολύτως στόν Λόγο του, στόν όρθό λόγο, όπως έχει διατυπωθεῖ, με τις ρίζες του στόν *Ιουδαϊκό νόμο* και την έπιτακτική προσταγή του πρòς τόν πιστό τής θρησκείας ή τής ιδεολογίας του μετέπειτα· ακολουθοῦσε την άνωθεν κατηγορηματική έντολή, χωρίς ουδεμία προσωπική του παρέμβαση, δέν ήταν συναινετικός, διαλεκτικός και δημιουργικός, όπως στην έλληνική παράδοση τής όμηρικῆς θρησκείας και περισσότερο χωρίς ίχνος τής έγγενοῦς άμφισβητήσεώς της. Η δεσπóζουσα διαφορὰ τής αίσθητικῆς και τής ήθικῆς αντίληψεως τής ζωῆς, τής δημοκρατίας και τής όποιας μορφῆς άλλου καθεστῶτος, εῖναι μία, ή άμφισβήτησις του έπιτακτικοῦ λόγου, τó «μετέχειν κρίσεως και άρχῆς» του πολίτου· αυτό σημαίνει, τó «τίς άγορεύειν βούλεται;» τó ποιός έπιθυμεῖ διατυπῶσαι την άποψή του εις την Βουλήν και εις την έκκλησίαν του δήμου, όπως την εκφράζει και εις την Αγοράν, με «τó μακρύ του και τó κοντό του», κατά την λαϊκή έκφραση, αυτή εῖναι ή δημοκρατία κι οί πολλοί, οί άκροατές άποφάσιζαν, κατά την κρίση τους. Έτσι άκριβῶς έκανε κι ό Θαλῆς ό Μιλήσιος, ως πρῶτος καταγραφείς στην ιστορία, αλλά όχι κι ό πρῶτος εκφράσας αυτήν· στην Αγορά, οί πολλοί εκριναν τόν λόγον τους, έστω κι αν συνέβαινε πολλές φορές, κάποια έμμελής και χαρίεσσα Θραῦτα θεραπεινίς άποσκώψαι αὐτούς· ήταν τó αντίτιμο τής δημοκρατίας, οί πολλοί εκριναν κι όχι οί όλίγοι ή οί σοφοί!

Έπιγραμματικά, εκφράζονται άπ' τόν άνθρωπο τρεις τουλάχιστον, σέ πρόχειρη παρουσίασή τους, μορφές λόγου, ό έπιτακτικός, ό συναινετικός κι ό δουλικός· ό έπιτακτικός, εῖναι ό λόγος του *Ιουδαϊκοῦ νόμου*, «οὐ κλέψεις», «οὐ φονεύσεις», ή τής ολοκληρωτικῆς ιδεολογίας, «τó προλεταριάτο προώριστα»· ό συναινετικός, διέπει την πολυθειστική θρησκεία και την δημοκρατία, ό λόγος του *διαλόγου*· ό δουλικός, άφορὰ την παράκληση του φύσει δούλου πρòς τόν δεσπότη του και άνταποκρίνεται στην *αὐταρχικότητα* του Κυρίου του...

²⁹ Καρτεσίου, «Λόγος περὶ τῆς μεθόδου», πρόλογος, μετάφραση, Χριστοφ. Χρηστίδη, σελ. λα.

Ὁ ὀρθολογισμὸς δὲν ἐμπεριέχει, ἢ καλύτερα δὲν ἀποδέχεται οὔτε ὡς ὑπόνοια, τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν του, αὐτῶν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ἰδεολογίας του στὴν νεώτερη ἐποχὴ, ὅπως ἀπορρίπτει διαρρήδην καὶ τὴν μουσικὴ ἄρμονία· ἐπιβάλλει τὴν ἀπόρριψη πλήρη ἢ μερικὴ τῆς ὅποιας θυγατρικῆς ἰδεολογίας του καὶ τὴν ἀντικατάστασή της μὲ κάποια ἄλλη, ἐντὸς τοῦ κλειστοῦ συστήματός του, ὅπως καὶ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ Θεοῦ μὲ κάποιον ἄλλον, μὲ παρόμοιες ἀρχές στὴν πράξη, ἀλλὰ ὄχι τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἐπιταγῶν τους, ὅπως στὴν ἀρχαιοελληνικὴ θρησκεία. Στὴν Ἑλλάδα, μὲ πρῶτο τὸν Ὅμηρο, ὁ διάλογος τῶν θεῶν μὲ τοὺς θνητοὺς ἦταν συνεχῆς καὶ πολύμορφος, περιλαμβάνοντας, ὅλες τὶς ἀποφάσεις τῶν θεῶν καὶ τὶς πράξεις τῶν ἀνθρώπων· τὰ συζητοῦσαν ὅλα κι οἱ βροτοὶ ἔκριναν ὅλες τὶς ἀποφάσεις τῶν αἰωνίων θεῶν, ἔστω κι ἂν στὸ τέλος τὶς ὑφίσταντο.

“Οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς θεοὺς τους καθορίζει τὴν πολιτικὴ τους στάση ὡς ἄτομα, ὡς πολῖτες καὶ ὡς λαοί, αὐτὸ μᾶς διδάσκει ὁ θεῖος Ὅμηρος· ἔπλασε ἰσοτίμους τὰς σχέσεις τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου μὲ τοὺς θνητοὺς, μὲ τὰς ἰδίας ἀρετὰς καὶ τὰς ἰδίας κακίας, χωρὶς οὐδεμίαν σχεδὸν διαφορὰ. Μοναδικὴ ἐξαιρέσις ἦταν καὶ εἶναι ἡ ἀθανασία τῶν θεῶν καὶ ὁ βραχὺς βίος τῶν βροτῶν, ἀλλὰ αὐτὴ δὲν ἐμπόδιζε καὶ πολὺ τὴν ἰσοτιμία τῶν σχέσεών τους, ἂν καὶ μερικὲς φορὲς τὴν ἐνίσχυε· αὐτὸς ἐθεμελίωσε τὴν πολιτικὴ τους παράδοση καὶ παρέδωσε εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸν δημοκρατικὸν διάλογο μὲ τοὺς θεοὺς τους καὶ τὴν πεποίθησίν τους τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας τους, μέσα ἀπ’ τὸν διάλογο εἰς τὰ πολιτικὰς τους ἐπιλογάς. Ὁ διάλογος μὲ τοὺς θεοὺς τους ἦταν πολιτικὸς καὶ μὲ ἄρμονικὸν λόγο, μολπή τὴν ὀνομάζει ὁ ποιητής· τραγουδοῦσαν, ἔμελλον, κατὰ τὰς θυσίας των, ὅπως καὶ οἱ θεοί, ἢ χόρευαν τοὺς κύκλιους χοροὺς κι εὐφραίνονταν οἱ προστάτες των· μετεξέλιξη τῶν χορῶν αὐτῶν εἶναι ὁ χορὸς τῆς τραγωδίας, οἱ χοροὶ τῶν ἐορτῶν, ἴδιοι σχεδὸν μέχρις τὶς μέρες μας στὴ δημοτικὴ μας παράδοση, ὅπως οἱ κύκλιοι χοροί.

Ὁ λόγος καὶ ἡ μουσικὴ ἄρμονία, ὡς μέσο ἐπικοινωνίας ὄλων μεταξύ των, ἀλλὰ καὶ ὡς προσωπικὴ δέσμευσις καὶ ὄρκος, ὡς ἔπος μὲ προεκτάσεις εἰς τὸν δικανικὸν καὶ δραματικὸν λόγον, τὸ μέλος, τὴν ἄρμονίαν καὶ τὸν ρυθμὸν, ἐδέσποζον εἰς τὰς σχέσεις τῶν θεῶν μεταξύ τους καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους· δεύτερος παράγων εἶναι ἡ ἐλευθέρως πολιτικὴ πρακτικὴ, εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα διαμορφώνουσα τὴν ψυχολογία τοῦ πολίτου, τὸ ἦθος του, καὶ προετοιμάζουσα τὴν ἄμεσο δημοκρατία· τρίτος ἔρχεται ὁ ἔρως, εἴτε ὡς δημιουργικὴ ἐπικοινωνία, εἴτε ὡς ἀφροδισιακὴ, ὀπνιάζουσα. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς εἴτε εἰς τὴν Ἀγοράν, ὡς πολιτικὴ ἔκφρασις ἐνώπιον ὄλων, εἴτε ἀτομικῶς, ὡς προσωπικὴ στάσις ζωῆς τοῦ

ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὡς ἦθος, εἰς εἰδικὰς καταστάσεις, σφυρηλατοῦν τὴν νοοτροπία του καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν ἐρανίζεσθαι ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀγαθά...

Ἐδέχοντο οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸν Ὁμηρον, μόνον ἰσοτίμους σχέσεις πρὸς τοὺς πιστοὺς τους, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως ἔπλασε ὁ θεῖος ποιητὴς εἰς τὰ ἔπη του τὰς ἰσοτίμους σχέσεις θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἢ οἱ ἄνθρωποι τὰς ἐπινόησαν οὕτως, καὶ παρέμεινε εἰς τοὺς Ἑλληνας ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς παιδεύσεώς των, «ὅς τὴν Ἑλλάδα πεπαιδευκεν», κατὰ τὸν Πλάτωνα· στὴν καθημερινή τους συμπεριφορὰ δὲν ὑπῆρχε καμμία διαφορά, μόνον τοὺς οἱ βασιλεῖς φοροῦν τὶς πανοπλίαις τους, χωρὶς ὑπῆρέτες, θεράποντες ἢ δούλους -ἢ λέξις δούλος δὲν ὑπάρχει στὸν Ὁμηρο, παρὰ μόνον ἢ δουλοσύνη, εἰς τὴν Ὀδύσειαν, χ423, «μνηστηροφονία», ὅταν ἀπαντάει ἡ Εὐρύκλεια στὸν Ὀδυσσεύα γιὰ τὶς δουλειὲς τῶν γυναικῶν στὰ ἀνάκτορα τῆς Ἰθάκης, «καὶ δουλοσύνην ἀνέχεσθαι»-, μόνον τοὺς ντύνονται κι οἱ θεοὶ, ζεύουν τοὺς ἵππους στὰ ἄρματα, ταξιδεύουν στὸν οὐρανό, ἀκόμη καὶ οἱ θεές. Ἡ αὐτενέργεια, ὡς αὐτόνομος δρᾶσις, χαρακτηρίζει θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ἐνῶ μέχρι τὸν Φίλιππο οἱ βασιλίσσες μόνες τοὺς ἔκαναν ὅλες τὶς δουλειὲς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου· καὶ στὴν περίοδο τοῦ Βυζαντίου μόνον τοὺς ντύνονταν οἱ βασιλεῖς κι ἔκαναν τὶς προσωπικὲς τοὺς δουλειές, χωρὶς τὴν βοήθεια τῶν ὑπηρετῶν, ἐνῶ τὰ ἐνδιαίτηματα τῆς βασιλίσσης ἦταν ἀπαράβατα γιὰ ὅλους, ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν αὐτοκράτορα. Ἀπ' τὴν δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, μετὰ τοὺς γάμους μὲ δυτικὲς πριγκίπισσες, μὲ ἀποκορύφωση στὶς Σταυροφορίες, ἄλλαξε ἡ ἐθιμοτυπία καὶ στὴν βασιλεύουσα."³⁰

Ἡ ἀνάκτηση, ἢ κατάκτηση μᾶλλον καλύτερα, τῆς αὐτονομίας τοῦ πολίτου, τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς του καὶ τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ἐπιταγῶν τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἰδεολογίας, εἶναι τὸ ζητούμενο τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, γιὰ τὴν εὐκόλη προσαρμογὴ τοῦ ἀτόμου εἰς τὰς ἀπαιτήσεις της· χωρὶς τὴν ἀνάκτηση τῆς ἀμφισβητήσεως εἶναι δύσκολη, ἢ μᾶλλον ἀδύνατη ἢ πλήρης κατανόηση τῶν ἀναγκῶν τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας καὶ τῶν ἄρδην ἀλλαγῶν τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς. Οἱ ἀλλαγές δὲν εἶναι τόσο τεχνικὲς, ἀντικατάσταση ἐνὸς ἐργαλείου μὲ ἄλλο καλύτερο ἢ τελειότερο, ἀλλὰ ἀλλαγές τρόπου ζωῆς καὶ νοοτροπίας· ἀλλάζουν οἱ σχέσεις τοῦ ἀτόμου, ὄχι μόνον στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας του, ἀπὸ τὴν ἱεραρχικὴ δομὴ του στὴν ἐφαρμογὴ ἰσοτίμων σχέσεων διαλόγου καὶ ἐρευνῶν, γιὰ ὁλόκληρη τὴν διαδικασίαν παραγωγῆς, ἐντὸς τοῦ ἐργοστασίου ἢ τοῦ γραφείου, τῆς χώρας καὶ τῆς ὑψηλίου· ἀλλάζουν ἐπίσης καὶ στὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του, προσωπικὴ καὶ οἰκογενειακὴ· δὲν ἐπιστρέφει σπῆτι του ἐξουθενωμένος καὶ κακοδιάθετος, ἀποπαίρνοντας τὰ παιδιὰ του, ἀλλὰ χαμογελαστός κι εὐχάριστος, μεταδίδοντας τὴν διάθεσή του σὲ ὁλόκληρη τὴν οἰκογένειά του...

³⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστὸς ἰμάς», σελ. 2-3, 58-59.

«Κιθαριστὴς καὶ σπουδαῖος κιθαριστὴς»

Οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς μας ἐκπορεύονται ἀπ' τὴν ἴδια τὴν φύση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, καθὼς ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἐστίαση τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀπόδοση τῆς διανοίας του, τῆς σκέψεώς του, ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐξειδικεύσεως τῆς χειρὸς στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ, ὅπως προαναφέραμε· ὁ ψηφιακὸς ἀνθρώπος εἶναι ἄλλος ἀνθρώπος, ἀσύμβατος μὲ τὸν βιομηχανικὸ σὲ ὅλα του, δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέση στὴν καθημερινότητά του, στὶς πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιλογές του, μὲ τὸν προηγούμενο, ὁπότε δὲν εἶναι κατανοητὴ ἡ σύγκριση τῶν δύο τους, παρὰ μόνον ἡ ἀξιολόγησις τῶν ἀντιδράσεών τους. Ἡ καθημερινότης του εἶναι ἄλλη, καθὼς ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐπαγγέλματός του, ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπ' τὴν χρονοβόρο καὶ ψυχοφθόρο οὐρὰ τῶν συναλλαγῶν του μὲ τὸ δημόσιο, τοὺς ὀργανισμοὺς, τὶς τράπεζες, τοὺς τρίτους, πού ἦταν καθοριστικὴ τῆς ζωῆς του, ἐπειδὴ διαμόρφωνε τὴν ψυχολογία του σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὴν οἰκογενειακὴ του καὶ ἐρωτικὴ του ζωὴ, ἐγγενῆ στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία· ἡ εὐχάριστη διάθεση θεωρεῖται δεδομένη πλέον μὲ τὰ παιδιὰ του, χωρὶς τὶς ἀνεξήγητες γιὰ αὐτὰ ἐκρήξεις βίας, ὅταν ἐπέστρεφε ἀπ' τὶς ὥρες στὴν οὐρὰ, ὅπως καὶ ἡ ἐρωτικὴ πρὸς τὴν σύντροφό του· ἡ ἐνασχόλησις στὴν ἐργασία του γίνεται μὲ ὄρεξη καὶ μὲ χαμόγελο, πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ μὲ διάθεση δημιουργικῆς ἐκφράσεως σὲ κάθε στιγμή, ξεχνώντας τὶς ἐξουθενωτικὲς, ψυχολογικὰ περισσότερο, καταστάσεις τῆς προηγούμενης ἐποχῆς· διερευνᾷ καὶ ἀναζητᾷ τὸ διαφορετικὸ καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ ὅλους καὶ σ' ὅλο τὸν κόσμον, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐργασίας του καὶ γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἔκφρασις στὶς πολιτικὲς του καὶ ἄλλες προτιμήσεις του.

Ἡ ἱστορικὴ διάστασις τῆς ἀλλαγῆς τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερον διερεύνησις, ἔστω καὶ ἂν ἡ προηγούμενη εἶναι ἐκείνη μὲ τὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιον καὶ τὴν ἱστορία τῆς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσεως θεραπαινίδος, οἱ παρατηρήσεις τῆς ὁποίας εἶναι γνωστὲς στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ὡς παράδειγμα ἐλευθέρου λόγου· στὴν ἀρχὴ τῶν «*Ἡθικῶν Νικομαχείων*», καὶ στὴν μελέτη τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του στὴν γῆ καὶ τὴν ἀναζήτησις ἐν συνεχείᾳ τῆς εὐδαιμονίας του, γίνεται πληρέστερη ἀξιολόγησις: «τὸ μὲν γὰρ ζῆν κοινὸν εἶναι φαίνεται καὶ τοῖς φντοῖς, ζητεῖται δὲ τὸ ἴδιον· ἀφοριστέον ἄρα τὴν θρεπτικὴν καὶ αὐξητικὴν ζωὴν. ἐπομένη δὲ αἰσθητικὴ τις ἂν εἴη· φαίνεται δὲ καὶ αὕτη κοινὴ καὶ ἵππῳ καὶ βοῖ καὶ παντὶ ζῳῷ. Λεῖπεται δὲ πρακτικὴ τις τοῦ λόγον ἔχοντος (τούτου δὲ τὸ μὲν ὡς ἐπιπειθὲς λόγῳ, τὸ δ' ὡς ἔχον καὶ διανοούμενον)· διττῶς δὲ καὶ ταύτης λεγομένης τὴν κατ' ἐνέργειαν θετέον... (ὥσπερ κιθαριστοῦ καὶ σπουδαίου κιθαριστοῦ, καὶ ἀπλῶς δὲ τοῦτ' ἐπὶ πάντων)... (κιθαριστοῦ μὲν γὰρ τὸ κιθαρίζειν, σπουδαίου δὲ τὸ εὖ)· εἰ δὲ οὕτως, ἀνθρώπου δὲ τίθεμεν ἔργον ζωὴν τινα, ταύτην δὲ ψυχῆς ἐνέργειαν καὶ πράξεις μετὰ

λόγου, σπουδαίου δ' ἄνδρὸς εὖ ταῦτα καὶ καλῶς, ἕκαστον δ' εὖ κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν ἀποτελεῖται».³¹

Ὁ Ἀριστοτέλης θέτει τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἂν θὰ κατακτήσει νοοτροπία ἐλευθέρου πολίτου ἢ ὑποτακτικοῦ ἢ δούλου στὴν ζωὴ του, ὅποτε καὶ θὰ διαφοροποιεῖται ἀπ' τὰ ζῶα στὴν κατάταξή του, ὡς ἐλλόγου ὄντος, ἀλλὰ αὐτονόμου, δηλαδή πολίτου· αὐτὴν θεωρεῖ ὡς κύρια διαφορὰ τῶν δύο αὐτῶν ὄντων. «τὸ ζεῖν, ἡ ζωὴ μὲν εἶναι κοινὴ φαίνεται καὶ στὰ φυτὰ, ὅποτε ἀναζητοῦνται οἱ κοινές τους λειτουργίες· ἐξ ὀρισμοῦ λοιπὸν εἶναι ἡ θρεπτικὴ κι ἡ ἀυξητικὴ ζωὴ, ἡ τροφή κι ἡ ἀνάπτυξή τους. ἐπομένῃ δὲ ἡ λειτουργία τῶν αἰσθήσεων τους· ὅποτε αὐτὴ φαίνεται κοινὴ καὶ στοὺς ἵππους καὶ στὶς ἀγελάδες καὶ σὲ κάθε ζῶο. λείπεται δὲ καὶ κάποια πρακτικὴ τοῦ λόγον ἔχοντος (αὐτοῦ λοιπὸν ἢ μὲν πρακτικὴ εἶναι ὡς ὑποτακτικὴ στὸν λόγο, ἢ δὲ ὡς ἔχουσα αὐτὸν καὶ μὲ διανοητικὴ ἀυτενέργεια)· διττῶς δὲ καὶ πρέπει νὰ λέγεται αὐτὴ μὲ τὴν ἔκφραση τῆς ἐνεργείας της... (ὅπως στὸν κιθαριστὴ καὶ στὸν σπουδαῖο κιθαριστὴ, καὶ γενικῶς ἰσχύει αὐτὸ γιὰ τὰ πάντα, γιὰ κάθε ἐνέργεια)... (τοῦ κιθαριστοῦ μὲν γὰρ ἔργον εἶναι τὸ κιθαρίζειν, τοῦ σπουδαίου δὲ τὸ καλῶς κιθαρίζειν)· ἐὰν λοιπὸν εἶναι ἔτσι, ἔργο θέτουμε τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὅποια ζωὴ του, αὐτὴ δηλαδή πὸν ἀποπνέει τὴν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς καὶ τίς πράξεις του μετὰ τοῦ λόγου, σπουδαίου δὲ ἄνδρὸς εἶναι ὅσα γίνονται ὠραῖα καὶ μὲ καλὴ διάθεση, κάθε τι θεωρεῖται καλῶς, ὅταν ἐντάσσεται στὴν οἰκεία του ἀρετῆ».

Ἡ μακρὰ ἀναφορὰ δείχνει, ὅτι ἡ διάκριση τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, μετὰ τὸν ἐλευθέρου πολίτου καὶ δούλου, ἦταν δεδομένη στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπ' τὴν ἀρχὴ της, καθὼς καὶ εἰς τὴν «Ἀντιγόνην» ὁ Σοφοκλῆς σκιαγραφεῖ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν προϊστορία του στὴν ἱστορία:

“Τὴν ἀνάδειξη τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πρόοδό του εἰς τὸν πολιτισμὸν προβάλλει, ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν «Ἀντιγόνην», ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν φιλόμηρο ποιητὴ, κατὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Εὐστάθιο· ὁ μέγας τραγικὸς εἰς τὸ πρῶτο στάσιμον τῆς τραγωδίας, τὸ 441 π. Χ., διδάσκει τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν ἄγρια κατάστασις στὴν πολιτισμένην ζωὴ, μὲ ὅλες της τίς παραλλαγές:

*Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδεν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.*³²

³¹ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Α', κεφ. ζ', 12-15, (1097β36-1098α 7...9-11... 12-16), μετάφραση δική μου.

³² Σοφοκλέους, «Ἀντιγόνη», στ. 334, μετάφραση Κωνσταντίνου Μάνου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 50, κ.έ.

Στὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται ὁ τραγωδός, ὄχι τυχαῖα, διότι δεινόν, τὸ προξενούν φόβον, εὐλάβειαν, θαυμασμόν, ἀπέχθειαν· τὸ ὑπερβαῖνον τὸ σύνηθες μέτρον, ἐκπληκτικόν, κατὰ τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν· γιὰ ὅλα εἶναι ὑπεύθυνος ὁ ἄνθρωπος καὶ οὐδεὶς ἄλλος, «πολλὰ εἶναι τὰ θαυμαστά, ἀλλὰ τίποτε δὲν βρίσκεται θαυμαστότερο ἀπ' τὸν ἄνθρωπο». Αὐτὸς κάνει τὰ πάντα, εἶναι δημιουργὸς τῶν πάντων:

*Τοῦ κόσμου ἀπὸ θάματα
Δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο,
Ποῦ νᾶναι σὰν τὸν ἄνθρωπο
Περήφανο μεγάλο,*

ἐρμηνεύει ὁ Κωνσταντῖνος Μᾶνος, καὶ προχωράει ὁ Σοφοκλῆς στὴν σύντομη παρουσίαση τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἱστορία. Ὁ ποιητὴς στὴν πάροδο ἐξυμνεῖ τὶς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου, ὡς κακές, καὶ ὡς καλές, δημιουργικές, πάντα κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, κατὰ μίαν ἔννοιαν, ἀλλὰ ἀναλόγως πρὸς τὴν πίστη μας ποὺ ἔχουμε πρὸς τὸν θεό, ὡς κύριο κριτήριον· θέτει τὸ κριτήριον τοῦ εἴδους τῆς πίστεώς μας, τῶν σχέσεών μας πρὸς τὸν θεόν. Στὴν συνέχεια εἶναι σαφέστερος:

*νόσων δ' ἀμηχάνων φυγὰς ξυμπέφρασαι.
σοφόν τι τὸ μηχανόεν τέχνας ὑπὲρ ἐλπίδ' ἔχων
ποτὲ μὲν κακόν, ἄλλοτ' ἐπ' ἐσθλὸν ἔρπει,
νόμους παραιρῶν χθονὸς
θεῶν τ' ἔνορκον δίκαν·
ὑψίπολις ἀπολις ὄτω τὸ μὴ καλόν
ξύνεστι τόλμας χάριν.³³*

Στὶς δυσκολίες τοῦ ὁ ἄνθρωπος σὲ στιγμὴ ἀμηχανίας βρίσκει λύση, καὶ μηχανεύεται μὲ τὶς τέχνες τοῦ κάτι σοφὸ, πέρα ἀπὸ κάθε ἐλπίδα, πότε μὲν τὸ κακὸ, πότε τὸ καλὸ παρουσιάζει, ὑφαρπάζοντας τοὺς νόμους τῶν θνητῶν καὶ τῶν θεῶν, παρὰ τοὺς ὅρκους τοῦ· ἄλλοτε ἀνυψώνει τὴν πόλιν καὶ τὴν καταβαρᾶθρώνει ἄλλοτε, ὅταν τὸ μὴ καλὸ συμπαρίσταται χάριν τῆς τόλμης. Τὶς ταλαντεύσεις τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς σκιαγραφεῖ ὁ ποιητὴς στὴν διδασκαλία τοῦ πρὸς τοὺς συμπολίτες τοῦ, τὴν ἀντιμετώπιση τῶν δυσχερῶν καταστάσεων ἀναζητᾷ· κάτι τὸ σοφὸ μηχανεύεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐπανατοποθετεῖ σ' αὐτὸ τὶς ἐλπίδες τοῦ, πότε

³³ Αὐτόθι, 364-371.

για τὸ κακὸ πότε για τὸ καλὸ, ἔστω καὶ παραβλέποντας τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ τὴν δίκη τῶν θεῶν· τὴν πόλη του τιμώντας ἢ καὶ καταστρέφοντάς την, ὅταν τὸ μὴ καλὸ γίνεται ἀποδεκτὸ χάριν τῆς τόλμης μερικῶν. Ὅταν λέει τὸ μὴ καλὸν ἐννοεῖ μᾶλλον τὸ ἀναίσθητον κι ὄχι τὸ μὴ ἀναίσθητον τοῦ φίλου του Γοργίου. Ἐπιχειρεῖ ὁ ποιητὴς καὶ πολιτικὸς μαζὶ νὰ κάνει σοφώτερους τοὺς συμπολίτες του –καλὸς στρατηγὸς δὲν ἦταν ποτέ, μᾶλλον τὸ ἀντίθετο, οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως τὸν ἐξέλεξαν ἀρκετὲς φορές, ἀλλὰ ἦταν ὑπόδειγμα ἐνεργοῦ πολίτου-, καθὼς ἕναν χρόνον πρὶν ἦταν Ἑλληνοταμίας τῆς Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας:

Αὐτὸς τὸ κάθε ἀνέλπιστο
Μέ τέχνη μηχανεύει·
Πότε κακὸν ὀρέγεται,
Πότε καλὸ γυρεύει!
Κ' ἐκεῖνος ὅπου χαίρεται
Ψηλὰ τὴν ἐξουσία
Τῶν νόμων τὴν οὐσία
Συχνὰ παρεξηγᾷ.
Μὰ πολιτείας ἀνάξιος
Ἐκεῖνος ποὺ τολμάει,
Γιατὶ ἔτσι τὸ φαντάστηκε,
Τ' ἄδικο ν' ἀγαπάη.

Ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν δυνατοτήτων του, πρὸς τὸ κακὸ ἢ πρὸς τὸ καλὸ, κακὸν ἢ ἐσθλόν· ἡ διδασκαλία τῆς «Ἀντιγόνης» ἀπ' τὸν Σοφοκλῆ ἀποβλέπει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο εἰς τὴν καλλιέργεια τῆς εὐαισθησίας τῶν Ἀθηναίων. Γνώριζαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ μύθου περιεῖχε καὶ ἀπάτη, τὴν ἐμφάνιση τῆς Ἀντιγόνης ὡς παρθένου στὸν δρόμον πρὸς τὸν τάφο,

Ἄκλαυτος, ἄφιλος, ἀνυμέναιος ἔρχομαι.
Τὰν πυμάταν ὁδόν³⁴...

Ἄκλαυτη, ἄφιλη, ἀνύπανδρη βαδίζω τὸν ἔσχατον δρόμον· ἀλλὰ γνωρίζουν οἱ συμπολίτες του, πέραν τῆς συμπαραστάσεως τοῦ Αἴμονος, ὅπως τὴν εἶδαμε στὴν

³⁴ Αὐτὸθι, στ. 875 καὶ 738-739.

σύγκρουση με τὸν πατέρα του, ὅτι εἶχε καὶ υἱὸ τὸ ζεῦγος, τὸν Μαίονα, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος στὴν ἐκστρατεία τῆς Τροίας. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐδιδάσκοντο τὸν Ὅμηρο ὡς βασικὸ μάθημα στὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεώς τους καὶ γνώριζαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ στήθους τὶς ῥαψωδίες του· δὲν τοὺς ἐνοχλοῦσε ἡ ἀπάτη, οὔτε κὰν τὴν σκέφθηκαν, τὸ πολιτικὸ δίδαγμα τῆς τραγωδίας τοὺς ἐνδιέφερε· ἡ ἀπάτη τοὺς διασκέδαζε, κατὰ τὴν ἐλαφρότερη ἐκδοχή, ἢ τοὺς καθιστοῦσε σοφώτερους καὶ δικαιότερους, ὅπως ἦταν σύνηθες αὐτὸ ἀπὸ τὰς τραγωδίας εἰς τὸ κλεινὸν ἄστυ.

Ὁ Σοφοκλῆς ἐμφανίζει μόνη τῆς τὴν Ἀντιγόνη, ἐπειδὴ γνωρίζει ὅτι τὶς πολιτικὲς τοῦ ἀποφάσεις ἕκαστος τὶς λαμβάνει μόνος του, διότι τότε εἶναι πράγματι ἐνεργὸς πολίτης, ἀσκεῖ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴν πρακτικὴν, τότε ἐνσωματώνονται στὸ ἦθος του οἱ πράξεις του αὐτές· ἡ διδασκαλία λέει ὅτι ἡ Ἀντιγόνη καὶ ὁ Αἴμων ἐπικαλοῦνται τοὺς ἴδιους θεοὺς μετὰ τὸν Κρέοντα μόνον κατ' ὄνομα κι ὄχι στὴν οὐσία. Οἱ δύο νέοι ἐπικαλοῦνται τοὺς ὁμηρικὸς θεοὺς, μετὰ τὸν διάλογό τους καὶ τὴν ἰσότητά των σχέσεών τους, τὴν ὁποία καὶ διδάσκουν καὶ στοὺς βροτούς, στοὺς θνητούς, τὴν εὐαισθησία τους προβάλλουν· ὁ Κρέων, ὡς τύραννος, δὲν ἔχει καμμία σχέση μετὰ τοὺς θεοὺς αὐτούς, εἶναι ξένος πρὸς τὴν πρακτικὴν τους, ξένος καὶ πρὸς τὴν ὁμηρικὴν διδασκαλία, οἱ θεοὶ του διέπονται ἀπ' τὸ ἀναίσθητο. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι ἡ καθοριστικὴ στὴν παράδοση τῆς δημοφιλοῦς τραγωδίας· δὲν ἀναφέρεται γενικὰ στὸ θεῖο ὁ φιλόμηρος ποιητής, οὔτε στὴν οἰαδήποτε θρησκευτικὴ πίστη καὶ στὴν ἀπόλυτη προσήλωση πρὸς τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ· τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ ἐπικαλεῖται ὁ Κρέων, ὅταν ρωτάει, μετὰ εἰρωνικὸ μάλιστα τόνο, «οὐ τοῦ κρατοῦντος ἢ πόλις νομίζεται;» Δηλαδή ὁ λόγος τοῦ κρατοῦντος εἶναι ἀπόλυτος, χωρὶς οὐδεμίαν ἀμφισβήτηση, ἀλλὰ αὐτὸ αἶρει τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, διότι ἡ πόλις ἐπιστρέφει στὴν τυραννία. «Καλῶς γ' ἐρήμης ἂν σὺ γῆς ἄρχοις μόνος»· «καλῶς σ' ἔρημη χώρα, ἂν ἐσὺ ἐπιθυμεῖς νὰ κυβερνᾷς μόνος σου», τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Αἴμων, ἀμφιβητώντας εὐθέως τὴν δεσποτικὴ ἐξουσία του. Ἦταν ἐκτὸς τῶν θεσμῶν τῆς πόλεως...”

Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐδιδάσκοντο τὸν Ὅμηρο ὡς βασικὸ μάθημα στὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεώς τους, ὅπως τὸ ἀναφέρει κι ὁ Κλαύδιος Κάρολος Φωριέλ, εἰς «Τὰ Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια», μετὰ παράδειγμα τὴν διδασκαλία τοῦ Νικοτσάρα στὸ Κρυφὸ Σχολεῖο, στὴν μακρὰ ἱστορία μας μέχρι τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 (ἡ ὁποία ἄρχισε, ἄς μὴν τὸ ξεχνοῦμε, ἀπ' τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τὰ νησιά, ὡς ὄρημητριο, κι ἐπεκτάθηκε στὰ πεδινά), μετὰ φορέα τοὺς γραμματιζομένους μας, πού μερικοὶ τους γνώριζαν ἀπὸ στήθους ἀποσπάσματά τινά τῶν ῥαψωδιῶν του...

Τὸ χάος μεταξύ τοῦ Κρέοντος καὶ τῆς Αντιγόνης καὶ τοῦ Αἴμωνος ὀρίζει τὴν διαφορὰ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς τυραννίας καὶ ὁμοιάζει μὲ ἐκεῖνο τοῦ ψηφιακοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοὶ κόσμοι, ἀσύμβατοι μεταξύ τους· ἀπ' τὴν μία πλευρὰ, ὁ Κρέων ἐκπρόσωπος τῶν θείων νόμων καὶ τοῦ Διός, τοῦ Κυρίου θεῶν τε ἀνθρώπων τε, ἀλλὰ ἐκείνου μὲ τὸν ἐπιτακτικὸ κι ἄκρως δεσμευτικὸ λόγο του, κατὰ τὴν παράδοση τῶν τυράννων, μὲ προέκταση τὴν αὐταρχικὴ ἐξουσία· ἀπ' τὴν ἄλλη, ὁ Αἴμων μὲ τὴν Αντιγόνη, ὡς ἐκπρόσωποι τῶν ἀνθρωπίνων θεσμῶν, μὲ ζωντανὴ καὶ διαλεκτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς θεοὺς τους, ἀλλὰ μὲ λόγο συναινετικὸ καὶ παραινετικὸ μεταξύ τους, ὅπως καὶ ἐκεῖνος τοῦ Διός, ὁ λόγος τοῦ Ὀμήρου, ἡ διαφορὰ τοῦ λόγου τους τοὺς καθόριζε. Στὴν νεώτερη ἐποχὴ ἀγνοήθηκε αὐτὴ ἡ πτυχὴ τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους κι ἐπελέγη ἡ τόλμη τῆς ἠρωίδος εἰς τὴν ταφὴν τῆς σοροῦ τοῦ ἀδελφοῦ της Πολυνείκου, ὡς σεβασμὸς τῶν θείων νόμων, ἀλλὰ μὲ τυπικὴ ἐρμηνεία τους, ἡ Αντιγόνη ἐννοεῖ τοὺς ὀμηρικὸς θεοὺς, οἱ σύγχρονοι τοὺς δεσποτικούς· ἠρωικὴ καὶ γενναία ἡ πράξη της, ἀλλὰ μὲ παράβλεψη τῆς προβολῆς τῆς ἀμφισβητήσεως τοῦ νόμου τοῦ τυράννου, ὄχι τόσο ὡς θεϊκῆς ἐπιταγῆς, παρὰ ὡς ἐνεργοῦ ἀμφισβητήσεως τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας του, τοῦ λόγου του, ὡς ταυτιζομένου μὲ τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ. Ὁ Αἴμων ἐκφράζει τὴν ἀποψη αὐτῆ, ταυτιζόμενος μὲ τὴν Αντιγόνη, ἀλλὰ ἐπίσης κι ἡ Εὐρυδίκη, ἡ μητέρα του καὶ σύζυγος τοῦ Κρέοντος, ἡ ὁποία αὐτοκτονεῖ ἀμέσως μετὰ, ἀκολουθώντας τὸν νιό της καὶ μὲ τὶς κατάρεις της πρὸς τὸν σύζυγό της, κατακρίνοντάς τον ὡς παιδοκτόνο. Πολλὰ νοήματα ἔστειλε ὁ Σοφοκλῆς στοὺς Ἀθηναίους τὸ 441 π.Χ, ἕναν μὲν μόλις χρόνον πρὸ τῆς ἀποστασίας τῆς Σάμου, ὅπου διεκρίθη δι' ἀνικανότητα, στρατηγὸς ὢν...

Ἐπομένως εἶναι διττῆς μορφῆς ἡ ἀμφισβήτησις τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς του, ὡς «ἔχον καὶ διανοούμενον»· ὡς ἔχοντα τὴν ἱκανότητα ἐκφράσεως τῆς αὐτονόμου ἀπόψεώς του εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὴν πόλιν, εἶναι τὸ ὡς «ἔχον» τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς κι ἀσκήσεως της ταυτοχρόνως, καὶ ἐπίσης τῆς ἀμφισβητήσεως τῆς ὁποίας ἀνωτέρας ἀρχῆς κι ἐκφράσεως τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς ἀμφισβητήσεως αὐτῆς, εἶναι τὸ «διανοούμενον». Τρία κεφάλαια πρὶν, πάντα στὸ πρῶτο βιβλίον τῶν «Ἠθικῶν Νοκιμαχείων», ὁ Ἀριστοτέλης εἰσάγει τὴν διαφορὰ στὴν καθημερινὴ μας πρακτικὴ, «μὴ λανθανέτω δ' ἡμᾶς ὅτι διαφέρουσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν λόγοι καὶ οἱ ἐπὶ τὰς ἀρχάς»³⁵. Μᾶς λέει, δηλαδὴ, ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν, «οἱ ἐπὶ τὰς ἀρχάς λόγοι», ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τῆς δημοκρατίας κι ἀκόμη περισσότερο τῆς ἀμέσου, ἂν καὶ δὲν ἀναγνώριζαν ἄλλη μορφή της στὴν ἀρχαιότητα· ἡ ἐφαρμογὴ τῆς δημοκρατίας ἦταν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρως πρακτικῆς τῶν πολιτῶν, τῆς ἰσηγορίας των εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· διὰ τοῦ

³⁵ Ἀριστοτέλους, ἴδιον, Βιβλ. Α', κεφ. δ', παραγ. 5, (1095α31-32), καὶ ὁ.ἀ. σ. 35.

λόγου ἐγίνετο ἡ ἄσκησις, ὁ ὁποῖος μεταφραζόταν σὲ πράξεις ἐνιαῖες τῆς πόλεως κι ἀτομικὲς ἐκάστου. Εἰς τὸ ἕκτο βιβλίον, γίνεται ἄλλη μία σχετικὴ ἀναφορὰ, ἀλλὰ ὄχι κι ἡ μοναδικὴ ἄλλη: «οὐ γὰρ μόνον ἢ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετῆ ἐστίν· ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἢ φρόνησις ἐστίν».³⁶ Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῆς κι ὄχι ἐξαντλητικὴ, ἐπειδὴ τότε θὰ χρειαζόταν κάποιος τόμος γιὰ παρουσιάσει τῆς· «ἡ συνήθεια, ἢ ἕξις καθίσταται ἀρετὴ στὸν ἄνθρωπο, ὄχι μόνο ὅταν ἐντάσσεται σὲ ἐπιταγὰς τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἀλλὰ κι ὅταν ἐκφράζεται μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, μὲ τὴν προσωπικὴ ἀξιολόγησι τοῦ πολίτου τῶν ἐντολῶν του· ὀρθὸς δὲ λόγος εἶναι γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ ἢ φρόνησις, ἢ πρακτικὴ κατὰ τὴν ἀξιολόγησι τοῦ πολίτου καὶ τῆς πολιτείας του». Δηλαδή, ἀνάγεται ἡ ἀναφορὰ τους εἰς τοὺς «ἐπὶ τὰς ἀρχὰς» τοῦ λόγου καὶ εἰς τὸ «διανοούμενον».

Ἡ ἔκφρασις τῆς πρακτικῆς τοῦ πολίτου, μὲ τοὺς «ἐπὶ τὰς ἀρχὰς» λόγους καὶ τὸ «διανοούμενον» ἐναρμονίζεται μὲ τὸν ἐμμελῆ λόγον, στὰ πλαίσια τοῦ λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ· ὁ λόγος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου εἶναι λόγος ἀρμονικὸς καὶ διαλεκτικὸς, ἐπιδιώκει κι ἀσκεῖ τὸν διάλογο, ὅποτε ὁποῖος ἔχει ἀρμονικὸ λόγον, πειστικὰ καὶ εὐχηχὰ στὴν ἀκοή λόγια, κερδίζει τίς ἐντυπώσεις.

“Ὁ Πλούταρχος, (ἐπανάληψις ἀπὸ ἄλλη ὀπτικῆ), ἂν καὶ ἦταν ἀνεκτικὸς πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ἴσως γιὰτὶ δὲν μποροῦσε νὰ κάνει διαφορετικὰ στὴν ἐποχὴ του, ἐμφανίζεται μὲ πολὺ πρὸ ἐλεύθερη σκέψις ἀπ' τὸν μεγάλο φιλόσοφο (ἐννοεῖται τὸν Πλάτωνα)· μᾶλλον ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν ἐπιδίωκε τὴν διδασκαλία νέου πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ περιοριζόταν μόνον στὴν παρουσίασι τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων· τὸν ἐνδιέφερε πολὺ ὀλιγώτερο ἢ ἀναζητήσεις τῆς ἀληθείας καὶ ἐλάχιστα τῆς μίας καὶ ἀποκλειστικῆς, καὶ πολὺ περισσότερο ἢ καταγραφὴ τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν πολιτῶν, τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς των. Ὅταν ἐπικαλεῖται τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Γοργίου γιὰ τὴν τραγωδία ἐμμέσως μᾶλλον ἀπαντᾷ καὶ στὴν ἀπομίμησι τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος ἀπ' τοὺς Λατίνους ποιητὲς τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ θέτει καὶ τὰ ὅρια τῆς διαφορᾶς τῶν δύο ἀντιλήψεων: «Ἦν ὁ τ' ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος, καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος. ὁ μὲν γὰρ ἀπατήσας δικαιότερος, ὅτι τοῦθ' ὑποσχόμενος πεποίηκεν· ὁ δ' ἀπατηθεὶς σοφώτερος· εὐάλωτον γὰρ ὑφ' ἡδονῆς λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον».³⁷ «Στὴν ἀπάτη, ὁ ἀπατήσας γίνεται δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος, καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος. Διότι ὁ μὲν ἀπατήσας γίνεται δικαιότερος, ἐπειδὴ αὐτὸ πρὸ

³⁶ Αὐτόθι, Βιβλ. Στ', κεφ. ιγ', παρ. 4, (1144β26-28).

³⁷ Ὁ. ἀ, σελ. 16, κ.έ, καὶ Πλουτάρχου, «Πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότεροι», 348γ, μετάφρασι δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησις τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 7.

ὑποσχέθηκε τὸ ἔχει ποιήσει· ὁ δὲ ἀπατηθεὶς γίνεται σοφώτερος· διότι εἶναι εὐάλωτον ἀπ’ τὴν ἡδονὴ τῶν λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον»³⁸, ὅπως προαναφέραμε.

Τὸ «μὴ ἀναίσθητον», δηλαδή ἡ ἐλαχίστη πολιτικὴ εὐαισθησία, εἶναι τὸ καθοριστικὸ κριτήριον· εἶναι ἀπαραίτητη λοιπὸν ἡ προσέγγιση τῆς πολιτικῆς εὐαισθησίας, σὲ ἀναφορὰ πάντα μὲ τὸν ἡδυσμένο λόγο τῆς τραγωδίας. Ποιὸς εἶναι ἀναίσθητος; ὁ ἀπράγμων σὲ κάποιες ἐκφράσεις του, διότι καλύτερος χαρακτηρισμὸς του εἶναι ὁ «μὴ εὐαίσθητος», καὶ ὁ ἀχρεῖος σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του, μὲ προέκτασή του τὸν κυνικὸ· ὁ ἀναίσθητος δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν ἡδυσμένο λόγο καὶ πολὺ περισσότερο δὲν τὸν ἐκφράζει, τὸν ἐνοχλεῖ μάλιστα ὅταν τὸν ἀκούει. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «Πολιτείαν» του ἐπιχειρεῖ τὴν πληρέστερη διάκριση τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀναίσθησίας: «καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνας τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ῥυθμούς... Ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμὸν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμὸς γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὡσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις».³⁸ Λέει, λοιπὸν, «μαζὶ μὲ τὸν Δάμωνα θὰ σκεφθοῦμε, ποιοὶ εἶναι οἱ τείνοντες πρὸς συμπεριφορὰ ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας ῥυθμοί, καὶ ποιοὶ ἀφήνονται γιὰ τὴν ἀντίθετη, τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ... Ἀλλὰ τὸ εὐρυθμο τότε καὶ τὸ ἄρρυθμο, τὸ μὲν πρῶτο εἶναι ὁμοιο μὲ τὴν ὡραία λέξη, τὴν ἀρμονικὴ, τὸ δὲ δεύτερο μὲ τὴν ἀντίθετη, ὅπως καὶ τὸ εὐάρμοστο καὶ τὸ ἀνάρμοστο, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ μὲ τὸν ῥυθμὸ καὶ τὴν ἀρμονία στὸν λόγο, ὅπως προαναφέραμε, ἀλλὰ νὰ μὴν ἀκολουθεῖ ὁ λόγος αὐτὰ, τὸν ῥυθμὸ καὶ τὴν ἀρμονία», ἐπανάληψις μῆτηρ μαθήσεως.

Ὅταν ὁ Πλάτων λέει, «τὸ εὐρυθμὸν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον... καὶ τὸ εὐάρμοστον... εἴπερ ῥυθμὸς καὶ ἀρμονία λόγῳ», ἀκολουθεῖ τὴν θεώρηση τοῦ Γοργίου, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν ἀναφέρει ρητῶς· ἀντιστοιχεῖ στὴν ῥήση του, ὅτι «ὁ δ’ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ ἀπατηθέντος», συμπληρωματικῆς τῆς «ὁ δ’ ἀπατήσας δικαιότερος τοῦ μὴ ἀπατήσαντος». Ἡ ἐπόμενη φράση του ὁμως ἀντιστοιχεῖ πλήρως στὴν διαπίστωση αὐτή: «εὐάλωτον γὰρ ὑφ’ ἡδονῆς λόγων τὸ μὴ ἀναίσθητον»· μᾶς λέει δηλαδή ὅτι, λόγος, μέλος, ἀρμονία, ῥυθμὸς καὶ μέτρο, προσδιορίζουν τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ τίποτε ἄλλο, διότι ὅταν δὲν τηρεῖται ἡ μουσικὴ ἀρμονία, τότε ὀδηγεῖται τὸ ἄτομο, ὄχι πλέον ὁ πολίτης, εἰς «ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας βάσεις», τὶς ὁποῖες εἶναι ὑποχρεωμένη ἀναζητῆσαι ἡ πολιτεία πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πρακτικῆς τους.”

³⁸ Πλάτωνος, ὁ. ἀ., 400β, 400δ, καὶ εἰς τὰ «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἥλιο ἐπρομηνοῦσε..», σελ. 28, κ. ἐ., καὶ «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Αθηνᾶς», σελ. 13, κ. ἐ., ὁ. ἀ. σελ. 18.

«Τὸ τῆς φωνῆς ἔνδεές»

Τὸ κρίσιμο ἐπόμενο βῆμα μᾶς τὸ προσφέρει, ὁ πατριάρχης Φώτιος, πεντακόσια χρόνια μετὰ τὸν Ἰουλιανό· εἰς τὴν μοναδικὴν πραγματεία του, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», ὁ πατριάρχης ὑπογραμμίζει, μάλιστα μὲ ἔμφαση, τὴν σημασία τῆς μουσικῆς ἀρμονίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπέναντι στὴν δυσκαμψία τῆς λατινικῆς: «ἐπεὶπερ τὸ ἱερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα πολλάκις ἢ Λατινὶς φθεγγομένη διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἔνδεές τε καὶ τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδ' εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοὺς λόγους ἤρμυζε τῷ νοήματι καὶ πολλοῖς παρεῖχε περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθρησκείας ὑπόληψιν τῶν ὀνομάτων ἢ στενοχωρία μὴ ἐξαρκούσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίβειαν».³⁹ Εἶναι σαφέστατος ὁ ἐμπνευσμένος ἱεράρχης καὶ κορυφαῖος Ἑλληνιστής: «ἐπειδὴ τὸ ἱερὸ τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα, τὸ "Πιστεύω", πολλάκις ἢ λατινικὴ γλῶσσα στὴν ὁμιλία της, διὰ τὴν (ἐγγενῆ) ἔνδειά της, καὶ τὴν ἄνεση περιπλανήσεων στίς ἔννοιες τῆς Ἑλληνικῆς, τοῦ νὰ μὴ συναρμόζει οὔτε καθαρῶς οὔτε εἰλικρινῶς οὔτε μὲ ῥυθμὸν τὸν λόγο της, περὶ πόδα, πρὸς τὸ νόημά του, καὶ παρεῖχε ἔτσι πολλὰς εὐκαιρίες γιὰ ἀλλαγὴ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἢ στενοχωρία, ἢ δυσκαμψία, τῆς γλώσσης, διότι δὲν ἐξαρκούσε τοῦ νὰ διερμηνεύει τὴν ἀκρίβεια τῶν νοημάτων». Ὅταν λέει ὁ πατριάρχης περὶ πόδα ἔννοεῖ τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία καὶ τὸν ῥυθμὸν, διότι τὸ μέτρο τὸ κρατούσανε μὲ τὸ κτύπημα τοῦ ποδός· ὅταν δὲ λέει διὰ «τὸ τῆς φωνῆς ἔνδεές» τῆς λατινικῆς ἐπιβεβαιώνει τό, «διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν» τοῦ Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ· οἱ παρατηρήσεις αὐτές, μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ σχίσματος στὴν χριστιανικὴ θρησκεία, περιγράφουν τὴν ὀπτικὴ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

Μακρὰ ἢ παραδρομὴ, ἀλλὰ ἀπέβλεπε σὲ ἕναν καὶ μόνον λόγο, εἰς τὸ καταδείξει ὅτι στὴν καθημερινότητα, στὸν προφορικὸν λόγο τῶν ἀπλῶν Ἑλλήνων, δὲν εἶχε χαθεῖ ἢ προσωδία καὶ τὸ ἔναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς χίλια διακόσια χρόνια περίπου μετὰ τὸν Πλάτωνα. Στίς περισσότερες ἐν ζωῇ φιλοσοφικὲς σχολὰς δὲν εἶχε καὶ τόσο πρωτεύουσα θέση γιὰ πολλοὺς λόγους· πρῶτον, διότι ὁ λόγος τοὺς εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπ' τὸν ζωντανὸν λόγο τῆς Ἀγορᾶς, δὲν γνώριζαν ἐὰν οἱ ἄνθρωποι της ἦσαν ζωντανὰ ἀντικείμενα ἢ «ἄλλο τι θρέμμα»· δεύτερον, διότι ἡ πεποίθησις αὐτὴ πού σταδιακὰ ἐγένετο πίστις, ἐπέβαλε τὸν περιορισμὸν τοῦ λόγου τοὺς στοὺς ῥυθμοὺς τῶν ὑποτακτικῶν ἢ τῶν ἐκλελυμένων ἀνθρώπων, ἀφοῦ ὅλοι τοὺς σχεδὸν δὲν μετεῖχαν εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ δὲν ἀσκοῦσαν τὸν πολιτικὸν λόγον· τρίτον, διότι τοὺς

³⁹ Πατριάρχου Φωτίου, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», κεφ.πζ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, σελ. 34, κ.έ. καὶ «Νόμους τὰς ὠδὰς ἡμῖν γεγονέναι», σελ. 36, κ.έ.

είχε γίνει *ἕξις, δευτέρα φύσις*, ή προσήλωσις πρὸς τις ἰδέες τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ ή ἀπόλυτη ὑποταγή πρὸς τὸν *ἄσιανὸ δεσπότη*, ὅπως ἦταν μιμητές του οἱ βασιλεῖς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, μὲ προέκτασή τους τοὺς χειροτέρας μορφῆς ῥωμαίους αὐτοκράτορες. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἀπουσιάζουν ἀπ’ τις φιλοσοφικὲς σχολές, μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς περιπατητικῆς καὶ σὲ αὐτὴν περισσότερο κατὰ τὴν ζωντανὴ παράδοση τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ Στῆβεν Ράνσιμαν, ὁ διάσημος Βρεταννὸς βυζαντινολόγος, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει στὸ βιβλίο του, «*The Eastern Schism*», «*Τὸ Ἀνατολικὸ Σχίσμα*», Ὁξφόρδη, 1955, ἀπὸ ἀπόδοση τοῦ Γιώργου Σεφέρη: «Καὶ ή γλῶσσα ἔπαιξε τὸ μέρος τῆς στῆ διαφορᾶ. Ἡ ἑλληνικὴ εἶναι προικισμένη μὲ λεπτὴν ὀξύτητα καὶ εὐλιγισία καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστα κατάλληλη νὰ ἐκφράσει κάθε ἀπόχρωση τῆς ἀφηρημένης σκέψης, ἐνῶ ή λατινικὴ εἶναι κατὰ πολὺ πιὸ σκληρὴ καὶ ἀλύγιστη...»⁴⁰ Ὑπῆρξαν λαμπρὲς ἐξαιρέσεις ποὺ ἐκόντες ἄκοντες ἔστω δικαιολόγησαν τὸν πατριάρχη Φώτιον, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀριστείδην Κοϊντυλιανόν...”

Ἡ δυτικὴ παράδοση, μὲ συνέχειά της τὸν ὀρθὸ λόγο, ἔχει ἐπιχειρήσει τὸ λογικὸ ἄλμα της, ἀπ’ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο στὴν νεώτερη ἐποχὴ, μὲ βάση της τὸν ὀρθολογισμό, ὅπως προαναφέραμε πολλὰς φορές, καὶ παντελῆ ἀγνόηση τῆς ὀρθοδόξου, βυζαντινῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ λόγου της αὐτοῦ καθ’ ἑαυτοῦ· τὸ σχίσμα εἶχε τὴν θρησκευτικὴ καὶ δογματικὴ του διάσταση, μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ποντίφηκος, ὡς μοναδικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς συνεχιστοῦ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς του, ὡς ἐκφράσεως τῆς ἀνυποκρίτου δουλικῆς ὑποταγῆς τῶν πιστῶν· ή Ὁρθοδοξία εἶχε τὴν μουσικὴ ἀρμονία τοῦ λόγου της καὶ τὴν ὕμνολογία της μὲ τὸ διατονικὸ, χρωματικὸ καὶ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, ἐνῶ ή λατινικὴ γλῶσσα περιοριζόταν ἀποκλειστικὰ στὸ διατονικὸ, ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης ἦταν πάντοτε ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα, κι ὄχι ὅπως στὴν Δύση· ἔφερε μαζί της τὸν ἑλληνικὸ λόγο, κατὰ τὸ λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ῥυθμός, καὶ θεωροῦσε ὡς ἀσύμβατο πρὸς αὐτὸν τὴν λατινικὴ γλῶσσα, ὅπως τὴν εἶχαν ζήσει στὴν τριβὴ τους μαζί της ἐπὶ χίλια καὶ χρόνια. Ὅχι ὅτι δὲν ὑπῆρξαν καὶ ὅσοι τὴν ἀποδέχθηκαν, οἱ γρακῦλοι κι οἱ ἀσπασθέντες τὸν Καθολικισμό, ξαναβαπτισθέντες ἀπὸ Σταυροφόρους καὶ Φράγκους, ἀλλὰ ἐκφραστὲς της ἦταν ὅσοι κατέφυγαν στὰ ψηλὰ βουνὰ κυρίως κι ἐνώθηκαν μὲ τις κοινότητες τῶν δικῶν τους μετὰ τὴν ρωμαϊκὴ ὑποταγή· ἐκεῖ διεσώθη ή φλόγα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατίας, ἐνῶ μετὰ ἀπὸ τετρακόσια χρόνια φραγκοκρατίας, δὲν ἐπιβίωσαν παρὰ μόνον ἐλάχιστοι οἰκισμοὶ Καθολικῶν σὲ κάποια νησιά, μᾶλλον λόγῳ ἐνετοκρατίας.

⁴⁰ Γιώργου Σεφέρη, «*Δοκιμές*», Β', τόμος, «*Στὰ 700 χρόνια τοῦ Δάντη*», σελ. 279, ἐκδόσεις, Ἴκαρος, 1974 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «*Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς*». σελ. 35.

Ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα ὡς ἔκφρασή του, κρίνει καὶ καθορίζει τὴν διατήρηση τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς, ἀναλόγως πρὸς τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς τοὺς ρίζες· ἡ ἀναζήτηση καὶ ἡ μελέτη τῶν συνθηκῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ τὸ κύριο κριτήριον διαγνώσεως τῆς γεννήσεώς της, τῆς ἀκμῆς της κατὰ τὴν ἄμεσο δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς ἐπιβιώσεώς της στὴν Ἑλλάδα στὶς μετέπειτα ἐποχές, ὅπως καὶ τὶς συνθηκὲς ἐξοβελισμοῦ της στὴν βιομηχανικὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὁ Πλάτων προσδιορίζει πληρέστερα τὴν ἐξέλιξη αὐτῆ, καθὼς κινεῖται ἀπ’ τὴν τέλεια μορφή ὀλοκληρωτισμοῦ, εἰς τὴν «Πολιτεία» του καὶ εἰς τοὺς «Νόμους» του, στὴν προβολὴ ταυτοχρόνως συστηματικὰ καὶ τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ ἀτόμου· ἐπομένως μᾶς προσφέρει τὸ καλύτερο κριτήριον τῆς ἀξιολογήσεώς της.⁴¹

Ἄλλο εἶναι ὁ ζωντανὸς λόγος κι ἄλλο ἡ ἰδέα τοῦ λόγου κι αὐτὴ ἄνωθεν συνήθως ἐκπορευομένη κι ἐπιβαλλόμενη εἰς τοὺς θνητούς, ἀναλόγως πρὸς τὴν σχέση τους ἀπέναντί της, εἶναι γνωστὰ αὐτὰ εἰς τοὺς ἀναγνώστες μας· ὁ Πλάτων διδάσκει τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὶς ἄλλες θεωρίες τῆς φιλοσοφίας του, ὡς ἡ μία πλευρὰ της, ἡ ἀφορῶσα τὴν ὀλοκληρωτικὴ πολιτεία του, ἀλλὰ κι ἀναγνωρίζει τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τοῦ λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, ὅπως καὶ τὴν σημασία τους εἰς τὴν ἐλεύθερη πρακτικὴ τοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἰδίου· τὸ ἔδειξε αὐτὸ μὲ τὴν ὑπεράσπισή του τοῦ Χαβρίου, μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηναίων, τὸ 366 π.Χ. ἀπ’ τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ Ὀρωποῦ. Τὰ ἱστορικὰ δὲν ἐνδιαφέρουν τὸ πόνημά μας, ἀλλὰ ἡ ἐπισημάνση τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ καλλιπετῆς φιλόσοφος δὲν ἦταν μόνο θεωρία καὶ ιδεολογία, κατὰ τὴν τωρινὴ ὀρολογία, ἀλλὰ καὶ πρακτικὴ, καθὼς ἔλαβε μέρος σὲ τρεῖς ἐκστρατεῖες τῆς ἐποχῆς του, ἄλλο ἂν, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ διδασκάλου του, φοβήθηκε καὶ κατέφυγε στὰ Μέγαρα.

Ὅταν ἡ ἀναζήτηση κι ἡ διερεύνηση περιορίζεται στὶς ιδέες καὶ στὰ ἀφηρημένα σχήματα, χάνουν τὴν ἐπαφή της μὲ τὸν ζωντανὸν καὶ ῥέοντα λόγον, στὸν ὁποῖο μετράει ἡ μουσικὴ ἀρμονία του, τὸ εὐάρμοστο καὶ εὐρυθμο, ἐπειδὴ τότε πείθει καὶ κεντρίζει τὶς εὐαίσθητες χορδὲς τοῦ ἀτόμου καὶ ἀποπνέει τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ του, τὸ ἦθος του, μέσα ἀπ’ τὸν ἐκφραστικὸ καὶ ζωογόνο διάλογο· ὅταν, ἀντιθέτως, ὁ λόγος εἶναι ἀνάρμοστος καὶ ἄρρυθμος, εἶναι ἐπιτακτικὸς καὶ ἄκαμπτος, χωρὶς δυνατότητα διαλόγου καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἀμφισβητήσεώς του, ἐπιβάλλει τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ καὶ προσαρμογὴ τοῦ ἀκροατοῦ του στὶς ἐπιταγές του, ὅπως εἶναι ὁ ἰουδαϊκὸς νόμος, οἱ μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ οἱ κάθε μορφῆς ὀλοκληρωτικὲς ιδεολογίες. Ἡ διαφορὰ εὐαρμόστου καὶ ἀναρμόστου λόγου ὀρίζει καὶ τὴν διαφορὰ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἐπομένως καὶ τῆς γλώσσης ἐκάστου λαοῦ. Ὅποτε ἐρχόμαστε στὸ

⁴¹ Ὁ.ἀ. σελ. 4-5, 7, 10, 15, 20, 32, 34, 42, 44, κ.έ.

δεύτερο θέμα τοῦ πονήματός μας, τοῦ γιατί ἀποκλείσθηκε ἡ μουσικὴ ἀρμονία κι ἡ γλῶσσα, ὡς ἀδιάσπαστο τμήμα, τοῦ λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, κατὰ τὴν νεώτερη ἐποχὴ; ὡς ἐπακόλουθο τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς αὐτομάτως ἔπεται, ὁ ἀποκλεισμός ἀπ’ τὴν μελέτη τους καὶ τὴν σκέψη τους, τῆς ἀδιασπάστου αὐτῆς ἐνότητος τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, καθημερινῆς, πρακτικῆς καὶ θεωρητικῆς.

Οἱ λόγοι ἔχουν παρουσιασθεῖ σὲ γενικὲς γραμμές, ἀλλὰ κρίνεται ἀπαραίτητη ἡ ἀνασκόπησή τους, ὡς σημαντικῆς γιὰ τὴν μελέτη μας κι ὡς ἄκρως καθοριστικῆς τῆς προβληματικῆς μας. *“ὁ λόγος τοῦ ἐλευθέρου πολίτου εἶναι λόγος εἰς τὴν Ἀγορὰν κι ἐκφράζει τὴν παρουσία του, τὴν προσωπικότητά του, τὴν ὄντοτά του, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ, εἶναι λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ῥυθμός· εἶναι λόγος διαλεκτικός, συναινετικός, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸν τὸν πειθῶ πρὸς τὸν συνομιλητὴν του καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ δράσην τους γιὰ ὅλα. Ἀντιθέτως, ὁ λόγος τῶν θρησκευτῶν, τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν καὶ τῶν ἰδεολογιῶν, εἶναι λόγος ἐπιτακτικός, μονοσήμαντος, κατηγορηματικός, μὲ σκοπὸν τὴν ὑπακοὴν τοῦ ἀκροατοῦ καὶ τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἐντολῶν του· ἡ ἐπιταγὴ αὐτὴ ἐπέβαλε κι ἐπιβάλλει στὸν ἄνωθεν ἐκπεμπόμενον λόγον, ὄχι μόνον τὴν ἐφαρμογὴν του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς καταλλήλου μουσικῆς ἐκφράσεώς του, μὲ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τὴν ἀναφορὰν τοῦ Πλάτωνος, «καὶ μετὰ Δάμωνος βουλευσόμεθα, τίνες τε ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας πρέπουσαι βάσεις, καὶ τίνες τοῖς ἐναντίοις λειπτέον ῥυθμούς... Ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμόν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμός γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὡσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις»⁴². Εἰς τὴν «Πολιτείαν», τὰ ὑπογραμμίζει αὐτὰ ὁ φιλόσοφος, τὸν τέταρτον αἰῶνα, ὅταν εἶχε ἀρχίσει ἡ παρακμὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τὸ ἐπεξηγεῖ, στὸ τέταρτον βιβλίον: *“εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον, ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινεῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶν τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι»⁴². Μᾶς λέει ὅτι, «ἡ ἀλλαγὴ τῶν τρόπων τῆς μουσικῆς χρειάζεται προσοχή, ἐπειδὴ κινδυνεύουν τὰ πάντα· διότι πούθεν δὲν ἀλλάζουν οἱ ῥυθμοὶ τῆς μουσικῆς χωρὶς τὴν ἀλλαγὴν τῶν μεγάλων πολιτικῶν θεσμῶν, ὅπως λέει ὁ Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι»... Μεγάλοι πολιτικοὶ θεσμοὶ εἶναι τὸ πολιτικὸν σύστημα πού λέμε σήμερον, οἱ συνταγματικοὶ θεσμοὶ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς· ὅταν ἀλλάζουν οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, ἀλλάζουν καὶ οἱ ῥυθμοὶ τῆς μουσικῆς, ἐκπίπτουμε στὸ Κάρμινά μπουράνα τῆς προσφάτου ἱστορίας μας καὶ στοὺς ροκ ρυθμούς. Τὴν ἀποφυγὴν ἀλλοιώσεως τοῦ ἐλευθέρου ἡθους ἐπιδίωκε ὁ Πλάτων, τηρώντας τὰ προσχήματα, ἀλλὰ ὀδηγήθηκε**

⁴² Πλάτωνος, ὁ., ἀ., σελ. 42, καὶ Βιβλ. Δ', 424γ, (μετάφραση δική μου), καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβαση τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 18, 27, καὶ «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν».

στην έντελῶς αντίθετη κατεύθυνση, στην θεωρητική θεμελίωση τῆς χειρότερης ολοκληρωτικῆς τυραννίας στην ἱστορία· ὅλες οἱ προσπάθειές του ἀμβλύνσεως τῆς έντυπώσεως αὐτῆς ἀπέβησαν μάταιες καὶ καταδεικνύουν τὴν ἐσωτερικὴ του ἀγωνία γιὰ ἐπιστροφή στην περίοδο τῆς ἀμέσου δημοκρατίας μὲ ἐνεργούς πολῖτες καὶ ὄχι μὲ ἀπράγμονες καὶ ἀχρείους τῆς ἐποχῆς του, ἀλλά...”

Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ ἐπιτακτικοῦ λόγου εἶναι ἀδιανόητη κατὰ τὶς φιλοσοφικὲς σχολές τῆς νεωτέρας ἐποχῆς ἢ μᾶλλον καλύτερα τῆς ἱστορίας ἀπ’ τὶς παρακμὴ τῆς δημοκρατίας μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅπως προαναφέραμε· ἔτσι περιορίσθηκαν στὶς συζητήσεις ἐντὸς τῆς σχολῆς, χωρὶς τὸν λόγον τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ διαλόγου ὡς ἀναγκαίου συστατικοῦ του, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς του ἀρμονίας, τῆς προσωδίας του καὶ τῶν τριῶν γενῶν τῆς μουσικῆς, ὅπως τὸ ἐπισημαίνει ὁ φιλόσοφος εἰς τὸν «Θεαίτητον», «ταῦτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ’ ὀλίγου εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ’ ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ’ ἔχει διερευνώμενος», ὅπως εἶναι γνωστό. Ἡ παράδοση τοῦ ἐλευθέρου λόγου καὶ ὁ σαρκασμὸς τῆς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης θεραπαινίδος πρὸς τὸν Θαλῆν παρέμεινε ζωντανὴ στὸν Ἑλληνισμὸ καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται, ὄχι μόνον ἀπ’ τὴν ὀρθόδοξη ὕμνωδία καὶ τὴν δημοτικὴ μας παράδοση, ἀλλὰ καὶ ἀπ’ τὴν παντελῆ ἀγνόηση τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ἀπ’ τοὺς Βυζαντινοὺς. “Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος, δὲν τὸν θεωροῦν ἀξιόλογον (τὸν Πλωτῖνον), ὅπως καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ πατριάρχης Φώτιος, τὸν κατατάσσει στοὺς Νεοπλατωνικοὺς: «... Ἐπικουρείους τέ φημι καὶ Στωικούς, καὶ ὅσοι Πλάτωνα μὲν ὑποδύονται καὶ Ἀριστοτέλην, οὐκ ὀρθῶς δὲ τὰ ἐκείνων εἰσηγοῦνται».⁴³ Δὲν μέτρησαν οὐδόλως σχεδὸν τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, ὁ νεοπλατωνισμὸς καὶ ἡ δευτέρα σοφιστικὴ, ἀλλὰ ἐμεῖς τοὺς ἀναδείξαμε στὰ τωρινὰ μας χρόνια, μὲ τὰ ἐξ Ἑσπερίας φῶτα... (ἀδυνατοῦν ἀποδῶσαι) τὴν ἔκφραση τοῦ πνεύματος τῆς ἀνατάσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἀπηχοῦν τὴν ῥήση τοῦ Πλάτωνος, «ἐλευθερίας καὶ φιλίας ἀληθοῦς τυραννικὴ φύσις ἀεὶ ἄγευστος». Οἱ ὀρθόδοξοι ὕμνοι τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, τῆς Ἀναστάσεως, τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, π.χ., δὲν εἶναι οὔτε συμβολισμὸς οὔτε συναίσθημα, ἀλλὰ ἀνάταση ψυχῆς καὶ νοοτροπία ἀπελευθερώσεως, πνευματικῆς πρωτίστως καὶ πολιτικῆς ἐπίσης, συνεκπηγάζοντες μέσα ἀπ’ τὸν ἀέναο πλοῦτο τῆς θύραθεν παιδείας.” Οὐδεὶς σχεδὸν φραγκολάγνος ἀναφέρει, «περὶ θύραθεν παιδείας»!

⁴³ Πατριάρχου, Φωτίου, «Μυριόβιβλος, 172α12-14, Ἱεροκλέους βιβλίον, (ἀρ. 214) «περὶ προνοίας καὶ εἰμαρμένης», τοῦ Ἱεροκλέους, ζήσαντος περὶ τὸ 600 μ.Χ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ», σελ. 9, καὶ Πλάτωνος, «Πολιτεία», Βιβλ. Θ, 576α.

Έτσι, ἀπ' τοὺς πολλοὺς τῆς Ρώμης, κατὰ τὸν Ἀριστείδην Κοϊντυλιανόν, στὴν κλασικὴ τῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι χαρακτηρίζαν τὴν κατὰ δέεισιν μελωδίαν ὡς ἀμελῶδητον, «διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν», ἔκανε τὸ ἄλμα στὴν πολιτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ διέπεται πλέον ὁ ὀρθολογισμὸς στὴν Δύση ἀπ' τὴν ἴδια λογικὴ μέχρι τὶς μέρες μας· κύριος θεμελιωτὴς του εἶναι ὁ Ἅγιος Ἀύγουστίνος· ὁ ἄνωθεν λόγος καθίσταται ἱερός τους λόγος, μὲ ἀδιανόητη καὶ ἀποβλητέα καὶ τὴν σκέψη τῆς ἀμφισβητήσεώς του, καὶ στὴν συνέχεια ὀρθὸς λόγος τὸν ὁποῖο ἀποδέχονται οἱ πάντες καὶ ἐπιβάλλει ἢ κάθε μορφῆς ἐξουσία· ἡ ἀναδρομὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ σκέψη βρῆκε εὐκόλο δρόμο, καθὼς ἐπέλεξε ὡς ἐνδιάμεσο τὴν νεοπλατωνικὴ μορφή της, ὅποτε μέσῳ αὐτῆς καὶ μὲ ἀποκλειστικὴ χρῆση τῆς διδασκαλίας της ἐρμήνευσε καὶ τὴν κλασικὴ μας σκέψη, «τὰ πρὸς τρίτον ἴσα καὶ μεταξύ τους ἴσα», ἔλεγε ἡ Λογικὴ τοῦ Γυμνασίου μας, «ὁ ἀστυφύλαξ εἶναι ὄργανο καὶ τὸ μπουζοῦκι εἶναι ὄργανο, ἐπομένως ὁ ἀστυφύλαξ εἶναι μπουζοῦκι», λέγαμε οἱ μαθητὲς μεταξύ μας.

“Ἡ διερεύνηση τῆς πορείας τῆς δυτικῆς κοινωνίας συμπληρώνεται μὲ τὶς διαπιστώσεις τοῦ Μὰξ Βέμπερ· στὴν πράξη ὁ φιλόσοφος ἀρνεῖται τὴν ἔννοια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, κυριάρχου τότε στὴ δυτικὴ σκέψη, καὶ ἴσως γι' αὐτὸ τὴν προσπερνᾷ, ἢ πιθανόν ἐπειδὴ δὲν ἄπτεται καὶ πολὺ τῆς προβληματικῆς του· μετὰ τὸν μεγάλο πόλεμο, τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀμέσως μετὰ τὴν φρίκη τῶν καταστροφῶν του καὶ τῆς ἀνόδου τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας στὴ Ρωσία, ἦταν ἄλλα, ἂν καὶ ὁ Μὰξ Βέμπερ ἦταν σφοδρὸς πολέμιος τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας. Περρασμένα αὐτά...

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου ἐνδιαφέρουν τὴν προβληματικὴ μας, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἀρχουσα τάξη ἀντίστοιχη μὲ τοὺς εὐγενεῖς τῆς Ρώμης, τὴν Σύγκλητο, οἱ ὅποιοι θεωροῦσαν ὡς ἀπαξιωτικὴ τὴν ἄσκηση τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ χοροῦ, ὅταν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ δύο αὐτὲς τέχνες κατατάσσονταν ὡς κορυφαῖες, μαζί μὲ τὴν ποίηση καὶ τὸ δράμα, εἰς τὴν κοινωνικὴ ἀξιολόγηση· ἡ ἀνάπτυξη, ἄλλωστε, τῆς κλασικῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, τόσο ἀξιολόγου, ἔγινε ὡς στρατευμένη κουλτούρα τὴν ἐποχῆ τοῦ Ἀυγούστου⁴⁴, καὶ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντυλιανοῦ. Παραμένουν, ὅμως οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς μετέωρες καὶ χωρὶς συνέχεια, διότι καὶ ἡ σημασία τῆς μουσικῆς εἰς τὴν Ὀρθοδοξία ἔχει μελετηθεῖ ἐλάχιστα στὴ Δύση, ἐνῶ αὐτὴ ἀναφέρει τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸ πολιτικὸ ἦθος· πολλὰ εἶχε διαισθανθεῖ, ὀλιγώτερα εἶχε ἀναπτύξει, «προσεκτικὰ ἀξιολογοῦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ

⁴⁴ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς, «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Απόλλωνος», σελ. 45 κ.έ., «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15, ὁ. ἀ. καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 10, ὁ. ἀ.

ἦθος τῆς μουσικῆς γιὰ πολιτικούς σκοπούς»⁴⁵. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἀναφορῶν γίνεται ἐπιλεκτικῶς, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων στὰ πλαίσια τοῦ πονήματος τούτου, ἀλλὰ ἐνισχυτικὰ εἶναι ὅσα προσφέρουν οἱ ἔργονες τῶν Αὐστριακῶν ἱστορικῶν καὶ μουσικολόγων, στὸ ἐκπληκτικὸ βιβλίον τους, «*Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας*»⁴⁶.

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς προϋποθέτει τὴν ἐνδελεχῆ γνῶση τῶν σχέσεων μουσικῆς καὶ ἀνθρώπου, πολίτου εὐρύτερα, ὡς θεωρητικῆς προσεγγίσεως, καὶ ὡς ἀσκήσεως τῆς εἰς τὴν ἐλευθέραν πολιτικὴν πρακτικὴν· εἰς ἀμφοτέρω ἡ δυτικὴ σκέψη ὑστερεῖ, λόγῳ τῆς δεσμεύσεως τῆς, ὡς ἐκκίνηση, κατὰ τὴν πρώτη διαμόρφωσή τῆς, τὸν δωδέκατο μ.Χ. αἰῶνα, τῶν «ἐπιστημονικῶν» τῆς ἀρχῶν, μὲ ἀναγωγή στὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ στὸν νεοπλατωνισμό⁴⁷, καὶ ὡς προέκταση τῶν ἀρχῶν τῆς αὐτῶν στὶς ρίζες ἐκάστου ἄλλου πολιτισμοῦ, ἀκόμη καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, τὸν ὁποῖο ἐγκλώβισαν στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς λογικῆς. Ὅταν εὐκόλα σήμερα ὁ θεωρητικὸς, φιλόσοφος ἢ μὴ, πιστεύει στὴν ἀπλὴ καὶ λογικὴ μετάβαση ἀπ’ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο στὸν νεοπλατωνισμό κι ἀπ’ τὸν νεοπλατωνισμό στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Πλάτωνα, τότε ἡ προσέγγιση γίνεται ἀπλοϊκὴ τουλάχιστον, ὅποτε ἔρχεται ὡς λογικὸ συμπέρασμα ἢ παραμέληση ἢ ἄγνοια τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἀρρήκτων σχέσεων τῆς μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ στενὴ διασύνδεση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως καὶ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, γίνεται συνέχεια ἀπ’ τὸν Φρανσουὰ Ζουλλιέν, βαθὺ γνῶστη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, μᾶλλον μέσα ἀπ’ τὴν ἐπιφανειακὴ θεώρηση τῆς ὀπτικῆς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁴⁸, καὶ ἄλλους ἐμβριθεῖς περὶ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία· ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐπισημάνσεως ἔχει ἓνα καὶ μόνον σκοπὸ, τὴν ὑπογράμμιση τῆς διολισθήσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας στὴν λοξὴ ἀτραπὸ τῆς νεωτέρας σκέψεως. Ὁ Φανσουὰ Ζουλλιέν παραμένει πιστὸς στὶς ἀπόψεις του αὐτές, μὲ τὶς ἀναφορὲς του γιὰ συσχέτιση τῆς ἀριστοτελικῆς προαιρέσεως μὲ ἐμβάθυνσή τῆς στὴν αὐγουστιανὴ ἔννοια τῆς θελήσεως πρὸς ἐπιλογὴν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐντελῶς διαφόρου πρὸς τὴν σύλληψη τοῦ Λυκείου καὶ τῆς συμπληρωματικῆς ἐννοίας τῆς βουλήσεως· αὐτὰ παραμένουν ὑπογραμμίσεις, χωρὶς οὐδεμίαν διάθεση κριτικῆς⁴⁹, διότι ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο διδάσκαλό μας εἰς τὰς διερευνήσεις μας εἰς τὴν

⁴⁵ Max Weber, ὁ. ἀ. σελ. 162, μετάφραση δική μου.

⁴⁶ Hebert Hugner, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ἐκδόσεις, «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης», καὶ Christian Hannick, «Βυζαντινὴ μουσικὴ», τομ. Γ’, κεφ. ΙΓ’.

⁴⁷ Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 19, ὁ. ἀ.

⁴⁸ Αὐτόθι, σελ. 22, 25.

⁴⁹ François Jullien, “Chemin faisant”, σελ. 93, 98, Seuil, Παρίσι, 2007

κινεζική σκέψη. Τὸ κακὸ στὴν αὐγουστιανὴ σκέψη ἀποτελεῖ ἀναπόσταστο τμήμα τῆς ἄλλης πτυχῆς του, τοῦ καλοῦ, μὲ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἀπόλυτη καὶ δεσμευτικὴ τῆς δογματικῆς τῆς· ἢ προαίρεσις, ἐπομένως, δὲν ἔχει οὐδεμία σχέση εἰς τὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ, διότι δὲν σχετίζεται μὲ οὐδεμία ἔννοια ἀντιθέσεως· λίγο πιὸ κάτω διολισθαίνει καὶ πάλι, μὲ τὴν ἀνάμιξη τῆς στωικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς *μανιχαϊκῆς αἰρέσεως*, ἀλλὰ καὶ τοῦ μύθου καὶ τοῦ λόγου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μαζί τους. Ἡ ἀναφορὰ ὅμως στοὺς *Μανιχαίους* γίνεται ἀπ’ τοὺς πατέρες τῆς Ὀρθοδόξιας, *Μεγάλο Ἀθανάσιο, Γρηγόριο Θεολόγο, Ἰωάννη Δαμασκηνό, Φώτιο*, μόνο σὲ σχέση μὲ τὶς αἰρέσεις καὶ τὶς ἐπιδράσεις τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν στὸ χριστιανισμό, κι ὄχι μὲ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος εἶχε ἀσπασθεῖ κατὰ τὴν νεότητά του τὸν μανιχαϊσμό καὶ τὸν εἶχε ἐγκαταλείψει, μετὰ τὸν προσηλυτισμό του στὸ χριστιανισμό, ἀπ’ τὸν Ἅγιο Ἀμβρόσιο εἰς τὰ *Μεδιόλανα*, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει συσχέτιση τοῦ μανιχαϊσμοῦ μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀκόμη καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς του, κάθε ἄλλο μάλλον· γιὰ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, ὁ μανιχαϊσμός ἦταν ξένος καὶ ἀσύμβατος πρὸς τὴν ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία τῆς, τὸ ἀπολλώνειο πνεῦμα τῆς καὶ τὶς ἰσοτίμες σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς θεοὺς τους. Καὶ οἱ πλέον πολέμοι πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία πατέρες, ἀκόμη καὶ οἱ ἐμπνευστὲς τῶν ἀπηνῶν διώξεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τόσων καταστροφῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ μνημείων, δὲν ἔκαναν παρόμοιες συγκρίσεις· τήρησαν τὶς ἀποστάσεις τῶν δύο ἀσυμβάτων ἐννοιῶν.”

Ὁ λόγος, ἢ γλῶσσα, ὡς λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ῥυθμός, ἦταν τὸ θεωρητικὸ ἐμπόδιο, στὶς διδασκαλίες τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, κι ὡς προσωπικὴ ἔκφραση στὸν ἀτομικὸ περίγυρο ἐκάστου καὶ στὴν κοινωνία του· ἄλλωστε Ἄγορὰ δὲν ὑπῆρχε οὔτε κἂν ὡς ἔννοια στὴν ἀρχικὴ πολιτικὴ τῆς μορφῆς, ἂν καὶ ὑπῆρχε ἡ οἰκονομικὴ ἀγορὰ, ἀνεξαρτήτως μορφῆς, μὲ χροιά πολιτικῆς, ὅταν σὲ αὐτὴ ζοῦσαν τὰ πολλὰ γεγονότα, ὅμως θεωρήθηκε ἀδιανόητη κι ἡ μουσικὴ ἀρμονία τοῦ λόγου, ὡς θεωρητικὸ ἀντικείμενο κυρίως, καθὼς ὅλοι οἱ λαοὶ τὴν ἀσκοῦσαν, παρὰ τὶς ἰδιομορφίες τους, ὅπως οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες κι οἱ Σάξονες ἀπ’ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ. Ἔτσι, γιὰ τοὺς φραγκολάγνους φιλολόγους μας καὶ τοὺς πολιτικοὺς ὀπαδοὺς τους, δὲν τοὺς εἶναι εὐκόλη σήμερα ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐμμελείας τῆς ἑλληνικῆς, ὅποτε καὶ γιὰ τὴν προσωπικὴ τους ὑπόσταση καὶ τὶς θεωρητικὲς τους ἀναζητήσεις θεώρησαν προτιμώτερη τὴν προσαρμογὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης πρὸς τοὺς κανόνες τῆς λατινικῆς, ἔστω κι ἂν δὲν τὶς ἀναγνωρίζει αὐτὲς σχεδὸν κανένας γραμματικὸς τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ μετέπειτα περιόδου μας. Ἀλλὰ αὐτὰ θεωροῦνται δευτερεύοντα κι ἄνευ οὐσιαστικῆς σημασίας θέματα. Ὁ πολιτικὸς σκοπὸς μέτρησε, ἢ ὑπαγωγή στὴν δυτικὴ ἐπικυριαρχία, κι ἡ κάλυψη τῆς προσωπικῆς τους δουλικῆς νοοτροπίας, ὡς πρῶτιστο καθῆκον...

Ἡ παρερμηνεία τοῦ Κρατίνου

Ἡ παρερμηνεία τοῦ στίχου τοῦ Κρατίνου, «Ὁ δ' ἠλίθιος ὥσπερ πρόβατον βῆ βῆ λέγων βαδίζει», ἦταν γιὰ τοὺς περισσότερους ἔγκυρους σχολιαστές, ἐσκεμμένη καὶ στηριζόταν στὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχιστοι τότε γνώριζαν σὲ βάθος τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ γλῶσσα, ἐνῶ δὲν ὑπῆρχε κι ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς πνευματικῆς του κληρονομίας· ἡ ἐλαφρότερη ἐκδοχὴ εἶναι, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἄγνοια τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, καθὼς τὸ 1500 ἔφευγαν ἀπ' τὴν ζωὴ κι οἱ τελευταῖοι σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου, ὁπότε ἔμεινε ἐλεύθερος χῶρος γιὰ τὶς ὅποιες ἐρμηνεῖες τρίτων, ὅπως ἔκανε κι ὁ Ἑρασμος· ἀλλὰ αὐτὸς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἀναγνώρισε εὐθέως τὸ λάθος του καὶ δὲν ἀναφέρθηκε παρὰ ἅπαξ σὲ αὐτό, μόνον πού ἐλάχιστοι τὸ μνημονεύουν: «τοῦτο τὸ πλᾶσμα συναρπάσας (τὴν διαφορετικὴ προφορὰ τῶν διφθόγγων) ὡς ἀλήθειαν ὁ Ἑρασμος ἔγραψε τὸν περὶ τῆς νέας προφορᾶς διάλογόν του· ὕστερον ὁμως μετανοήσας, οὐτ' αὐτὸς ποτ' ἐπρόφερεν ὡς ἐφαντάσθη, καὶ τοὺς φίλους του ἀπέτρεπε».⁵⁰

Ἡ ἔμφαση στὴν τυχαία κι ἄστοχη, κατὰ πολλοὺς, προβολὴ τῆς πραγματείας τοῦ Ἑράσμου, πιστὸς καθολικὸς ἱερωμένος ἦταν, ἀπὸ κάποιους κύκλους τοῦ τέλους τῆς ἀναγεννήσεως, μὲ τὴν παρέμβαση καὶ τοῦ Βατικανοῦ, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀφυδάτωση τῆς ἀνατάσεως τῆς ἐποχῆς ἀπ' τὰ δημιουργικὰ τῆς πνεύματα κι ἀμέσως μετὰ συνοδεύθηκε μὲ τὴν περαιτέρω καταστολὴ τους στοὺς ἀντιμεταρρυθμιστικοὺς ἀγῶνες τους· ἄλλωστε, στὶς 31 Ὀκτωβρίου τοῦ 1517 ὁ Λούθηρος θυροκόλλησε στὸν Καθεδρικὸ Ναὸ τῆς Βυτεμβέργης τὶς 95 θέσεις του γιὰ τὴ μεταρρύθμιση, κι ἀργότερα μετέφρασε τὸ Εὐαγγέλιο ἀπ' τὰ ἑλληνικὰ στὰ γερμανικὰ κι ὄχι ἀπ' τὰ λατινικά, ἐπειδὴ εἶχε πολλὰ λάθη καὶ δὲν ἀπέδιδε τὸ πνεῦμα τοῦ Λόγου τοῦ Ἰησοῦ, ἀναγνωρίζοντας εὐθέως τὶς ἐπισημάνσεις τοῦ πατριάρχου Φωτίου. Πέραν τῶν ἄλλων δογματικῶν καὶ φιλολογικῶν πτυχῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ πονήματός μας, μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ πολιτικὴ πτυχή, τῆς ἀποδόσεως τοῦ συναινετικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ λόγου τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸν ὁποῖο δὲν ἀπέδιδε ἡ παλαιὰ ἐπίσημη λατινικὴ μετάφραση, ἐξ αἰτίας τῆς δομῆς τῆς ἐνδεοῦς καὶ βαρβάρου γλώσσας τῆς, κατὰ τοὺς Ἕλληνες· σὲ ἀντιστάθμισμα ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν ἐρασμικὴ προφορὰ ὁ ἐγκλωβισμὸς κι ἡ ἀπονέυρωση τῆς ἑλληνικῆς στὴν μονολιθικότητα τῆς λατινικῆς, μὲ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωτοβουλίας στὴν Βρετανία, στὰ πλαίσια τῆς ἐμπεδώσεως τῆς ἀγγλικανικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἰδεολογίας τῆς.

Ἡ ἀπουσία τῆς πολιτικῆς κριτικῆς τοῦ στίχου τοῦ Κρατίνου εἶναι ἐμφανῆς, ἂν καὶ γίνεται ἐπαρκέστατη ἀπόρριψη τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ἀπ' τοὺς ἑλληνιστές, Εὐρωπαίους κυρίως Γερμανοὺς κι Ἕλληνες· ἀλλὰ ἂς προσθέσουμε καὶ μερικὲς

⁵⁰ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, «Περὶ τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας», ἔκδοση Ἀγίας Πετροπόλεως, 1830, σελ. 673.

ἀκόμη παρατηρήσεις. Ὁ Κρατῖνος χαρακτηρίζει τὸν ἥρωά του, ἠλίθιο καὶ πρόβατο, δηλαδή ἀπ' τὰ πιὸ ἀφελῆ καὶ κουτὰ ζῶα, ὅποτε φυσικὸ εἶναι τὸ νὰ μὴν ἔχει ὀρθὴ προφορὰ, ἕναν χαζούτσικο παρουσιάζει κι ὄχι ἕναν ἐλεύθερο πολίτη. Ὅποιος εἶναι πρόβατο δὲν ἔχει τὴν νοητικὴ δυνατότητα τοῦ καταγράψαι σωστά, οὔτε τὴν ἀρμονικὴ προφορὰ οὔτε τὸν ἐλεύθερο καὶ δημιουργικὸ λόγο, ὄχι μόνο στὴν ἑλληνικὴ, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες γλῶσσες. Ὁ Σουΐδας, κατὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Εὐστάθιον, ποὺ μᾶλλον γνῶριζε κι ἴσως προσωπικῶς πολλοὺς ἀπ' τοὺς συντάκτες του, δίδει τὸν καλύτερο ὄρισμό, «προβατίου βίον ζῆν· ἐπὶ τῶν μωρῶν καὶ ἀνοήτων. Τὰ γὰρ πρόβατα οὐδὲν ἐργάζεται, καὶ ζῆ. ἢ διὰ τὸ ἀδρανές». Δηλαδή, ἐπιβεβαιώνεται ἀπ' τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, τὸ ποιά εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ὀνομασίας πρόβατον, ποὺ ἡ ἴδια εἶναι καὶ σήμερα κι ἦταν καὶ τὸν πέμπτο αἰῶνα· ἐπομένως λογικὸ εἶναι τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἰρωνικὰ ἀπέδωσε τὴν προφορὰ, ὁ σατιρικὸς ποιητὴς κι ὄχι ὡς τὴν ἐν χρήσει γνήσια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τὴν ὁποία δὲν θὰ γνῶριζε καὶ καλὰ, ὁ μωρὸς κι ἀνόητος ἠλίθιος τῆς κωμωδίας. Ἡ κωμικὴ ἀπόδοση τῆς φράσεως τοῦ ἠλιθίου, στὴν προφορὰ τῆς γλώσσης, τοῦ «βῆ βῆ», θεωρήθηκε ὡς αὐτὸ ποὺ πράγματι εἶναι, διακωμώδηση καὶ τίποτε ἄλλο, ἐνῶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀποδίδει τὴν γνήσια προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς, ὑπογραμμίζοντας καὶ τὶς ὅποιες διαφορὰς συναντᾷ στὴν ἐποχὴ του ἀπὸ τὴν κλασικὴ περίοδο. Ἔτσι ἐξηγεῖται κι ἡ πλήρης διαστρέβλωση τῆς ἑλληνικῆς ἀπ' τοὺς ἐρασιμίτες κατὰ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο κι ἡ παντελὴς ἀποσιώπηση τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς ἐπίσης, ὅταν κι ἔδωσαν τὴν πραγματικὴ σημασία στὸν στίχο, ὅτι ἀφορᾷ ἠλιθίους κι ὄχι ἐλευθέρους πολίτας, ἀλλὰ οἱ ἠλίθιοι μοιάζουν μὲ τοὺς Σάξονες τοῦ Ἰουλιανοῦ. Φαίνεται, ὅτι ἀδυνατοῦν νὰ χειραφετηθοῦν ἀπ' τὶς κληρονομικὰς τους ἀσθένειες, κατὰ τὸν Ἀριστείδην Κοϊντυλιανόν, «ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δίεσιν μελωδιαν διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες!»

Φυσικά, ἀναδύεται κι ὁ πραγματικὸς ὑπόγειος λόγος τῶν ἐπισήμων ἐρασιμιτῶν· ἀγνοοῦσαν αὐτοὶ τὴν βασικὴ διάκριση τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, σὲ ἐλεύθερο καὶ δουλικό, εὐάρμοστο κι ἀνάρμοστο, εὐρυθμο κι ἄρυθμο, ὅπως καὶ τὴν διαίρεση τῆς μουσικῆς, σὲ διατονικό, χρωματικὸ καὶ ἐναρμόνιο γένος, ἢ κι ἂν τὴν γνῶριζαν, ἀδυνατοῦσαν νὰ τὴν ἐκφράσουν στὴν γλῶσσα τους, ὅποτε, ὅπως κι ἂν τὴν παρουσίαζαν, θὰ ἦταν ἀδιανόητη ἡ χρήση τῆς στὸν δικό τους λόγο. Ἀλλὰ καὶ ἀποσιωποῦν τὸν Πλάτωνα, ὅταν γράφει, «τοῦ δ' αὖ βῆτα οὔτε φωνὴ οὔτε ψόφος»⁵¹, πῶς ἐπρόφερε, «μπέε μπέε», ὁ ἠλίθιος τοῦ Κρατῖνου; Επιπροσθέτως, καὶ αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπιδίωξη τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς τους ἐξουσίας, ἡ ἀκλόνητος πίστη στὸν μονοσήμαντο καὶ κατηγορηματικὸ λόγο τοῦ ἀναδυομένου ὀρθολογισμοῦ, ὅποτε καθιστοῦσε τοὺς ἴδιους καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τους δουρικὰ ὄντα γιὰ ὅλες τὶς ἐπιδιώξεις του, ἀπολύτως ὑποτακτικὰ στὶς θρησκευτικὰς του καὶ ἰδεολογικὰς του ἀρχές...

⁵¹ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 203α .

Ἡ τακτική τους, ὄχι μόνο τῶν ἐρασιμιτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν πιστῶν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, εἶναι γνωστή· ἐπειδὴ, ἦταν ἀδύνατη ἢ ἀμφισβήτηση τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτικοῦ λόγου, καθὼς πρὸς αὐτὸν ἔτεινε τὸ ρεῦμα τῆς ἀναγεννήσεως, ἐπεδίωξαν, μὲ τὴν ἐλαφρὰ ἢ σοβαρῶτερη προσδοκία τους, πρὸς τὴν δουλικότητα τοῦ λατινικοῦ λόγου καὶ τὴν προβολὴ τοῦ ἐνιαίου ἐλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως καὶ μὲ τὴν καθιέρωσή του τέσσερες αἰῶνες μετὰ, ὡς καλύτερη λύση στὸν ἐγκλωβισμό τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τοῦ ἐλληνικοῦ λόγου, σὲ ἀνάλογες πρὸς τὴν ἰδεολογική τους προσήλωσι μεταπλάσεις του. Τὸ ἂν ἴσχυε αὐτὸ ἢ ὄχι, τὸ προσπερνοῦσαν, ἀλλὰ θεωροῦσαν ὡς εὐκόλη τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἐπιδιώξεών τους· κάποια στιγμή ἢ ἐλληνικὴ γλῶσσα θὰ ἐμφανιζόταν ὅτι ἔχανε τὴν μουσική της ἀρμονία, δὲν μνημόνευαν τὴν προσωδία της, ὅποτε τὴν ἐνέταξαν στὴν χορεία, ὅλων τῶν δουλικῆς νοστοροπίας γλωσσῶν, χωρὶς οὐδεμία ἐξαιρέση. Ὅσο, γιὰ τὴν πραγματικότητα, αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, τὴν ἀγνοοῦσαν, προσάρμοζαν τὸν γιαλὸ στὸ ἀρμένισμά τους· ἐλληνιστικὴ γραμματεία, ῥωμαϊκὴ περίοδος, βυζαντινὴ, νεοελληνικὴ διεγράφησαν· ὀρμητήριό τους ἦταν τὰ δυτικὰ ἀγγλοσαξωνικὰ Πανεπιστήμια, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ μας, οἱ κρατικοδίαιτοι, κάθε μορφῆς φργκολάγνοι καὶ ἐργολάβοι τῆς προόδου καὶ τῆς ἀριστερᾶς, σὲ ἐπικουρία τους ἢ στὴν πρωτοπορία τους, ὅπως μὲ τὴν ἄνωθεν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ καὶ τῆς κοινοβαρβαρικῆς. *Εὐχαρεῖς στὴν δουλοσύνη τους!*

Ἐνα ὅμως τοὺς ἐνοχλεῖ, ἢ ἀνάγνωσι τοῦ Σαίξπηρ στὸν ἀγγλοφωνο κόσμῳ εἶναι δύσκολη πλέον ἀπὸ ἓναν αἰῶνα πρὶν στὸ πρωτότυπο κι ἀπ' τοὺς μορφωμένους καὶ τώρα περιλαμβάνει καὶ τοὺς ἀπόφοιτους ἀγγλικῆς φιλολογίας ἀκόμη, ἐνῶ κάτι ἀντίστοιχο ἰσχύει καὶ μὲ τὸν Λούθηρο στὰ γερμανικά, τὸν Ρακίνα καὶ τὸν Μολλιέρο στὰ γαλλικά καὶ τὸν Θεοβάλντες στὰ ἰσπανικά· ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἶναι Ἑλληνιστὲς γνωρίζουν, ὅτι τὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὡς ὁ «Ντελὴ παπαῶς», εἶναι καθημερινότης τῶν ὀρεινῶν κυρίως Ἑλλήνων καὶ χορεύονται συνέχεια μὲ πάνδημη συμμετοχὴ καὶ ἐνθουσιασμό, ἐνῶ ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι ὀλόκληρος στὰ χεῖλη πολλῶν Κρητικῶν, κι ἡ «Βοσκοπούλα», κατὰ τὸν Διονύσιο Σολωμὸ τὸ ἴδιο, μὲ παρόμοια ἡλικία μὲ τοὺς μεγάλους Δυτικούς. Ἐχουν τὴν ἴδια ἡλικία μὲ τοὺς πρωτοπόρους τῆς γλώσσης των, ἀλλὰ τὰ ἀκριτικὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, εἶναι ἑξακόσια ὀκτακόσια χρόνια πρὶν, κι αὐτὰ παραμένουν ὀλοζώντανα, παρὰ τὴν σκλαβιά καὶ τὶς ἐπιπτώσεις της στὸ ἐλληνικὸ γένος. Ἐπεβίωσαν κι ἔγιναν λάβαρο καὶ ὀρμητήριο τῆς ἀνατάσεώς μας...

Ἄλλωστε, μετὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ πολλοὶ ἐπώνυμοι φιλόλογοι, καθηγητὲς Πανεπιστημίου κι Ἀκαδημαϊκοὶ καὶ θερμοὶ ὑποστηρικτὲς τῆς ἐνιαίας ἐλληνικῆς γλώσσης, ἀπ' τὸν Ὅμηρο μέχρι τὶς μέρες μας, ἔπαθαν μαζικὴ ἀμνησία· ὑποστήριξαν μὲ ἐπώνυμα ἄρθρα τους, ὅτι δὲν ἔχει φωνητικὴ ἢ νέα ἐλληνικὴ κι ἐπομένως δὲν ἰσχύει ἢ διάκριση, μακρῶν καὶ βραχέων, ψιλῆς καὶ δασείας, ὀξείας,

βαρείας και περισπωμένης. Τὰ ἔγραψαν μάλιστα αὐτὰ στὰ ἴδια ἔντυπα ποὺ λίγους μῆνες πρὶν ὑποστήριζαν τὸ πολυτονικό. Ἄς μὴν ἀναφέρουμε ὀνόματα...

Στὴν Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦσε ἄλλη πολιτικὴ ἀντίληψη κι ἡ αὐστηρὴ συμμόρφωση ἀπάντων στὴν ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ ἀντιμεταρρυθμίσεως· αὐτὴ κατέστησε ἐπιτακτικὴ τὴν ἐνδοτικότητά τους στὴν ἄνωθεν ἐπιταγὴ τοῦ λόγου, μὲ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση καὶ τὴν πυρὰ ἐπικρεμάμενες. Ἐναν αἰῶνα περίπου πρὶν, στὶς 7 Μαρτίου 1438, ἄρχισε ἡ περίφημη σύνοδος τῆς Φερράρας, μὲ ἐπίσημο ἀντικείμενο τὴν ἔνωση τῶν δύο ἐκκλησιῶν κι ἀνεπίσημο τὴν βοήθεια τῆς Δύσεως πρὸς τὴν ἀσθμαίνουσα βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ τὸν αὐτοκράτορά της Ἰωάννη Η΄ Παλαιολόγο, ἐπαίτη, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν διατροφή τοῦ ἰδίου καὶ τῆς συνοδείας του. Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι γνωστὰ καὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τοῦ πονήματός μας· μία ἄλλη λεπτομέρεια μᾶς ἐνδιαφέρει, στὴν ἑλληνικὴ ἀποστολὴ μετεῖχε κι ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς Πλήθων, ὁ πλατωνιστὴς φιλόσοφος καὶ μεγαλύτερος σοφὸς τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν γνωστὸς γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἐκ μέρους του τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς θρησκείας ἐπισήμως καὶ μὲ συγκεκριμένες προτάσεις, γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν σωτηρία της· στὴν Ἰταλία ἔδωσε πολλὰ διαλέξεις σὲ πολλὰς πόλεις καὶ στὴν Φλωρεντία, κυρίαρχη δύναμη τῆς Τοσκάνης, κι ὁ μαθητὴς του Μαρσίλιο Φιτσίνο ἔγινε ὁ κύριος ἐκφραστὴς τῆς πλατωνικῆς καὶ ὅλης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῶ ὁ Κόζιμος Μέδικος ἴδρυσε Νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία, ἀλλ' ἔχει συνέχεια...

Ἐνα εἶναι τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον στὴν προβληματικὴ μας· ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ εἶχε στὸ στενὸ του περιβάλλον Ἕλληνα σοφὸν καὶ δεδηλωμένον πιστὸ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς θρησκείας, τὴν ὁποία καὶ ἐδίδαξε καὶ σὲ πολλοὺς Ἰταλοὺς κι ἀπετέλεσε ἐφαλτήριο τῆς ἀναγεννήσεως γιὰ τὴν ἀκμὴ της, μὲ τὴν συστηματικὴ πλέον μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, καὶ μᾶλλον ἀφορμὴ τῆς πολεμικῆς ἐναντίον της ἀπ' τὸν ἐπόμενον αἰῶνα. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διαφορὰ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Καθολικισμοῦ. Ὁ πάπας ἀποδέχθηκε τὴν παρουσία τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ στὴν ἀκολουθία τοῦ βασιλέως, κάτι ἀδιανόητο στὴν Δύση, ἂν κι ὁ φιλόσοφος ἦταν ἐναντίον τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν κι ἀποχώρησε γιὰ τὴν Βενετία καὶ τὸν Μυστρά, μία ἑβδομάδα πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συμφωνίας...

Ἦταν στὴν περίοδο ὠριμάνσεως τῆς ἀναγεννήσεως κι οἱ Ἰταλοὶ μορφωμένοι καὶ ἄλλοι περίμεναν τοὺς Ἕλληνες σοφοὺς, μαζὶ μὲ τὰ βιβλία τους, γιὰ τὴν μελέτη κι ἐμπέδωση τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας· οἱ ἀνεξάρτητες ἰταλικὲς πόλεις τῆς Κεντρικῆς καὶ Βορείου Ἰταλίας ἐπεφύλαξαν θερμὴ ὑποδοχὴ στοὺς σοφοὺς μας, ἐνῶ κι ἡ ἐξουσία τοῦ Βατικανοῦ δὲν ἦταν καθόλου οὐσιαστικὴ. Ἀργότερα, καὶ μετὰ τὴν μεταρρύθμιση τοῦ Λουθήρου, ἔγινε αὐστηρότατη κι ἀποπνικτικὴ. Ἐάν, ὅπως γράψαμε, ἐάν, γινόταν ἡ σύνοδος τῆς Φερράρας, αὐτὰ τὰ χρόνια, ὁ αὐτοκράτωρ, ἂν ὑπῆρχε, δὲν θὰ γινόταν δεκτός, διαφορετικὰ ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστὸς θὰ καιγόταν στὴν πυρὰ, ὅπως κι οἱ συνοδοὶ τους ἀνατολικοὶ ἱεράρχες...

Οί ἀκατάλυτες ρίζες μας

Ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός ἐδίδαξε στους συγχρόνους του, ὅτι εἶναι Ἕλληνες, «Ἕλληνές ἐσμεν» ἔλεγε, καὶ τὸ μετέφερε αὐτὸ καὶ στους Δυτικούς, γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας, καὶ τοὺς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν γνήσια προφορὰ της, ὅπως τὴν συνέχισε ἡ Νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας· τὴν γλῶσσα αὐτὴ μιλοῦσαν στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία στὴν χιλιόχρονη ζωὴ της καὶ τὴν διατήρησαν κυρίως στὸν ἑλλαδικὸ κόσμον κι ἰδιαίτερος στὰ ψηλὰ βουνά. Ἡ περιπλάνησή μας στὴν ἐποχὴ τῆς ἀναγεννήσεως ἀποβλέπει στὴν ἐνίσχυση τῆς καταγραφῆς τῆς πορείας τῆς ζωντανῆς ἑλληνικῆς ἀπ’ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τὶς μέρες μας, ἢ μία πτυχή· ἢ ἄλλη, εἶναι ἡ προαναφερθεῖσα, ἢ ἐπικράτηση τῆς μονοθεϊστικῆς πίστεως στὴν Δύση καὶ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου Ἀγνουστίνου, μετὰ τῆς ἐνδεοῦς καὶ βαρβάρου γλώσσης του, κατὰ τὸν Οἰκουμενικὸ πατριάρχη Φώτιο, ὅπως ἔχουμε σημειώσει.

Στις ἑλλαδικὲς χῶρες εἶναι αὐτονόητη ἡ πεποίθηση, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία καὶ ἐνιαία στὴν μακρὰ ἱστορία της, μὲ ἀδιαμφισβήτητη ἐκκίνησή της τὸν Ὅμηρον· τὰ ἔχουμε περιγράψει πειστικώτατα αὐτά, κι ἂς προσθέσουμε τὴν πορεία της ἀπ’ τὴν τουρκοκρατία καὶ μετὰ· ἡ ἐπανάληψη εἶναι περιττὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀλλὰ ἀναγκαία, ἐπειδὴ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ προστατεύσουμε τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ κουραστικὲς ἀναζητήσεις του σὲ ἄλλες δημοσιεύσεις. Οἱ κοινότητες καὶ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι διέσωσαν τὴν γνήσια προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τὴν ἀδιάρρηκτη ἐνότητά της μὲ τὴν μουσικὴ ἀρμονία της, ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Φιλόστρατος τὸν τρίτον μ.Χ. αἰῶνα, μὲ «τὴν ἄκρα ἀτθίδα ἀποψάλλειν εἰς τὴν Μεσογαίαν»⁵² κι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς τὸν τέταρτον, «μὲ τὸ ἐμπύρευμά τι μικρόν», ἐνῶ ὅλοι οἱ γραμματικοὶ ἀπ’ τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους καὶ τοὺς ῥωμαϊκοὺς τὸ ἐπιβεβαιώνουν, μαζί μὲ τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Ἐλλάδιον τὸν Λαρισαῖον, 17ο, 18ο αἰῶνα.

“Ο Νικόλαος Γεωργιάδης, πρῶτος δήμαρχος τοῦ Βόλου, μετὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας, τὸ 1881, ἰατρὸς καὶ μέλος τῆς χρυσοῦς νεολαίας τῶν Ἀθηνῶν στὰ φοιτητικὰ του χρόνια, τὴν δεκαετία τοῦ 1860, εἶχε ἐξοριθεῖ στὴν Λάρισα, 1875-1877, μόλις ἐπέστρεψε στὴν γενέτειρά του καὶ καλλιεργοῦσε τὸν πόθον τῆς ἀνεξαρτησίας, ὅπου γράφει, γιὰ τὶς ἄθλιες συνθήκες τῶν κατοίκων τῆς θεσσαλικῆς πεδιάδος: «ἐν τοιούτοις χωρίοις λοιπὸν διεβίωσεν ὅλους αἰῶνας ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλικῆς πεδιάδος, κατορθώσας ἐν τῷ μέσῳ γόων καὶ θρήνων, στεναγμῶν καὶ δακρύων, νὰ διατηρήσῃ ἀλώβητον τὸν ἐθνισμόν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ... Ὅλος ὁμως ἀλλοίαν ὄψιν παρέχουσι τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν καλλίκομα

⁵² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 27.

ὄρη... ἐκεῖ ἐντὸς δρυμῶνων καὶ χαραδρῶν, ὅπου ὁ βέβηλος ποῦς τῶν κατακτητῶν δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσδύσῃ, συνωκίσθη ὁ φίλεργος καὶ βιομηχανικὸς πληθυσμὸς τῶν πεδιάδων, ἰδρύσας κοινότητα, αἵτινες ἀπέβησαν ἀνθηραὶ καὶ διάσημοι οὐ μόνον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλὰ τινες καὶ κατὰ τὴν Εὐρώπην. Τὰ ἐπὶ τοῦ Πηλίου ἀνθηρότατα 24 χωρία, τὰ Ἀμπελάκια, ἡ Ραψάνη, ἡ Τσαριστάνη, ἦσαν τὸ ἀντικείμενο τῆς περιεργείας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ τῶν ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἐπισκεπτομένων τὴν Θεσσαλίαν περιηγητῶν... ἡ Ραψάνη, ἡ Τσαριτσάνη καὶ ὁ Τύρναβος ἠμιλλῶντο ἐπιτυχῶς μετὰ τῶν Ἀμπελακίων, καὶ ἐν γένει πᾶσα ἡ περιβάλλουσα τὴν πεδιάδα ὄρεινὴ Θεσσαλία παρίστανε ὄασιν εὐημερίας καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κακοδαιμονίαν καὶ κατὰπτωσιν, ἣτις ἐπεκράτει ἐπὶ τοῦ Θεσσαλικοῦ πεδίου».⁵³

Εἶχε προηγηθεῖ, ὀγδόντα χρόνια περίπου πρὶν, ὁ Φελῆξ ντὲ Μπωζούρ, πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Θεσσαλονίκη, κατὰ τὴν περίοδο τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ ὁποῖος γράφει γιὰ τὰ Ἀμπελάκια: «Στὸ χωριὸ αὐτὸ τὰ κακὰ καὶ οἱ ἔγνοιες, ποὺ γεννάει ἡ ὀκνηρία εἶναι ἀγνωστα. Οἱ καρδιὲς τῶν Ἀμπελακιωτῶν εἶναι ἀγνές καὶ τὰ πρόσωπά τους εὐχαριστημένα. Ἡ σκλαβιά ποὺ μαραίνει στὰ πόδια τους τὶς πεδιάδες, ποὺ βρέχει ὁ Πηνεῖος, δὲν ἔχει ἀνεβεῖ καθόλου στοὺς λόφους τους... Ποτὲ ἄλλοτε δὲν συγκροτήθηκε ἐταιρεία ἐπάνω σὲ τόσο μελετημένους οἰκονομικὰς βάσεις καὶ ποτὲ ἄλλοτε δὲν μεσολάβησαν λιγώτερα χέρια, γιὰ νὰ διεκπεραιώσουν ἕναν τόσο μεγάλο ὄγκο ὑποθέσεων».

Μία ἀναφορὰ ἀκόμη κρίνεται ἀπαραίτητη, ἐκείνη τοῦ Δ. Κ. Τσοποτοῦ, στὸ πρωτότυπο ἔργο του, «Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας»: «Πρὶν ὅμως ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ μετέπειτα, ὡς Τυράννου τῶν Ἰωαννίνων διαβοήτου καταστάντος τούτου Ἀλῆ πασᾶ, καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τύχης τῶν τε γεωργῶν καὶ τῆς Γεωκτησίας, ἃς στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς τινὰ αἰθριώτερα σημεῖα τοῦ Θεσσαλικοῦ ὀρίζοντος, πρὸς τὰς ὄρεινὰς χριστιανικὰς κοινότητας τῆς Θεσσαλίας, ἔνθα περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τοῦ πλούτου τῶν Ἑλλήνων κατοίκων, καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν καλλιέργεια τῶν γραμμῶν ἀπετέλουν φωτοστέφανον, οὕτως εἰπεῖν, περιβάλλοντα τὸν ἐπὶ τῆς γεωργικῆς πεδιάδος τῆς Θεσσαλίας ἐπικαθήμενον ζόφον τῆς δουλείας, πενίας, ἀμαθείας καὶ

⁵³ «ΘΕΣΣΑΛΙΑ», ὑπὸ Νικολάου Γεωργιάδου, ἱατροῦ, Θετταλομάγνητος, Ἐν Αθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἑρμοῦ, Παρὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθμ 2, 1880, σελ 142-43, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ κοινὲς κι ἀκατάλυτες ρίζες τοῦ Ἑλληνισμοῦ», σελ. 37, κ.έ. καὶ 51, καὶ Φελῆξ ντὲ Μπωζούρ, «Πίνακας τοῦ Ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν Τουρκοκρατία (1787-1797), Παρίσι, ἔτος VIII (1800), ἐκδόσεις, Ἀδελφῶν Τολίδη, Αθήνα, 1974, σελ. 142, 144.

ἀναρχίας, καὶ διατρανοῦντα τὴν ζωτικότητα τῆς φυλῆς καὶ τὸ γόνιμον αὐτῆς πνεῦμα».⁵⁴

Ἡ ταύτιση τῆς νοοτροπίας τῶν ἀριστερῶν καὶ φραγκολάγων τῆς χώρας μας τοὺς δύο αἰῶνες ἀπὸ τῆς ἀνεξαρτησίας μας, μὲ τοὺς ἀχρείους καὶ κυνικούς τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῶν ἄλλων κατακτήσεων, ἀναδύεται μόνη της· εἶναι οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς χαρακτῆρες, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντες πρὸς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας, τῆς ἀμέσου δημοκρατίας καὶ τῶν ἄλλων ἐποχῶν. Δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε σχεδὸν μὲ ὄσους, κατὰ τὴν ρωμαϊοκρατία, εἶχαν ἀποδεχθεῖ, ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τους, «ἀφόρητος ἀναιδεῖα θεατρικῆ καὶ ἀνάγωγος καὶ οὔτε φιλοσοφίας οὔτε ἄλλου παιδεύματος οὐδενὸς μετειληφυῖα ἐλευθερίου... καὶ ἦν φορτικὴ τις πάνυ καὶ ὀχληρὰ καὶ τελευτῶσα παραπλησίαν ἐποίησε τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις», τοὺς ἀρμόζει τέλεια στὴν πολιτικὴ τους πρακτικὴ ἢ καθημερινότητά τους καὶ ὁ τρόπος ζωῆς τους εἶναι, ὅπως, «οἱ δ' ἀνανδροὶ καὶ διατεθρυμμένοι τὰ ὄτα δ' ἀμουσίαν καὶ ἀπειροκαλίαν, οὓς φησιν Ἀριστόξενος χολὴν ἐμεῖν ὅταν ἐναρμόνιον ἀκούσωσιν, ἐξέβαλλον· καὶ οὐ θαυμάσαιμ' ἂν, εἰ τὸ πάμπαν ἐκβαλοῦσιν».

Τὰ ζήσαμε τὴν τεσσαρακονταετίαν, στὴν καταλήστευση τοῦ δημοσίου χρήματος, ὅπως ἔκανε «ἡ ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος ῥητορικὴ», πὸν ἐποίησε τὴν Ἑλλάδα ὅμοια μὲ «ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις», καὶ ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἐργατοπατέρες καὶ τὰ νέα τζάκια τῶν σοσιαλιστικῶν παραλλαγῶν· ἐνεκολπώθησαν τὴν χολλυγουντιανὴ μουσικὴ καὶ τὰ ἦθη της, ἐνσωματωμένοι ὀλόψυχα στὴν ζωὴ τῆς Φραγκίας καὶ τῶν βορείων προαστείων, οἱ ὅποιοι «ὡς φησιν Ἀριστόξενος χολὴν ἐμεῖν ὅταν ἐναρμόνιον ἀκούσωσιν... καὶ οὐ θαυμάσαιμ' ἂν, εἰ τὸ πάμπαν ἐκβαλοῦσιν» καὶ παντελῶς ἀποκομμένοι ἀπ' τὴν συνοικίαν καὶ τὰ χωριά. Τὸ ἴδιο ἀνατριχιάζουν καὶ οἱ σημερινοὶ φραγκολάγοι, ὅπως δείχνουν στὶς ἀντιδράσεις τους πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ρίζαν, τὴν ἀρμονία καὶ τὴν προσωδία τῆς γλώσσης μας, ἀλλὰ καὶ τῆς ταυτίσεως, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, τοῦ ἀδομένου καὶ μὴ ἀδομένου λόγου· γλωσσολόγοι, ἐθνικὸς φιλόσοφος, θεολόγος καὶ ἄλλοι, ἀντιγράφουν καὶ προπαγανδίζουν τὴν εὐρωπαϊκὴν νεόκοπε θεωρίαν κι ἀποκρύπτουν ἢ ἀγνοοῦν τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, Ἡρακλείτου, Ἀριστοτέλους, ἄλλων, γραμματικῶν τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως καὶ τοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας, τοὺς μελωδοὺς καὶ πατριάρχας, Φώτιον, Ἀρχιεπισκόπους, Εὐστάθιον, διδασκάλους τοῦ γένους καὶ μεγάλους φιλολόγους καὶ μετρικούς τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Δὲν τὰ ἀναφέρουν κἄν, σὰν νὰ ἄρχισε ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς μουσικῆς

⁵⁴ Δ. Κ. Τσοποτοῦ, «Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας, κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», Ἀθήναι, 1912, ἀνατύπωση, Ἐπικαιρότητα, 1974, σελ. 165.

της τὰ ἑκατὸν πενήντα τελευταῖα χρόνια, μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς γλωσσολογίας στὴν Δύση· ὅπως καὶ μὲ τὶς ἐπεμβάσεις τους στοὺς ἐκδοτικούς οἴκους, παρεμποδίζουν τὴν ἔκδοση καὶ κυκλοφορία βιβλίων ἢ ἄλλες μορφές ἐκφράσεως τῆς ἐλευθέρας γνώμης, πλούσιες στὴν ἐποχὴ μας, μὲ γνήσιες ἑλληνικὲς ρίζες, στὴ χειρότερη ἴσως λογοκρισία στὰ τρεῖς χιλιάδες χρόνια ἱστορίας μας....” Ἡ σταλινικὴ λογοκρισία τῶν «Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν» τοῦ Κλώντ Φωριέλ, ἀπὸ δημόσιο Πανεπιστήμιο κι ἡ ἔκδοσή τους, ἀποτελεῖ ὕβριον. Ἄν ζοῦσε ὁ Ἀριστόβουλος Μάνεσης, θὰ ζητοῦσε ἐπιστροφή δαπανῶν, «ὡς ἀχρεωστήτως καταβληθεισῶν»...

Ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τῶν βασικῶν ἰδιοσυστατικῶν της, δηλαδὴ τῆς μουσικῆς της ἀρμονίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ της ἤθους, ἄλλου γιὰ τὸν ἐλεύθερο καὶ ἐνεργὸ πολίτη κι ἄλλο γιὰ τὸν ἀπράγμονα καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ τὸν ἀχρεῖο καὶ τὸν φύσει δούλο· αὐτὰ μᾶς διδάσκουν ὅλοι οἱ πολιτικοί, φιλόσοφοι καὶ γραμματικοί μας, ὡς τὶς μέρες μας, ὅσοι γνῶριζαν καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὴν γνήσια ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸ παρελθὸν κι ὅσοι τὴν χρησιμοποιοῦν καὶ σήμερα· αὐτὴ εἶναι ἡ καθοριστικὴ διαφορὰ τους, μὲ τοὺς λατινόφωνους τῆς Ἑσπερίας καὶ τοὺς χρῆστες τῆς κοινοβαρβαρικῆς στὸ ἐσωτερικὸ μας, ὡς Δούρειος Ἴππος τους. Ἔχει ἰδιαίτερη σημασία τὸ τελευταῖο.

Ἡ ἐπιβίωση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴν διατήρηση τῆς μουσικῆς της ἀρμονίας τῆς προφορᾶς της, μὲ τὴν σαφέστατη διάκρισή της, τοῦ εὐαρμόστου κι εὐρύθμου λόγου τοῦ ἐλευθέρου πολίτου ἀπὸ τοῦ ἀναρμόστου καὶ ἀρύθμου τοῦ δούλου· ἐὰν ἀγνοηθεῖ ἢ ἀφαιρεθεῖ ἡ διάκρισις αὐτὴ, τότε εἶναι ἀδύνατη ἡ κατανόηση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀνθρωπομορφικῆς θρησκείας του καὶ τῶν ἰσοτίμων καὶ ἐλευθέρων σχέσεων τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς φιλοσοφίας, τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας, τῶν μουσικῶν καὶ χορευτικῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς θεωρήσεως τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Ἔχουμε ἀναφέρει πολλὰ σχετικὰ μὲ τὴν παρανόηση, ἔκουσία ἢ ἀκουσία, τῆς συγχρόνου γλωσσολογίας, ὡς πρὸς τὴν μουσικὴ ἀρμονία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διαφορετικῆς ἀπ’ τὴν μουσικότητα τῶν ἄλλων γλωσσῶν, ὄχι ὅλων, ἐπειδὴ ἡ κινεζικὴ τὴν διατηρεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν μουσικὴ τῆς ἀρμονία, ὅπως ὑπάρχουν κι ἄλλες γλῶσσες, π.χ. ἡ Ἰνδουιστικὴ, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα μας, παρὰ ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς ἑλληνικῆς· οἱ Δυτικοὶ γλωσσολόγοι τὴν ἀγνοοῦν, γιὰ λόγους πολιτικούς καὶ προσωπικούς πρωτίστως καὶ δευτερευόντως ἱστορικῶν γνώσεων, ὅπως προαναφέραμε. Οἱ δικοί μας διὰ λόγους προσωπικῆς δουλικότητος κι «ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας» στὴν ψυχὴ τους...

Ἡ προσωπική πίστη τῶν Δυτικῶν, ἀπ' τὴν ἀναγέννηση καὶ μετὰ -ἂν καὶ οἱ Ἴταλοὶ σοφοὶ κι οἱ περισσότεροὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι διεκρίθησαν διὰ τὴν αὐτονομίαν τῆς σκέψεως των καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος Γεμιστοῦ, μὲ δεδομένη τὴν πίστη του στοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, μὲ ἐλεύθερη καὶ δημιουργική σκέψη-, στὴν δογματικὴν τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, μὲ τὶς διαφορὲς παραλλαγές της, χαρακτηρίζει καὶ τὴν γλωσσολογία τους· τὸ περίεργο δὲν ἔγκειται σὲ αὐτούς, καθὼς οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς γνησίας προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς ἦταν πολὺ περισσότεροι, ἀλλὰ σὲ ὅσους Ἕλληνες μετεπαναστικὰ ἀπεδέχθησαν τὴν ἀποψή τους, μὲ μερικὸν ὑπερακοντίζειν μάλιστα καὶ μὲ τὴν θεωρία τῆς προόδου καὶ τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ μας ὡς συμπλήρωμά της. Τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ἔγινε ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἀριστερῆς καὶ τῆς φιλελευθέρως ἰδεολογίας σὲ μεγάλο βαθμὸ, μὲ τὴν ἀνάλογη προσαρμογὴ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς συγχρόνου πραγματικότητός μας· τὸ σημαντικό γεγονός δὲν εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τῶν δυτικῶν θεωριῶν, καθὼς στὴν ἐνοποίηση τοῦ κόσμου, μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ καὶ τὴν ἀποικιοκρατία, οἱ ἰδεολογίες των ὡς κυριάρχων δυνάμεων, ἐπιβάλλονται καὶ στοὺς ἄλλους λαοὺς, ἀναλόγως πρὸς τὶς ἐστίες ἀντιστάσεώς τους. Οἱ μεγάλες πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ἐπίσημο κράτος τὴν ἀποδέχθησαν ἀσυζητητὶ καὶ τὴν ἐφάρμοσαν, ἀλλὰ στὸ τελευταῖο συνάντησαν τὴν ἀντίδραση τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, τοῦ ἐκκλησιάσματος, ὄχι τῆς κορυφῆς, σὲ δύο ἐπίπεδα· στὴν ἄσκηση τῆς λατρείας του κατὰ τὸν παραδοσιακὸ τρόπο, μὲ τὴν γλῶσσα τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῆς ὕμνολογίας, ἰδιαιτέρως ἀπ' τὶς γυναῖκες, τοὺς ἡλικιωμένους καὶ τὶς γιαιάδες, οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν τὸ μεγάλο μέρος τοῦ ἐκκλησιάσματος· δεύτερον, στὴν καθημερινότητά μας στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά, μὲ τὴν χρῆση τῆς γνησίας ἑλληνικῆς μεταξύ μας καὶ τὴν ἄμεση ἀποβολὴ τῆς κοινοβαρβαρικῆς ἀπὸ ὅλους. Χρησιμοποιοῦμε τὴν προσωδία καὶ τὰ τρία γένη τῆς μουσικῆς, ἔστω κι ἂν δὲν γνωρίζουμε τὴν θεωρητικὴν τους ὀρολογία, ἀλλὰ ἀσκοῦμε τὴν ἴδια καθημερινὴ πρακτικὴ στὴν ὁμιλία μας, ὅπως κι οἱ πρόγονοί μας ἐπὶ τρεῖς τουλάχιστον χιλιετίες χωρὶς οὐδεμίαν διακοπή, παρὰ τὶς τόσες συμφορὲς τοῦ λαοῦ μας. Συνεχίζουμε τὴν παράδοση τοῦ γένους μας, μὲ τὸν ἐναρμόνιο λόγο μας κι αὐτὸ ἔχει σημασία.

Ἡ διαφορὰ τῶν πόλεων, ἀπ' τὸ Κολωνάκι καὶ τὰ βόρεια προάστεια στὴν κορυφὴ, καὶ τῶν συνοικιῶν εἶναι ἴδια μὲ τὴν τῶν ὄρεινῶν καὶ πεδινῶν στὶς περιόδους δουλείας, τὸν χειρότερο ἱστορικὰ γλωσσικὸ διχασμὸ, μὲ τὴν τουρκοκρατία πρόσφατη καὶ ζωντανὴ τὴν ἐμπειρία της· οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους κι οἱ ξένοι περιηγητὲς καταγράφουν τὶς διαφορὲς στὴν γλῶσσα καὶ στὶς κοινωνικὲς τους ἐκδηλώσεις, μὲ πιὸ μεγάλη τὴν πολιτικὴ, καθὼς στοὺς πεδινούς δὲν ὑπῆρχε δυνατότης ἐλευθέρως ἐκφράσεως, ἀλλὰ διατηρήθηκε ἡ κοινὴ θρησκευτικὴ τους πίστη στὴν Ὀρθοδοξία.

Ἡ ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ἦθος κι ὡς τρόπος ζωῆς πρωτίστως καὶ δευτερευόντως ὡς συνέχεια στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χῶρο, ὡς κάτοικοί του, ὀφείλεται, ὅπως τὸ ἔχουμε ἀναφέρει, στὴν διατήρηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας της, τῆς προσωδίας της, καὶ τῆς χρήσεως τῶν τριῶν γενῶν τῆς μουσικῆς, διατονικοῦ, χρωματικοῦ καὶ ἑναρμονίου. Ἄλλωστε, ὁ Ἴσοκράτης λέει, «Ἕλληνας καλοῦμε τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντας»· ἡ ἐπανάληψίς τους ἀποβλέπει στὴν βαρύτητα τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς τοῦ εὐαρμόστου καὶ εὐρύθμου πολίτου κατὰ τοὺς φιλοσόφους μας, ἔναντι τῆς δυσαρμονίας καὶ δουλικῆς νοοτροπίας τοῦ ἀναρμόστου κι ἀρύθμου στὴν συμπεριφορὰ του. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώθηκε στὴν ἱστορία μας, μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἐλευθέρου στὸ φρόνημα, ἀλλὰ δούλου στὸ καθεστῶς τῆς τουρκοκρατίας ὡς παράδειγμα, ὅταν καθιερώθηκε κι ἡ φράση, «Αὐτὸς ἔχει τὴν Καλημέρα χῶρια» ἢ «Αὐτὸς ἔχει τὴν χάριν του», τὰ ὁποῖα ἦταν ἀδιανόητα γιὰ τοὺς «Τουρκοπατημένους», ὅπως ἀπεκαλοῦντο οἱ ταπεινοὶ στοὺς κατακτητὲς συγχωριανοὶ τους.

Τὸ ἦθος αὐτῶν ἦταν ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τῶν Ὀρεινῶν καὶ τοὺς ἐξυμνοῦν οἱ διδάσκαλοι τοῦ γένους καὶ οἱ ξένοι περιηγητὲς· ἀρκετὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς τους, ἀλλὰ καλύτερη μαρτυρία εἶναι ἐκείνη τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ἐκ τῆς Τσαριτσάνης, εἰς τὰ παρυφὰς τοῦ Ὀλύμπου καὶ μὲ προσωπικὴ γνώση τῆς προεπαναστατικῆς καταστάσεως: «τοῦ δὲ χαρακτῆρος τῶν υἱῶν τῆς Ἑλλάδος ἢ σταθερότης (εἰς τὴν γῆν καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν προπατόρων των) εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα εἰς τὴν ἱστορίαν. Οὐδεμία δυστυχία δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς κάμη νὰ λησμονήσωσι τὰ ἔθιμα καὶ ἦθη καὶ τὸν προφορικὸν λόγον τῶν πατέρων των... καὶ ἂν εἰς τὰς ἐνδοτέρας χώρας τῆς Ανατολῆς λαλοῦσιν ἐξ ἀνάγκης Τουρκιστὶ καὶ πολλοὶ τῶν χριστιανῶν, εἰς ἄλλας ὅμως πόλεις Ἀσιανὰς (ὡς εἰς τὴν Σινώπην καὶ Τραπεζοῦντα, κτλ.) ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ Ἑλληνίζωσιν· ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ. Τούτων δὲ πάλιν τῶν χωρῶν ἢ προφορὰ εἶναι ἢ αὐτὴ καὶ ἢ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καὶ τῶν τόπων ἐκείνων ὅπου δὲν ἐπάτησαν οὐδέποτε Τούρκων ὀλέθριοι πόδες, λέγω δὲ ἐπὶ τῶν Λευκῶν τῆς Κρήτης ὀρέων κατοικημένων Σφακκεανῶν, καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Ταινάρου Λακῶνων (τῶν Μανεατῶν), καὶ τῶν τῆς Ἡπείρου Σουλιωτῶν. Πρόσθετες εἰς ταῦτα καὶ τὴν ὑπὸ χριστιανικὰς Διοικήσεις ἐλευθέραν Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ διαμείνασαν Ἐπτάνησον· καὶ τὰς πλείστας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, φόρου μὲν ὑποτελεῖς, οὐδέποτε δὲ κατοικημένας ὑπὸ Τούρκων καὶ ἄλλων ἀλλοφύλων ἔθνων· ὁμοίως καὶ πάμπολλα χωρία τῆς στερῆρας Ἑλλάδος καὶ μάλιστα τὰ ὀρεινότερα, οἷον τὰ πλείστα τῶν κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ Αἰτωλίαν, καὶ τῶν περὶ τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Ὀσσαν καὶ τὸ Πήλιον καὶ τὴν Οἶτην καὶ τὴν Ὀρθυν καὶ τὸν Πίνδον καὶ τὸν Ἐλικῶνα καὶ τὸν Παρνασσόν», προσθέτων στὴν ὑποσημείωσή του, «Μαρτυροῦσι δὲ τὸ Ἑλληνικὸν αὐτῶν φρόνημα καὶ τὰ ἥρωικά των ἄσματα, ἢ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἔψαλλον ἔκπαλαι εἰς τὰ ὄρη μὲ ψυχὴν καὶ γλῶσσαν καὶ προφορὰν Ἑλληνικὴν, κρούοντες τὴν λύραν καὶ ἀείδοντες κλέα ἀνδρῶν, ἂν καὶ ἀπλοϊκώτερον, ἀλλ' ὅμως

ἐπίσης ἀρεϊκάτοχοι καὶ ἐνθουσιῶντες, ὡς ὁ παλαιὸς συγγενὴς των καὶ θυμολέων Ἀχιλλεύς». ⁵⁵

Τὴν ἴδια ἀποψη διατυπώνει κι ὁ σύγχρονός του ἐθνικός μας ποιητής, ἐνταγμένος στὴν δημοτικὴ παράδοση κι ὄχι ὡς δημοτικιστής, εἰς τὸν διάλογόν του μὲ τὸ σοφολογιώτατο: “Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ὁμολογεῖ τὴν ἄμεση σύνδεσή του μὲ τὸν ἀπλὸ κόσμο, ὅλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ: «ἐγὼ ἔλαβα δούλους ξένους, ἕναν ἀπ’ τὴ Μάνη, καὶ τὸν ἐκαταλάβαινα ἐξαίρετα· ἕναν ἀπὸ τὸ Γαστοῦνι, ἕναν ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο, ἕναν ἀπὸ τὴ Χιό, ἕναν ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολι, καὶ τοὺς ἐκαταλάβαινα ἐξαίρετα· ἄκουσα νὰ ὀμιλοῦν ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι, καὶ τὰ λοιπὰ, καὶ τοὺς ἐκαταλάβαινα τόσο, ὅπου σχεδὸν ἔλεγα πὼς εἶναι ἀπὸ τὸν τόπο μου»⁵⁶. Κι ὅταν παρατηρεῖ ὁ Σοφολογιώτατος, ὅτι, «αὐτοὶ ἦταν ἀμαθέστατοι ὄλοι», ἀπαντᾷ, «Ἦταν καὶ ὁ Χριστόπουλος, ὅπου εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἀμαθέστατος, γράφει μὲ τὲς λέξεις αὐτῶν». Καὶ στὴν παρατήρηση, «Καὶ αὐτὲς οἱ λέξεις...», ἐξανίσταται: «Καὶ αὐτὲς οἱ λέξεις εἶναι οἱ ἴδιες, μὲ τὲς ὁποῖες βρίσκω γραμμμένη τὴ Β ο σ κ ο π ο ὑ λ α, ποίημα ὅπου δὲν εἶναι γυναικὰ νὰ μὴ γνωρίζη, καὶ ἔχει στὴ ράχη του χρόνους διακόσιους. Εἶδαμε τὰ κλέφτικα τυπωμένα καὶ γνωρίζουμε καὶ ἄλλα ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἐπαρατηρήσαμε πὼς δὲν ἔχουν μία λέξι πὸν νὰ μὴν σῶζεται στὴ Ζάκυνθο». Καὶ προσθέτει, «Ἔρχεται ὁ ξένος καὶ βρίσκει ἀκόμη ζωντανὰ πολλὰ συνήθια τῆς Ἰλιάδος· ἀκόμη οἱ γυναικὲς λέγουν τὰ μοιρολόγια εἰς τὰ λείψανα καὶ τὰ φιλοῦν· ἀκόμη ὁ γέρος στὴ δυστυχία του χτυπάει τὸ μέτωπό του μὲ τὰ δύο του χέρια καὶ τὰ σηκώνει στὸν οὐρανὸ σὰν νὰ ἤθελε νὰ τὸν ἐρωτήσῃ γιατί ἔπεσε τέτοια συμφορὰ στὸ κεφάλι του· ἀκόμη γυμνώνει τὸ βυζί της ἢ μάννα καὶ ξαναθυμᾷ τοῦ παιδιοῦ της τὸ γάλα πὸν τοῦ ἔδωσε· ἀκόμη ὁ δοῦλος κάνει ὄρκον εἰς τὸ ψωμί πὸν τὸν ἔθρεψε. Ὅμως ὁ ξένος δὲν ἔχει ἄλλα δικά μας νὰ μουρμουρίσῃ τὰ χεῖλα του παρὰ **Μῆνιν ἄειδε, Θεά**, γιατί ἡ δάφνη κατεμαράνθη. Καὶ τώρα πὸν ξαναγίνεται νίκη στὸ Μαραθῶνα, δὲν σῶζεται φωνὴ ἀνθρώπου νὰ ξανακάμῃ στὴ γλῶσσα μας ὄρκον: Μὰ τὲς ψυχὲς πὸν ἐχάθηκαν πολεμῶντας! Γιατί ἡ δάφνη κατεμαράνθη. (**Ὁ ποιητὴς κλαίει**)»⁵⁷.

Οἱ περισσότεροι σύγχρονοι φιλόλογοι καὶ ἱστορικοί μας τὶς ἔχουν ξεχάσει αὐτὲς τὶς ἀναφορὲς τῶν διδασκάλων τοῦ γένους καὶ τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ, καὶ δὲν τὶς μνημονεύουν στὰ σχόλια τους, γιὰ τὴν γλῶσσα, οὔτε ἐκεῖνα γιὰ τὴν δημοτικὴ ποίηση, παρὰ τοὺς λογοκρίνουν κανονικά: “Ὅταν ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ρωτᾷει, «μήγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα;» ἐννοεῖ τὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅπως τὴν γνώρισε καὶ τὴν μίλησε μὲ ἀνθρώπους ἀπ’ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὴν ἐλευθερία, αὐτὴν γιὰ τὴν ὁποία ἀγωνίζονταν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ

⁵⁵ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ. ἀ., σελ. 758-760 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστός ἰμάς», σ. 54, «Καθαρώτατον ἥλιον ἐπρομηνοῦσε», σ. 23, διὰ Ἰ. Φιλήμονα.

⁵⁶ Διονυσίου Σολωμοῦ, «Ἄπαντα, ποιήματα καὶ πεζά, «Διάλογος», σελ. 459 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἥλιον ἐπρομηνοῦσε». σελ. 11, κ.έ.

⁵⁷ Αὐτόθι, σελ. 460, 461.

Φιλέλληνες στην απέναντι ακτή και για την οποία έγραψε ο ίδιος τον ύμνο της⁵⁸... Όταν λέει, «όσοι μεταχειρίζονται την κλέφτικη γλώσσα να παίρνουν την ουσία της κι όχι την μορφήν, μ' έννοεις;» υπογραμμίζει την διαφορά του ήθους των όρεινων προς τους πεδινούς, τους καμπίσιους. Και προσθέτει, «όσον δια την ποιήσιν πρόσεχε καλά, Τζώρτζη μου, ότι καλό είναι βέβαια να θεμελιώνεται κανείς σ' αυτά τα τραγούδια, αλλά δεν είναι καλό να σταματᾷ ἐκεῖ. Πρέπει να ύψώνεται κατακόρυφα. Η κλέφτικη ποίησι είναι εὐμορφη καὶ ἐνδιαφέρουσα, διότι μὲ αὐτὴν ἀνεπιτήδευτα ἐπαράστησαν οἱ κλέφτες τὴν ἰδικὴν τους ζωὴ, τὰς ιδέες καὶ τὰ αἰσθήματα. Δὲν ἔχει τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον στὸ δικό μας στόμα. Τὸ ἔθνος ζητεῖ ἀπὸ 'μᾶς τὸν θησαυρὸν τῆς διανοίας μας, τῆς ἀτομικῆς, ἐνδυνάμενον ἐθνικά». Οἱ διαφορὲς αὐτὲς δὲν ἐμφανίζονται στοὺς δημοτικιστὲς, οὔτε ὡς ἀπλὴ ὑπόνοια, ἀφοῦ μένουν προσκολλημένοι στοὺς τύπους καὶ πρωτίστως στὶς καταλήξεις τῶν λέξεων· ἔτσι, ἐὰν τὴν κατάληξη τῆς γενικῆς σὰ τρίτοκλητα ἀπὸ -εως τὴν κάνουμε σὲ -ης, ἀμέσως γίνεται δημοτικὴ, κατὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση· ἀποτέλεσμα τὸ «ὑπὲρ τῆς πόλεως», γίνεται «ὑπὲρ τῆς πόλης» καὶ ἡ κακοφωνία διαχέεται στὸ ἦθος, ἐνῶ ἡ μουσικὴ ἀρμονία τῆς ἑλληνικῆς καταργεῖται, πάει περίπατο, ὁ τύπος ἔχει ἐφαρμοσθεῖ, ὅπως τὸν διατύπωσε τὸ γραφεῖο τῆς Νέας Υόρκης. Τὸ πῶς μιλάει ὁ ἀπλὸς κόσμος, τὸ πῶς προφέρει, «τὸ δικό μας στόμα», τὸ πῶς ἀκούγεται, τὸ ποιὰ εἶναι ἡ μελωδία του, δὲν ἐνδιαφέρει, ἄς προσαρμοσθεῖ! Ἡ νεοελληνικὴ ἀποβάλλεται· σκοπὸς ἦταν ἡ ἐπιβολὴ στὸν Ἕλληνα ἦθους *δουλικῆς νοοτροπίας...* Ζοῦσε μέσα στὴν δημοτικὴ παράδοση ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς, δὲν ἦταν ποτὲ κι οὔτε αἰσθάνθηκε δημοτικιστὴς! ἦταν ἐλεύθερος στὴν καθημερινότητά του καὶ τὸ ἔδειξε σὰ ποιήματά του καὶ στὴν ζωὴ του...

Όταν ἐγράφη τὸ πόνημα γιὰ τὸν ἐθνικὸ μας ποιητὴ, πρὸ ἐννέα ἐτῶν, ἔκλεινε μὲ τὴν φράση, «Τὸ δροσᾶτο ὕστερο ἀστέρι τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας προμηνύει καθαρώτατον ἥλιον...» κι ἐπιβεβαιώθηκε πλήρως. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ψηφιακῶν μεταρρυθμίσεων ἀπετέλεσε τὸ ἐφαλτήριο γιὰ τὴν οἰκονομικὴ μας ἀνάπτυξη, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνανέωσή μας· καὶ μόνο ἡ κατάργηση τῆς οὐρᾶς, μὲ τὴν ψηφιοποίηση τῶν συναλλαγῶν μας μὲ τὸ δημόσιο, τὶς ὑπηρεσίες καὶ τοὺς ὀργανισμοὺς, ἔχει προκαλέσει ἄρδην ἀλλαγὴ στὴν ψυχολογία μας. Τὸ ἀνυπότακτο κι ἐλεύθερο ἦθος τῶν ὀρεινῶν διαχέεται, καθὼς εἰσδύει σὲ ὅλους μὲ πρῶτους τοὺς νέους καὶ τὸν ἐνθουσιασμό τους μὲ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Στὰ χωριὰ καὶ στὶς συνοικίες διατηροῦνται ἀκόμη ὀλοζώντανα τὰ ταφικὰ ὀμηρικὰ ἔθιμα.

Εἴμαστε ἄλλοι ἄνθρωποι καὶ μοιάζουμε ἀρκετὰ μὲ τοὺς Ἴωνες καὶ τοὺς ἄλλους προγόνους μας τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἢ εἴμαστε ἀκριβῶς οἱ ἴδιοι...

⁵⁸ Αὐτόθι, σελ. 446 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Καθαρώτατον ἥλιον ἐπρομηνούσε...», σελ. 24..

«Θυμᾶσαι τὴν ἐποχὴ;»

Τὸ νέο στοιχείο τῶν ἡμερῶν μας εἶναι ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία καὶ ἡ ἄρδην ἀνατροπὴ τῶν ἰδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς μας, τουλάχιστον τῶν τελευταίων αἰώνων· αὐτομάτως τίθεται τὸ κρίσιμο ἐρώτημα τῆς ἀσυμβάτου σχέσεως τοῦ ὀρθολογισμοῦ μὲ τὴν μουσικὴ ἄρμονία, μαζὶ μὲ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικῆς σκέψεως στὶς διάφορες γλῶσσες, ἐννοιῶν παντελῶς ἀγνώστων στὴν νεώτερη ἐποχὴ· οἱ τρεῖς τελευταῖοι αἰῶνες τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας τῆς Δύσεως, πολιτικῆς, πολιτιστικῆς καὶ οικονομικῆς, συνοδεύθησαν ἀπ' τὴν ἐσχατολογικὴ τῆς ἀντίληψη, ὅτι εἶναι τὸ τελευταῖο κι ἀνώτερο στάδιο τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀληθείας τῆς καὶ τῆς ἀπορρίψεως οἰασδήποτε ἀμφισβητήσεως τῶν ἀρχῶν τῆς. Ἡ ἀρχὴ γνωστὴ, ἡ παράδοση τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου καὶ τῆς αὐγουστινείας πίστεως, μὲ τὶς παραλλαγές τῆς στὸ προτεστανικὸ πνεῦμα καὶ στὴν καλβινιστικὴ ἠθικὴ, ὅπως προαναφέραμε, μὲ ἀποκλεισμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ὡς λόγου μέλους ἄρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, καὶ κατάληξή τῆς τὴν παραγωγὴ ἐν σειρά καὶ στὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως, μὲ τὶς παραλλαγές τῆς, τῆς φιλελευθέρας καὶ τῆς κομμουνιστικῆς μορφῆς, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀπόλυτη προσήλωσι στὴν κυρίαρχο ἀποστολὴ τῆς. Ἐνα εἶναι ἀδιανόητο, ἡ ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν τῆς, τοῦ κλειστοῦ συστήματός τῆς· εἶναι θεμιτὴ κι εὐπρόσδεκτη ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κριτικὴ ἢ σύγκρουση κάθε μορφῆς, ἐμφυλίου ἢ διεθνούς, ὅπως τὶς ζήσαμε μὲ τοὺς παγκοσμίους καὶ ἄλλους ἐθνικοὺς ἢ ἐμφυλίου πολέμους, ἀλλὰ ὄχι κι ἡ ἀμφισβήτηση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς, τῆς ἐσχατολογίας τῆς. Αὐτὸ θὰ σήμαινε τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀδυναμίας τῆς κατανοήσεως τῶν παγκοσμίων ἐξελίξεων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἠθους τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ ἡ παραδοχὴ αὐτὴ συνεπάγεται τὴν ἄρνηση τοῦ ἑαυτοῦ τῆς γιὰ τὴν βιομηχανικὴ κοινωνία καὶ τὸν προέχοντα ὀρθολογισμό. Ἔτσι, παρέμειναν πιστοὶ στὶς ἀρχές τῆς, ὅτι ἡ μουσικὴ ἄρμονία εἶναι ἀσύμβατος πρὸς τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, ὅπως ἦταν καὶ στὸν γεννήτορά του, τὸν ὀρθολογικὸ κόσμο, κι ὅπως τὸ διατύπωσαν οἱ μεγάλοι φιλόσοφοί τῆς, κι ἐπομένως ἀποβλητέα, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον...

Στὰ πλαίσια τῆς λογικῆς αὐτῆς, ὅπως συμβαίνει σὲ κάθε ὀλοκληρωτικὸ σύστημα, ἐπιτείνεται ὁ ἔλεγχος τῶν ὅποιων ἀμφισβητήσεων σὲ κάθε ἐκδήλωση τῆς ζωῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων του· αὐτὴ μᾶλλον εἶναι ἡ πιθανώτερη ἐρμηνεία τῆς πλήρους ἐντάξεως ὅλων τῶν γλωσσῶν στὶς ἐπιστημονικὲς ἀρχές τῆς ἀγγλικῆς ἢ ἀμερικάνικης γλώσσῆς μεταπολεμικά. Εἶδαμε τὰ πρῶτα βήματα τῆς τακτικῆς αὐτῆς κατὰ τὴν βικτωριανὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ στὶς μέρες μας αὐτὰ γίνονται αὐστηρότερα κι συστηματικότερα· ἡ διερεύνηση εἶναι ὅπωςδήποτε ἐπιλεκτικὴ κι ὄχι ἐξονυχιστικὴ, ἄλλωστε τὴν πολιτικὴ τῆς πλευρὰ μελετοῦμε κι ὄχι τὴν γλωσσολογικὴ, γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε καὶ τόσες ἐπιφυλάξεις. Ἡ προφορὰ τῶν

γραμμάτων, τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν φωνηέντων, γίνεται μὲ κριτήριον τὴν προφορὰ τῶν λατινικῶν καὶ ἐξ αὐτῶν συναγεται καὶ ἡ προφορὰ τῶν ἑλληνικῶν, μὲ εἰδικὰ σχήματα καὶ μὲ σύγκριση στίς σύγχρονες γλῶσσες καὶ ἰδιαίτερος στὴν ἀγγλική. Δηλαδή, ὅπως λένε στὸ χωριό μου, «βγῆκε τ' αὐγὸ ν' ὀρμηνέψει τὴν κότα...»

Οὐδεὶς Ἑλλήνων γραμματικὸς ἔχει κάνει οὐδεμίαν ἀναφορὰ στὴν λατινικὴ γλῶσσα καὶ στὴν προφορὰ της, μὲ κορυφαῖο παράδειγμα τὸν Ἡρωδιανό, τὸν τρίτο μ.Χ. αἰῶνα, διατελέσαντα καὶ διδάσκαλο τῆς ἑλληνικῆς τοῦ αὐτοκράτορος Μάρκου Ἀυρηλίου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ μοναδικὸ ἔργον του, «Περὶ καθολικῆς προσωδίας», δὲν περιλαμβάνει λέξη γιὰ τὴν λατινικὴ καὶ μόνο οἱ σχολιαστὲς τῶν ἐκδόσεών του, χρησιμοποιοῦν καὶ λατινικὲς φράσεις· ἄλλωστε, ἀντιγράφει στὸ θέμα αὐτὸ τὸν πατέρα του, Ἀπολλώνιον τὸν Δύσκολο, μὲ τὴν ἴδια τακτικὴ στὴν ἀποφυγὴ οἰασδήποτε ἀναφορᾶς εἰς τὸ ἔργον του, «Περὶ συντάξεως», στὰ λατινικὰ καὶ μόνο μία κάνει ὁ σχολιαστὴς του Ζάν Λαλώ, μὲ τὴν χρῆση τῶν λατινικῶν *p* καὶ *q*, στὴν εἰσαγωγὴ του, γιὰ τὴν προφορὰ ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ δὲν τὴν ἐπαναλαμβάνει, ἐνῶ ὁ ἐθνικὸς γλωσσολόγος μας τῆς κοινοβαρβαρικῆς τὸν κατατάσσει στοὺς ἀνακαλύψαντας! τὸ πολυτονικὸ, χωρὶς νὰ τὸν ἔχει διαβάσει μᾶλλον, καθὼς οἱ ἀναφορὲς του, ὅπως καὶ τοῦ υἱοῦ του εἶναι στὸν Ὅμηρον κυρίως, μὲ αὐτονόητη τὴν μετρικὴ. Λογικὸ εἶναι, καθὼς δείχνει ὅτι ἀγνοεῖ τὴν μελέτη τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ φιλοσόφων! Ἀπ' τὸν Γεώργιον τὸν Χοιροβοσκό, τέσσερες αἰῶνες μετὰ τὸν Ἡρωδιανό, ὅπως καὶ τοὺς πατριάρχη Φώτιο, Ἀρχιεπίσκοπο Εὐστάθιον, δὲν ἀναφέρεται ἡ λατινικὴ ὡς εὐάρμοστος καὶ εὐρυθμὸς γλῶσσα· ἂν τὰ ἀκουγε αὐτὰ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς θὰ ἐξαγριωνόταν καὶ θὰ τὰ χαρακτήριζε καὶ πάλιν, «ὡς κρωγμοὺς τῶν τραχὺ βοῶντων ὀρνίθων», ἀλλὰ «προσπνεύσεως χάριν», τῆς λατινικῆς. Ἔτσι, καὶ ὁ Δημήτριος Σεμιτέλος, ὁ πρῶτος καθηγητὴς μετρικῆς τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα, εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον του, «Ἡ ἑλληνικὴ μετρικὴ», τοῦ 1894, κάνει ἀναφορὰ στὴν λατινικὴ μετρικὴ, ἀλλὰ σὲ σχέσιν της πρὸς τὴν ἑλληνικὴ, δηλαδή τὴν ἑλληνικὴ χαρακτηρίζει ὡς *ρίζα της*: ἄλλωστε, εἶναι γνωστὸ, ὅτι ὁ ἐκ Τάραντος συλληφθεὶς αἰχμάλωτος Ἀνδρόνικος, κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ Πύρρου, ἔγινε διδάσκαλος στὴν Ῥώμη καὶ πρῶτος μετέφερε τὰ ἑλληνικὰ μέτρα στὴν λατινικὴ, ὅπως καὶ πρῶτος ἔγραψε καὶ ποιήματα σὲ αὐτὴ, μὲ τὸ ὄνομα *Τίτος Λίβιος*. Τὸ 1900 περίπου ὁμως στὴν Ὁξφόρδῃ μεθόδευαν τὴν ὑπαγωγὴ τῆς προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς στὴν λατινικὴ οἱ Ἑσπέριοι σοφοὶ καὶ ἐπισήμως τὴν ἐπέβαλαν διεθνῶς!

Κι οἱ μὲν Ἑσπέριοι σοφοί, ἢ μᾶλλον τινες ἐξ αὐτῶν, ὅσοι ἐθεμελίωσαν τότε τὴν παγκόσμια κυριαρχία τῆς βρετανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐπέβαλαν τὴν ἰδεολογία τους καὶ στὴν γλῶσσα, παρὰ τὶς ἀντιδράσεις τῶν περισσότερων Ἑλληνιστῶν τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν· ἀλλὰ ἡ διάχυση τῆς ἀριστερῆς ἰδεολογίας ἔθεσε ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση καὶ τὴν ἔνταξη τῆς γλωσσολογίας στὴν λογικὴ της, μὲ τὸν Νικολάι Γιαρόσλεβιτς Μάρρ κορυφαῖο. Μόνο ἀναφορὰ γίνεται σὲ αὐτά, ὄχι βαθεῖα ἔρευνα, τὴν πολιτικὴ τους πτυχὴ παρουσιάζουμε καὶ αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ κινήματος τοῦ δημοτικισμοῦ ἦταν ταυτόσημη σχεδὸν στὰ μέσα τοῦ προπαρελθόντος αἰῶνος, μὲ τὸ ἀντίστοιχο τῆς ἀνάγκης ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς χώρας μας καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως κάθε ἀναχρονιστικοῦ θεσμοῦ· τὸ ποῖοι ἦταν ἀναχρονιστικοὶ θεσμοὶ καὶ ποῖοι ὄχι, δὲν ἦταν καθόλου εὐκολο πρὸς διευκρίνιση. Ὅπως δὴποτε ἦταν οἱ τουρκικοὶ θεσμοὶ καὶ μαζί τους τὰ κατάλοιπα τῆς τουρκικῆς γλώσσης στὴν καθημερινότητα τῶν Ἑλλήνων· ἄλλωστε, ἡ προσπάθεια καθάρσεως τῆς γλώσσης ἀπ’ τὰ κατάλοιπα αὐτά, δημιούργησε τὴν ἀνάγκη τῆς καθαρουργίας, τῆς καθαρῆς γλώσσης καὶ σὲ διάφορο βαθμὸ ταυτίσεώς της μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνική. Τὸ χάσμα ἦταν ἤδη μεγάλο κι ὁ πόλεμος μεταξύ τους συνεχῆς, μὲ ταξικὲς καὶ ἄλλες προεκτάσεις στὴν συνέχεια πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Γνωστὰ αὐτά, ἡ πολιτικὴ πλευρὰ μᾶς ἐνδιαφέρει, ὄχι ἡ κομματικὴ, παρὰ ἡ γνήσια γλωσσικὴ, δηλαδή ἡ προσέγγιση τοῦ προβλήματος τῆς γλώσσης στὸ σύνολο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας κι ὄχι ἡ μερικὴ κι ἀποσπασματικὴ της, μὲ τὴν πλήρη ἀπαξίωση, ἐκουσία μᾶλλον κι ὄχι ἀκουσία, τῆς οὐσιαστικῆς διακρίσεώς της σὲ ἐμμελῆ κι ἀμελῆ λόγο, ἐλεύθερο καὶ δουλικόν, ἀπ’ τοὺς δημοτικιστὲς. Μήπως ἐξ ἀρχῆς ἀποζητοῦσαν ἄλλο ἀλφάβητο κι ἄλλη γλῶσσα, ὅπως ἀποδείχθηκε μὲ τὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ, ὡς πρώτου βήματός τους;

Οἱ ἀποδείξεις εἶναι πολλές κι ἀναδύονται μόνες τους, ὡς οἰωνοὶ τοῦ Λοξίου· καλύτερη, ἀπτή κι ἀδιαμφισβήτητη, εἶναι ἡ ἐξομολόγηση τοῦ καταξιωμένου ζωγράφου Γιάννη Μόραλη, ὡς ἠθικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐπιταγὴ γιὰ τὴν διάσωσή της καὶ τὴν ἐνημέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γιὰ τὰ ὅσα εἶχαν βυσοδομήσει, κυβέρνηση καὶ κορυφαῖοι φιλόλογοι τῆς χώρας, κατὰ τὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ:⁵⁹

“Πῆρε πάλι τὸ ποτήρι μὲ τὸ κρασί, εἶχε φέρει ὁ Ἀλέκος τὸ μῆλο καὶ λίγη γραβιέρα, «Στὴν ὑγείά σου, πατριώτη», «Στὴν ὑγείά σας, Δάσκαλε». Ἦπτε τὴν γουλιὰ του, πῆρε λίγη γραβιέρα, ἔδειχνε σκεπτικὸς, τὸν ἄφησα· πῆρε ἄλλη μία γουλιὰ, λίγο μῆλο. «Ξέρεις, λέει στὸ τέλος· ἀπὸ καιρὸ ἤθελα νὰ σὲ ρωτήσω, γιατί τὸ ἔχω ἀπορία πάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, περισσότερα καί, μόλις ἄρχισαμε νὰ κάνουμε παρέα – γνωριζόμασταν κι ἀπὸ παλιά, φυσικά, ἀλλὰ ὄχι τόσο καλά-, σκέφθηκα ὅτι, μόνο ἐσὺ θὰ μποροῦσες νὰ μοῦ λύσεις τὴν ἀπορία». Σταμάτησε πάλι. «Ἄκουσε προσεκτικά, συνέχισε, καὶ θὰ καταλάβεις. Ἦταν τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ΠΑΣΟΚ στὴν ἐξουσία, καὶ μᾶς εἶχε τραπέζι ὁ Μαρῖνος Καλλιγᾶς, στὸ σπίτι του στὴν Ρηγίλλης· πολλοὶ εἴμασταν, δὲν τοὺς θυμᾶμαι ὅλους, ὁ Γκίκας, ὁ Τέτσης. Ἐγὼ ἔτυχε νὰ κάθομαι δίπλα στὸν Νίκο Χατζηκυριάκο Γκίκα καὶ στὸν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀπ’ τοὺς

⁵⁹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο».

λίγους πού δὲν ἦταν ζωγράφος, κι ἀπέναντί μας ἦταν ὁ Παναγιώτης Τέτσης. Εἴμασταν δέκα, δεκαπέντε...»

«Κάτι εἶπαμε γιὰ τὸ Σοῦλι κι ὁ Δημαρᾶς παρατήρησε ὅτι τὸ κατοικοῦσαν μόνο Ἀλβανίτες, δηλαδή ἀλβανικῆς καταγωγῆς· ἀντέδρασαν ὁ Γκίκας κι ὁ Τέτσης, οἱ ὁποῖοι εἶπαν ὅτι οἱ Ἀρβανίτες δὲν εἶναι ἀλβανικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ ἰλλυρικῆς κι ὅτι ἡ γλῶσσα τους ἔχει πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὴν ἑλληνική, κι αὐτὸ τὸ ξέρουν, ἐπειδὴ κι οἱ ἴδιοι εἶναι Ἀρβανίτες. Ὁ Δημαρᾶς ἦταν ἀνένδοτος κι ἐπέμεινε στὸ θέμα τοῦ Σουλίου, ὅτι κατοικοῦσαν μόνο Ἀλβανοὶ καὶ καμμία ἄλλη φυλὴ. Παρενέβην τότε κι ἐγὼ κι εἶπα, ὅτι ἡ γιαγιά μου, ἀπ’ τὴν μητέρα μου, ἦταν Βλάχα ἀπ’ τὸ Συρράκο καὶ μὲ καταγωγή ἀπ’ τὸ Σοῦλι. Μάλιστα θέλαμε νὰ τὸ ἐπισκεφθοῦμε, ἀλλὰ δὲν προλάβαμε, λόγω τῶν πολέμων. “Ε! δὲν εἶναι καὶ οἱ Βλάχοι Ἑλληνες”, εἶπε μὲ στόφο. Διαμαρτυρήθηκα ἔντονα, “Τί εἶναι αὐτὰ πού λές;” τοῦ ἀπαντάω, φώναζαν κι οἱ ἄλλοι. “Δὲν εἶπα, δὲν εἶναι. Εἶναι καὶ παρὰ εἶναι Ἑλληνες, καὶ τὸ ἔχουν ἀποδείξει, ἀλλὰ ἡ καταγωγή τους δὲν εἶναι ἑλληνική”. Ἡ ἀντίδραση ἦταν ἐντονη ἀπὸ ὅλους, κι ὄχι μόνο ἀπὸ μένα. Παρενέβησαν οἱ ψυχραιμότεροι, ἠρέμησαν τὰ πράγματα».

Σταμάτησε καὶ πάλι· πῆρε τὸ ποτῆρι μὲ τὸ κρασί, «Γειά σου, πατριώτη», «Γειά σας, Δάσκαλε», λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο. Πῆρε τὴν ἀνάσα του. «Ἄλλο εἶναι τὸ θέμα, γιατί σ’ αὐτὸ δὲν βρῖσκαμε ἄκρη· ὑποχώρησε, ἄλλωστε, ὁ Δημαρᾶς, ἐπειδὴ εἶχε ἀπομείνει μόνος, καθὼς ὁ Γκίκας καὶ ὁ Τέτσης ὡς Ὑδραῖοι τὴν καταγωγή δὲν δέχονταν λέξη γι’ αὐτὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ μάθαμε ὅτι κι ὁ Καλλιγᾶς εἶχε κάποια σχέση μὲ τοὺς Ἀρβανίτες, ἀπ’ τὴν γυναῖκα του, ἐπειδὴ καταγόταν ἀπ’ τὰ Μεσόγεια». Πῆρε πάλι, λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο καὶ τὸ ποτῆρι, «Γειά σου πατριώτη», «Γειά σας Δάσκαλε». Φαινόταν ὅτι δυσκολευόταν γιὰ ὅσα ἤθελε νὰ πεῖ. «Θὰ τὰ ἐξηγήσω μόνο σὲ σένα, διότι αἰσθάνομαι σὰν νὰ μιλάω μὲ τις ρίζες τῆς γιαγιάς μου καὶ τὰ ἐκμυστηρεύομαι αὐτὰ γιὰ πρώτη φορά. Κάποια στιγμή ὁ Γκίκας, ὡς μεγαλύτερος πού ἦταν καὶ πιὸ σεβαστός, λέει: “Αὐτὰ εἶναι ἀπόψεις ὅσων ὑποστηρίζουν τὴν κατάρρηση τοῦ πολυτονικοῦ, ὅπως οἱ διάφορες ὑποπτες ὁμάδες στὰ ἐθνικὰ θέματα”. Ὅλοι περιμέναμε ὅτι θὰ ἀντιδροῦσε ἔντονα ὁ Δημαρᾶς καὶ εἴμασταν προετοιμασμένοι, ἂν κι οἱ περισσότεροι, ὡς ζωγράφοι, δὲν ἔχουμε καὶ τόσο καλὲς γνώσεις γιὰ τὰ ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ ζητήματα. Κι ἐπιβεβαιωθήκαμε, αὐτὸς ἔμεινε ἀνένδοτος. “Παραμύθια εἶναι, λέει μὲ ἔμφαση μάλιστα, τὸ πολυτονικό· ἔπρεπε νὰ καταργηθεῖ, γιατί δυσκολεύει πολὺ τὰ παιδιά, τὰ κουράζει χωρὶς λόγο καὶ δὲν μποροῦν μετὰ νὰ μάθουν περισσότερα. Ἄλλωστε δὲν χρειάζεται, γιατί, ὅταν μιᾶμε, δὲν τὸ χρησιμοποιοῦμε. Ἀλλά, τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἐφαρμόσουμε καὶ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο. Νὰ μὴν εἴμαστε ἐξαίρεση στὴν Εὐρώπη”».

Φαινόταν ὁ Δάσκαλος ἤθελε νὰ πάρει ἀνάσα, σὰν κάτι νὰ τὸν ἔπνιγε· εἶχα ἐκπλαγεῖ κι ἐγώ, γιατί δὲν περιμένα, νὰ διατυπωθεῖ τέτοια ἄποψη σὲ τόσο μορφωμένο περιβάλλον. Εἶχε τελειώσει τὸ μῆλο, ὁ Ἀλέκος στεκόταν λίγο πιὸ πέρα, τὸν κοιτάζει ὁ Δάσκαλος, «Θέλετε κι ἄλλο μῆλο, Δάσκαλε;» «Ναί, λέει, τὸ παρατραβήξαμε σήμερα μὲ τὸν πατριώτη ἀπὸ δῶ, ἀλλὰ ἀξίζει τὸν κόπο». Ἐγὼ δὲν μίλησα, περιμένα τὴν συνέχεια· καταλάβαινα ὅτι ἦταν πολὺ σημαντικὰ αὐτὰ πού θὰ ἐκμυστηρευόταν. Τσουγκρίσαμε πάλι τὰ ποτήρια, εἶδαμε γύρω μας μισοάδειο τὸ μαγαζί, συνέχισε ὁ Δάσκαλος. «Γιὰ πές μου, ἔχει ἄδικο γιὰ τὸ πολυτονικό; ἔτσι δὲν εἶναι;» «Δάσκαλε, σὲ πολυτονικὸ μιλάμε, εἶναι ἀπλό· μᾶς τὸ ἔλεγαν οἱ δημοδιδάσκαλοι μας στὸ Δημοτικὸ καὶ οἱ καθηγητές μας στὸ Γυμνάσιο, ὅταν μᾶς ἐξηγοῦσαν τὴν διαφορὰ τῆς ψιλῆς καὶ τῆς δασείας, τῶν τόνων». «Ἔχεις δίκαιο, τὰ θυμᾶμαι τώρα κι ἀπ' τὸν πατέρα μου».

«Σχετικὰ μὲ τὰ προηγούμενα, συνέχισε, πρῶτος ἀντέδρασε ὁ Καλλιγᾶς, ἂν κι ὡς οἰκοδεσπότης τηροῦσε στάση οὐδέτερη ἕως τότε –γιατί ξέρω ὅτι δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὴν ἄποψη ὅτι οἱ Ἀρβανίτες ἦταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς-, ἦταν πολὺ εὐγενικὸς καὶ διακριτικὸς, ἀλλὰ ἐξερράγη τότε: “Τί πράγματα εἶν’ αὐτά; ρωτάει. Ὑπάρχει πρόταση, γιὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφάβητου καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπ’ τὸ λατινικό; Ποιὸς τὸ προτείνει αὐτό;” Ὅλοι μας μείναμε ἐκπληκτοί, γιατί ὁ Δημαρᾶς δὲν ὑποχώρησε, ὅπως γιὰ τοὺς Σουλιῶτες καὶ τοὺς Βλάχους, κι ἐπέμεινε. “Πολλοὶ ἔχουμε ὑποβάλει πρόταση, οἱ φιλόλογοι κι οἱ ἱστορικοί, ἀλλὰ ὁ πρόεδρος ὑποχώρησε, φοβήθηκε τὴν ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας”. “Ἐννοεῖς τὸν πρωθυπουργό;” διακόπτει ὁ Γκίκας ἔξαλλος. “Συζητᾶνε τέτοιο πρᾶγμα κι ἐμεῖς ἀγρὸν ἀγοράζουμε!” Κι ἀπευθυνόμενος πρὸς ὄλους μας ὁ Δημαρᾶς, λέει. “Ναί, εἶχαμε σχεδὸν καταλήξει, ἀλλὰ τὸν προειδοποίησε ὁ Σεραφεῖμ ὅτι θὰ ξεσηκώσει τὸ ἐκκλησιαστικὸ ποίμνιο κι ὑποχώρησε”. “Μά, αὐτὸ εἶναι ἔξω φρενῶν”, συνεχίζει ὁ Καλλιγᾶς. “Κι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ μὴν ξέρει τίποτε. Ἐμεῖς νὰ κοιμόμαστε;” “Μά, δὲν χρειαζόταν”, προσθέτει ὁ Δημαρᾶς. “Τὸ θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ἐπιστημονικὸ καὶ θὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε ἐμεῖς οἱ εἰδικοί”. “Ἐ! ὄχι καὶ τὸ θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ὑπόθεση μόνο τῶν εἰδικῶν, λέγω ἐγώ. Εἶναι ὑπόθεση ὄλων μας, εἶναι ὑπόθεση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ”».

Εἶχε ἀναψοκοκκινήσει ὁ Δάσκαλος, ὅπως τὰ ἔλεγε, καὶ τὸν ἄφησα νὰ ἡσυχάσει, ἐνῶ ὁ Ἀλέκος ἔφερε μιὰ κανάτα κρύο νερό· τὸ κατάλαβε. Χωρὶς νὰ πεῖ λέξη, γέμισε τὸ ποτήρι μὲ νερό καὶ τὸ ἤπιε σχεδὸν μονορουῖφι, πῆρε ἓνα κομμάτι μῆλο πού ἔφερε ὁ Ἀλέκος· πῆρε βαθειὰ ἀνάσα κι ἠρέμησε. «Ξέρεις, πατριώτη, ἐγὼ εἶμαι ἠπίος

χαρακτήρας και σπανίως έκνευρίζομαι ἢ και ὑψώνω τὸν τόνο τῆς φωνῆς μου. Ἀλλὰ ἐκείνη τὴν φορὰ τὸν ὑψωσα και μάλιστα πολὺ· τὸ κατάλαβα, γιατί ὅλοι γύρισαν και μὲ κοίταξαν περίεργα. Πρὶν ἐπανέλθω στὴ συζήτηση αὐτή, θὰ σοῦ ἐμπιστευθῶ, ὅτι ὅσες φορές τὴν θυμᾶμαι –και δὲν εἶναι τελευταῖα λίγες αὐτὲς οἱ φορές-, πάντα ἀνάβω, ἀκόμη κι ὅταν εἶμαι μόνος μου, ὅπως συμβαίνει τώρα. Διαπιστώνω πάλι, ὅτι και τώρα πὸν τὸ συζητῶ μαζί σου έκνευρίζομαι, ταρασσομαι. Κάτι ἄλλο συμβαίνει». Δὲν ἀπάντησα, προτίμησα τὴν ὀμαλή ἐκτόνωση τοῦ Δασκάλου, γιατί κι ἐγὼ δὲν περίμενα, τέτοια ἔκρηξη. Ἦπτε ἄλλο ἓνα ποτῆρι νερό, πῆρε τὸ ποτῆρι μὲ τὸ κρασί, «Γειά σου πατριώτη», «Γειά σας Δάσκαλε».

«Ἦταν ἐκρηκτικὴ ἢ ἀντίδρασή σας. Κι αὐτὸς πῶς ἀπάντησε;» «Αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερο· μᾶς ἄφησε ὅλους ἀναυδους: “Τὸ ἔχουμε μελετήσει πολὺ τὸ θέμα, εἶπε, ἐμεῖς οἱ προοδευτικοὶ φιλόλογοι και καταλήξαμε ὅτι, μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, θὰ ἔχουμε τὴν ἴδια γραφὴ μὲ τὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη και δὲν θὰ ἀποτελοῦμε ἐξαίρεση. Ἀκόμη κι ἡ Τουρκία τὸ καθιέρωσε μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Κεμάλ. Ἐμεῖς μόνο μείναμε, ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιδραστικῆς ἐκκλησίας. Ὅσοι θὰ σπούδαζαν ἀρχαῖα ἑλληνικά, θὰ μάθαιναν τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο και μάλιστα στὸ πολυτονικό”, κατέληξε». Πῆρε ἀνάσα πάλι ὁ Δάσκαλος· τὸν ἄφησα, ἦπτε κι ἄλλο ποτῆρι νερό. «Ἐκεῖνος πὸν ἀντέδρασε χειρότερα ἦταν ὁ Νίκος, ὁ Γκίκας: “Αὐτὰ ἰσοδυναμοῦν μὲ ἐθνικὴ προδοσία”, εἶπε, ἐνῶ ὅλοι μας φωνάζαμε, ἀκόμη κι ὁ Τέτσης, και περισσότερο ἀπ’ ὅλους ὁ Καλλιγᾶς, ὁ οἰκοδεσπότης». «Ἐκεῖνος πῶς ἀντέδρασε;» «Ἐμεινε ψύχραιμος· ἔδειχνε ὅτι δὲν ἐνοχλήθηκε, μόνο εἶπε, “Δὲν ξέρετε γι’ αὐτὸ μιλάτε, δὲν εἶστε εἰδικοί”. Τότε ὁ Γκίκας τοῦ λέει: “Μοῦ θυμίζεις τὸν Παττακό. Ἔτσι κι αὐτὸς μᾶς ἔλεγε, “δὲν εἶστε εἰδικοί”, γιὰ τὴν δημοκρατία και τὴν ἐλευθερία”. “Στὰ θέματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς γλώσσης μας και τῆς ἱστορίας, δὲν ὑπάρχουν εἰδικοί, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἴση γνώμη”, παρεμβαίνει ὁ Καλλιγᾶς. “Τότε δὲν ἔχω θέση μαζί σας”, μᾶς λέει και σηκώνεται και φεύγει. “Στὸ καλό,” τοῦ λέμε, και, “μὲ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο”, τοῦ ἀπαντᾶω ἐγώ».

Ἀνάσανε βαθειὰ ὁ Δάσκαλος, σὰν νὰ τοῦ ‘φυγε ἓνα βάρος ἀπὸ μέσα του· πῆρε πάλι τὸ κρασί του, εἶπαμε στὴν ὑγειά μας, τὸν ἔβλεπε, ξαναγύρισε στὴ φυσικὴ του ἔκφραση. «Σᾶς βάραινε πολὺ αὐτό, Δάσκαλε, φαίνεται;». «Ἐχεις δίκαιο· φοβόμουνα πάντοτε ὅτι δὲν θὰ τὸ πῶ πουθενά, ὅτι θὰ τὸ πάρω μαζί μου, κι εἶχα αὐτὸ τὸ βάρος μέσα μου. Τὸ εἶχαμε συζητήσει μὲ τὸν Γκίκα και τὸν Τέτση, μᾶς εἶχε ἀφήσει ὁ Καλλιγᾶς, και καταλήξαμε ὅτι ἔπρεπε σὲ κάποιον νὰ τὸ ποῦμε, ἀλλὰ δὲν βρῖσκαμε τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο. Θυμᾶσαι τὴν ἐποχή;» «Βέβαια τὴν θυμᾶμαι». «Τώρα αἰσθάνομαι ὅτι ξαλάφρωσα. Τὸ ἔχεις ἀναλάβει ἐσύ». «Εὐχαριστῶ πολὺ, Δάσκαλε».

Εἶναι ἐξαιρετική ἡ τιμὴ γιὰ μένα». «Μὴν τὸ παίρνεις ἔτσι. Αὐτὸ αἰσθάνομαι, αὐτὸ λέω. Ἐγώ, εἴκοσι χρόνια περίπου τώρα, δὲν μποροῦσα νὰ τὸ ἀξιοποιήσω. Τὸ γνωρίζω. Ἐσὺ, κάτι θὰ τὸ κάνεις, τὸ πιστεύω. Ἀλλά, πές μου μιὰ τελευταία ἐρώτηση, Γιατὶ τὸ ἔκαναν αὐτό, τὸ πίστευαν;» Ἔμεινα λίγο σκεπτικός, πῆρα ἐγὼ πλέον τὸ ποτῆρι μὲ τὸ κρασί, «Γειά σας Δάσκαλε», «Γειά σου πατριώτη». «Στὴν ἀρχή, κατὰ τὴν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ, πίστευα ὅτι εἶχαν αὐτὴ τὴν ἄποψη ὅλοι οἱ Ἀριστεροὶ φιλόλογοι, κι ὅτι ἦταν μιὰ ἄποψη, ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες. Δὲν ἤξερα καὶ πολλά, γιατί, κατὰ τὴν διάκριση τῆς ἐποχῆς μας, εἶχα πάει σὲ πρακτικῆς κατευθύνσεως Γυμνάσιο. Ὅταν ἔκανα, ἂν θυμόσαστε, τὴν ἔρευνα στὴν "Καθημερινή", γιὰ τὴν γλῶσσα, "Τί ἑλληνικὰ μιλάμε;" Τότε κατάλαβα ὅτι τὸ πρόβλημα ἦταν πολὺ πιὸ σοβαρὸ κι ὅτι εἶχε πολλές προεκτάσεις». «Κάτι θυμᾶμαι ἀπ' τὴν ἔρευνα αὐτή, κι ἦταν ἡ δεύτερη φορὰ πού κατέγραψα τὸ ὄνομά σου μετὰ τίς πολιτικὲς ἀναλύσεις». «Τότε ἄκουσα, συνεχίζω, καὶ γιὰ τίς εἰσηγήσεις, γιὰ καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλά, ὅσο κι ἂν ἔψαξα, δὲν βρῆκα τὰ σχετικὰ κείμενα, τὰ εἶχαν ἐξαφανίσει κι ἀπ' τὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου, ἢ τουλάχιστον δὲν μοῦ τὰ ἔδωσαν». Σταμάτησα, ἀλλὰ εἶδα ὅτι μὲ παρακολουθοῦσε προσεκτικά.

«Ἐχουν ἐνδιαφέρον, δὲν τὰ ἤξερα αὐτά!» «Ποιὸς τὰ ἤξερε, ἢ μᾶλλον, ποιὸς τὰ ὑποψιαζόταν, Δάσκαλε!» «Εἶχε βάθος ἢ ὑπόθεση;» «Εἶχε καὶ ἔχει πολλές διαστάσεις τὸ πρόβλημα. Ὅταν εἶχα τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἔρευνας στὴν «Καθημερινή», ἀνακάλυψα καὶ τὴν ἔννοια τῆς προσωδίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Θὰ ἔχετε ἀκουστά, ἴσως;» «Τί μοῦ θυμίζεις; Τὸν πατέρα μου, ἦταν μεγάλος φιλόλογος, ὅπως σοῦ εἶπα, καὶ μᾶς μίλαγε γιὰ τὴν προσωδία, σὲ μένα καὶ στὸν ἀδελφὸ μου, ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν ἀκούγαμε, παρὰ τὴν ἐπιμονή του, πηγαίναμε κι οἱ δύο μας στὸ πρακτικό, ὅπως ἐσύ». «Εἶναι βασικὴ ἔννοια στὴν προφορά τῆς ἑλληνικῆς». «Σταμάτα, νὰ θυμηθῶ. Εἶναι τὸ μικρὸ διάστημα στὴν προφορά μετὰξὺ λέξεων πού, ὅταν τὸ χρησιμοποιοῦμε, ἀλλάζει τὸ νόημα;» «Τὸ θυμηθήκατε καλὰ, Δάσκαλε, συγχαρητήρια, σ' ἐσᾶς καὶ στὸν πατέρα σας». «Στὸν πατέρα μου, ὄχι σ' ἐμᾶς· ἐγὼ πῆρα τὸν δρόμο μου, ὁ ἀδελφός μου ἔγινε ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ». «Θυμηθήκατε σωστά, "προσωδία εἶναι τόνος φωνῆς πρὸς ὃν ἄδωμεν", κατὰ τὸν ὀρισμό». «Καὶ ποιά σχέση ἔχει αὐτὸ μὲ τὸν Δημαρᾶ;»

Ἐφευγαν καὶ οἱ τελευταῖοι πελάτες κι εἶχαμε ἀπομείνει οἱ δύο μας· ὁ Ἀλέκος πηγαινοερχόταν. Τὸν εἶδε ὁ Δάσκαλος: «Ἀλέκο, ὥσπου νὰ μαζέψεις τὰ ἄλλα τραπέζια, τελειώνουμε κι ἐμεῖς». «Καθῆστε ὅσο θέλετε», ἀπαντᾷ. «Γιὰ λέγε μου, μ' ἐνδιαφέρει αὐτό». «Στίς ἐκδόσεις, "Ερμῆς", ἂν τίς ξέρετε;» «Τίς ξέρω, ἔχω πάρει καὶ μερικὰ βιβλία, εἶναι τοῦ Λαμπράκη». «Ναί, ἔχει περιληφθεῖ ἡ σειρά τῆς «Νέας Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης», στὴν ὁποία ἔχει ἐκδοθεῖ, τὸ 1974, καὶ τὸ βιβλίο, 'Δοκίμια,

τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ', σὲ ἐπιμέλεια τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ». «Λοιπόν, ποῦ εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον;» «Στὴν εἰσαγωγή του, ἢ ὅποια ἔχει τὴν ἴδια σχεδὸν ἔκταση μὲ τὰ δοκίμια τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους, ὁ Δημαρᾶς δὲν ἀναφέρει λέξη γιὰ τὴν προσωδία, ἐννοοῦμε λέξη, ἐνῶ ὁ Καταρτζῆς τὴν θεωρεῖ ὡς βασικὴ ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἐπεξηγεῖ ἀναλυτικὰ τὴν σημασία της στὴν ἑλληνικὴ καὶ στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα». «Θυμᾶμαι, ὅσα μᾶς ἔλεγε ὁ πατέρας μας γιὰ τὴν προσωδία, κι ἐμεῖς δὲν προσέχαμε. Ὡς κι ἡ γιαγιά μας φώναζε, "ἀκοῦστε τα βρὲ αὐτά", ἀλλὰ ποῦ ἐμεῖς!» «Δάσκαλε, τὴν ἐξαφάνισε, σὰν νὰ μὴν ὑπάρχει ἡ ἔννοια αὐτή. Τὸ φαντάζεσθε;» «Αὐτὸ εἶναι λογοκρισία!» «Μᾶλλον κάτι χειρότερο. Εἶναι πλήρης διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας μας καὶ τῆς γλώσσης μας· ὅποτε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, γιὰτί ἔγινε; καὶ μάλιστα, τόσο συστηματικὰ καὶ τόσο προκλητικὰ;» «Θὰ πάω νὰ τὸ πάρω τὸ βιβλίο. Γιὰτί τὸ ἔκανε; Αὐτὸ δὲν τὸν τιμᾶ κι ἐπαγγελματικὰ;»

Πῆρα πάλι ἐγὼ τὸ ποτῆρι μὲ τὸ κρασί, «στὴν «ὑγεία σας, Δάσκαλε», «στὴν ὑγεία σου πατριώτη», φαινόταν, ἤθελα λίγο χρόνο, λίγη ἀνάσα. «Τώρα, βλέπω αἰσθάνεσαι ἐσὺ πιεσμένος;» «Ὁχι ἀκριβῶς πιεσμένος, ἀλλὰ στενοχωρημένος, ἐπειδὴ πολλὰ πράγματα τὰ θεωροῦσα αὐτονόητα καὶ δὲν ἦταν. Λοιπόν, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ὡς τὸ '21, ἀκόμη καὶ στὸ Κρυφὸ Σχολεῖο». «Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο! Πόσες φορές δὲν μοῦ μιλοῦσε γι' αὐτὸ ἢ γιαγιά μου, πόσο μιλοῦσαν γι' αὐτὸ οἱ μεγαλύτεροι!» «Ἀκόμη καὶ στὰ κολυββογράμματα τοῦ Κρυφοῦ Σχολείου τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποῦ μάθαιναν τὰ παιδιά ἦταν ἡ προσωδία· σὲ ἐποχὲς ἐλευθερίας ἐδιδάσκετο ἀπ' τὸ Δημοτικὸ ὡς τὸ Πανεπιστήμιο τῆς ὁποίας μορφῆς, δὲν ἔχει σημασία». «Σὰν νὰ θυμᾶμαι, κάτι τέτοιο συζητοῦσαν μεταξὺ τους οἱ μεγαλύτεροι, κάτι λέει στὴ μνήμη μου αὐτό». «Τὸ ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος ἐπὶ Βαυαροκρατίας ἀφαίρεσε ἀπ' τὰ μαθήματα τὴν προσωδία, ἀλλὰ οἱ καλοὶ φιλόλογοι τὴν μάθαιναν· γνώριζαν τοὺς κανόνες της, ἦταν ἡ μουσικὴ ἀρμονία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ μοναδικὴ σχεδὸν στὸν κόσμος, διότι τὴν εἶχαν μελετήσει καὶ θεωρητικὰ, ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν μουσικὴ. Ἀλλὰ τὸ κίνημα τῶν δημοτικιστῶν δὲν τὴν ἀνέφερε κἄν, σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε! Μετὰ τὴν ταύτιση τοῦ δημοτικισμοῦ μὲ τὴν ἀριστερά, ἡ δημοτικὴ προβλήθηκε ὡς ἡ σωτηρία μας ἀπ' ὅλα τὰ δεινά, ἐνῶ μετὰ τὴν δικτατορία, οὐδεὶς τολμοῦσε νὰ ἀμφισβητήσει τὸ δόγμα της». «Αὐτὰ εἶναι γνωστὰ καὶ μ' ἐνοχλοῦσαν πάντοτε. Δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ἔλεγε μὲ ἔμφαση ὁ πατέρας μου καὶ συμφωνοῦσαν οἱ φίλοι του, οἱ ἄλλοι φιλόλογοι». «Ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψή τους, Δάσκαλε. Γλῶσσα τῶν ἐργαστηρίων εἶναι, καὶ μάλιστα τοῦ ἐξωτερικοῦ, κι ὄχι ἡ γλῶσσα τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, μὲ τίς παραλλαγές της σὲ ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό. Ἡ αἰολοδωρικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπιβίωσε στὴν μακραίωνη πορεία μας, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν φραγκοκρατία καὶ τὴν

τουρκοκρατία, ή συνέχεια τῆς δημόδους τῆς ἀρχαιότητος, πὺ δὲν ἦταν πάντα ἡ ἴδια, ὅπως ὑποστηρίζουν ὄλοι οἱ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους».

Ἐσκυψε τὸ κεφάλι του πάλι. «Σὰν νὰ τὰ ἔχω ἀκούσει αὐτά, ἀλλὰ ὁ πατέρας μου ἔφυγε νωρίς, ὅταν ἤμουν 21 ἐτῶν, σπούδαζα στὸ Παρίσι, καὶ δὲν τὸν γνώρισα σὲ ἤμερες καταστάσεις». «Ὅπως βλέπετε διαπιστώνεται ὅτι ἔγιναν μεθοδευμένα ὄλα αὐτά κι ὄχι τυχαῖα». «Ἐχεις δίκαιο, τὸ αἰσθάνομαι περισσότερο, παρὰ τὸ ἐξηγῶ, γιατί δὲν εἶμαι φιλόλογος. Ἀλλὰ γιατί; Ποιὸν σκοπὸν ἔχουν;» «Τὸν ἀφελληνισμό τοῦ τόπου, Δάσκαλε, καὶ τὴν πλήρη ἀποκοπὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἀπ' τὴν ἀρχαία». «Μά, γίνεται αὐτό; Ἐμεῖς μάθαμε ὅτι ἡ γλῶσσα μας εἶναι μία καὶ ἐνιαία στὴν μακραίωνη ἱστορία τῆς». «Αὐτὸ θέλουν ν' ἀλλάξουν καὶ νὰ ἀποκόψουν ἐντελῶς τὸν ἀρχαῖο ἀπ' τὸν νεώτερο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ· νὰ καταστήσουν τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ νεκρὸ καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ νεκρὴ κι αὐτὴ καὶ ἀποκομμένη πλήρως ἀπ' τὴν σημερινή μας γλῶσσα. Ὅποτε κι ἐμεῖς, γινόμαστε ἕνας μικρὸς λαός, χωρὶς ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμεση δημοκρατία καθίσταται κτῆμα ἐνὸς ἀρχαίου λαοῦ, χωρὶς ἐνεργὸ παρουσία στὴν ἐποχὴ μας».

«Ἄν μοῦ τὰ ἔλεγε αὐτὰ ἄλλος, δὲν θὰ τὰ πίστευα, προσθέτει μετὰ ἀπὸ μικρὴ σιωπὴ, κι ἄν, φυσικά, δὲν εἶχαν μεσολαβήσει αὐτὰ στὸ σπῖτι τοῦ Καλλιγᾶ». «Διαίσθηση εἶναι, Δάσκαλε, καὶ γι' αὐτὸ ἀντιδράσατε ἔτσι ὄλοι οἱ ζωγράφοι, διότι ξύπνησαν οἱ ἑλληνικὲς σας ρίζες». «Ἐχεις δίκαιο, τὸ πιστεύω τώρα· δὲν τὸ εἶχα σκεφθεῖ τότε». «Στὴ σημερινὴ ἐποχὴ ἐπείγονται περισσότερο, Δάσκαλε, διότι οἱ ἀναδύμενες χῶρες, κυρίως ἡ Κίνα καὶ οἱ Ἰνδίες, μὲ τοὺς πανάρχαιους πολιτισμοὺς τους, ἀναγνωρίζουν ἀπ' τοὺς δυτικὸς πολιτισμοὺς μόνον τὸν ἑλληνικὸ ὡς ἰσάξιο γιὰ συζήτησιν μαζί του». «Μά, τὸ εἶδαμε αὐτὸ στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ πρωθυπουργοῦ Κῶστα Καραμανλῆ στὴν Κίνα· πῶς τὸν ὑποδέχθηκαν καὶ πόσα ἐγκώμια δὲν ἔπλεξαν γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας, γιὰ τοὺς παλαιὸς πολιτισμοὺς. Μᾶς ἀποκαλοῦν μάλιστα Σί-λά, γιατί;» «Εἶναι ἀπ' τὴν λέξιν σέλας, τὸ φῶς, ἀπ' τὴν ὁποία προέρχονται καὶ οἱ λέξεις σελήνη, σελλοί, ἀπ' τὸ μαντεῖο τοῦ Δωδωναίου Διός, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλλάς». «Αὐτὰ τὰ γράφεις πουθενά;» «Τὰ γράφω, Δάσκαλε, στὴν ἱστοσελίδα μου πὺν σᾶς ἔχω ἀναφέρει καὶ σὲ εἰδικὲς στήλες». «Μένουννε; Τὰ διαβάζει κανεῖς;» «Τὰ διαβάζουν ὄλο καὶ περισσότερο, ἀλλὰ δὲν δημοσιεύονται στὸν τύπο, στὴν κατάστασιν πὺν εἶναι». «Τὸ ξέρω, τὸ ξέρω!» «Ὅυτε στίς ἐκδόσεις. Τὰ ξέρετε κι αὐτά». «Καὶ πολὺ καλά». «Ἀλλὰ κυκλοφοροῦν στὸν ἑλληνικὸ λαό, ὡς διαίσθησιν, ὡς ὑπόγεια ρεύματα περισσότερο, κι ἀκόμη πῶς πολὺ γράφονται στὸ ἐξωτερικὸ, στίς δυτικὲς χῶρες, ἀλλὰ κυρίως στὴν Κίνα καὶ στίς ἄλλες ἀναδύμενες». «Τὰ παρακολουθεῖς αὐτά;» «Βεβαίως. Τελευταῖα ἡ σύγκριση

έλληνικῆς, ἰνδικῆς καὶ κινεζικῆς φιλοσοφίας γίνεται τὸ κύριο ρεῦμα». «Πολὺ χαίρομαι».

Λίγες μέρες μετά, στὴν συνηθισμένη συνάντησή μας στὸ γεῦμα, “μοῦ εἶπε, καθὼς συζητούσαμε τὰ τρέχοντα: «Τὰ κατέγραψες, ὅσα εἶπαμε;» «Ναί, Δάσκαλε». «Εγώ, δὲν πῆρα τὸ βιβλίο τοῦ, πῶς τὸν εἶπαμε; ἄ! Ναί! Δημαρᾶ. Δύσκολα πολὺ διαβάζω πλέον, ἀλλὰ, ὅταν ρώτησα μερικοὺς ἄλλους μοῦ εἶπανε τὰ ἴδια μὲ σένα. Ἔχεις δίκαιο». Θυμήθηκε, πάλι, τὸν πατέρα του, μ’ ἓνα δάκρυ, μεγάλο φιλόλογο, θεωρούμενο ἰσάξιο τοῦ Ἰωάννου Συκουτρῆ, τὴν γιαγιά του...”

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Δασκάλου, ἀποτελεῖ ἱερὰ παρακαταθήκη: “«φοβόμουνά πάντοτε ὅτι δὲν θὰ τὸ πῶ πουθενά, ὅτι θὰ τὸ πάρω μαζί μου, κι εἶχα αὐτὸ τὸ βάρος μέσα μου. Τὸ εἶχαμε συζητήσει μὲ τὸν Γκίκα καὶ τὸν Τέτση, μᾶς εἶχε ἀφήσει ὁ Καλλιγᾶς, καὶ καταλήξαμε ὅτι ἔπρεπε σὲ κάποιον νὰ τὸ ποῦμε, ἀλλὰ δὲν βρῖσκαμε τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο. Θυμᾶσαι τὴν ἐποχή;» «Βέβαια τὴν θυμᾶμαι». «Τώρα αἰσθάνομαι ὅτι ξαλάφρωσα. Τὸ ἔχεις ἀναλάβει ἐσύ». «Εὐχαριστῶ πολὺ, Δάσκαλε. Εἶναι ἐξαιρετικὴ ἡ τιμὴ γιὰ μένα». «Μὴν τὸ παίρνεις ἔτσι. Αὐτὸ αἰσθάνομαι, αὐτὸ λέω. Ἐγώ, εἴκοσι χρόνια περίπου τώρα, δὲν μποροῦσα νὰ τὸ ἀξιοποιήσω».”

Δύο εἶναι οἱ ἐπιταγές του, τό, «ἔπρεπε σὲ κάποιον νὰ τὸ ποῦμε, ἀλλὰ δὲν βρῖσκαμε τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο. Θυμᾶσαι τὴν ἐποχή;» καὶ τό, «Τὸ ἔχεις ἀναλάβει ἐσύ». Δὲν εἶχα δικαίωμα νὰ τίς ἀγνοήσω, ἔστω κι ἂν οἱ συνθήκες στὴν χώρα εἶχαν γίνει χειρότερες μετὰ τὰ μνημόνια. Δὲν σ’ ἄφηναν νὰ ἀναπνεύσεις, ἂν μιλοῦσες σωστὰ ἑλληνικὰ κι ὄχι τὴν κοινοβαρβαρικὴ κι ἂν ἀποκάλυπτες τὴν προδοσία, τὸ πλήρωνες μὲ πολλοὺς τρόπους. Αὐτὸς ἦταν κι ὁ κύριος λόγος τῆς συστηματικῆς μελέτης μου ὅσων περισσοτέρων ἡδυνάμην γραπτῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Καὶ τ’ ἀποτελέσματά της εἶναι ὁ κύριος ἄξων τῆς ἐργασίας μου αὐτῆς...

Μακρὰ ἢ παραδρομὴ, ἀλλὰ κρίνεται ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ εἶναι πιὸ πειστικὴ, ὡς προερχομένη ἀπὸ καταξιωμένους ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης τῆς χώρας μας· δημοσιεύθηκε ἡ διήγηση σὲ περιφερειακὰ ἔντυπα, ἀλλὰ θάφτηκε ἀπ’ τὰ ἐπίσημα, στὰ ὁποῖα ἢ κοινοβαρβαρικὴ εἶναι κυρίαρχη ἢ καλύτερα εἶναι ἀπαγορευμένη διὰ ροπάλου ἢ γνήσια ἑλληνικὴ, στὰ πλαίσια τοῦ χειροτέρου γλωσσικοῦ διχασμοῦ τῆς ἱστορίας μας, ἀλλὰ αὐτὸς ἀπέτυχε, ἐπειδὴ ἢ κοινοβαρβαρικὴ ἐκφράζει κι ἐπιβάλλει δουλικὴ νοοτροπία κι ὅσοι τὴν ἀποδέχονται καθίστανται αὐτομάτως φύσει δούλοι. Οἱ συνοικίες καὶ τὰ χωριά διατήρησαν τὴν ἀρμονικὴ ἑλληνικὴ, ὀλοζώντανη ἀπ’ τὸν Ὅμηρο, καὶ τὴν ἐλεύθερη ἐκφρασὴ τους.

Τὴν ἀσκούμενη ἠθικὴ καὶ πρακτικὴ πολλὰς φορὲς πίεση, σὲ ὅσους ἀμφισβητοῦσαν τὸν ἀφελληνισμό τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν ἀποδέχονταν τὴν κοινοβαρβαρικὴ, ἀποτυπώνει ἐπιγραμματικὰ ὁ μεγάλος Δάσκαλος, «δὲν βρῖσκαμε τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο. *Θυμᾶσαι τὴν ἐποχὴ;*» Ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ ποὺ δὲν ἔβρισκαν τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο, γιὰ νὰ καταγγείλουν τὴν προδοσίαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης; *Οἱ κορυφαῖοι τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν τῆς χώρας. Ἡ ὑποδούλωση τῶν ἐπισήμων φιλολόγων, ἐὰν διερευνηθεῖ σὲ βάθος, ἔχει δύο σκέλη, τὴν προσκύνησίν τοις πρὸς τὸ καθεστῶς, τὸ ὁποῖο καὶ βάρφτιζαν δημοκρατικὸ, καὶ τὴν ταύτισή τοις, μὲ τὴν ἰσοπέδωσιν τῆς προφορᾶς ὄλων τῶν γλωσσῶν, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς λατινικῆς γλώσσης, δηλαδὴ στὴν πράξιν τῆς ἀγγλικῆς· μεταπολιτευτικὰ, ὁ ἔλεγχος ἦταν πιὸ ἀσφυκτικὸς, ἀφοῦ ἔλειψε ἡ ἄλλη γνώμη πολλῶν Εὐρωπαίων διανοουμένων κι ἦταν ἀπαραίτητη ἡ πρόσδεση ὄλων τοις πρὸς τὴν ἀμερικανικὴν κοσμοκρατορίαν, εἶχαν καταστήσει φύσει δοῦλοι ἀπέναντί της, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν.*

Πρακτικὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦταν ἡ ἄλωση τοῦ τύπου, μὲ ἀποφασιστικὸ βῆμα τὴν παραχώρησιν ἀπ' τὴν Ελένη Βλάχου «*Τῆς Καθημερινῆς*» στὸν Γιώργο Κοσκωτᾶ, ὅποτε κι ἄλλαξε ἡ μορφή του στὴν χώρα κι ἡ ἐπίδρασή του στὰ πολιτικὰ μας πράγματα. Ἡ Κυρὰ τῆς ἐφημερίδος ἐξομολογεῖται:

- “- Οἱ διευθυντές σας, οἱ ἀρχισυντάκτες σας, ποὺ ἔμειναν στὶς θέσεις τοις, ἀποδέχθηκαν τὴν ξύλινη αὐτὴ γλῶσσαν;
- Πρωτοστάτησαν μάλιστα στὴν ἐφαρμογὴ της καὶ μὲ περισσὴ σπουδὴ.
- Ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ πέντε χρόνια πρὶν περηφανεύονταν γιὰ τὴν ἔρευνα, «*Τί Ἑλληνικὰ μιλάμε;*»
- Ὅλοι τοις... ἀπὸ τότε ἀντιδρουσαν πλαγίως, ἀλλὰ σταθερὰ· μόνον ἐσὺ σήκωσες τὸ βάρος, δὲν ἤξερες πόσες δυσκολίες πρόβαλαν, πόσα ἐμπόδια...
- Εἶχα καταλάβει κάτι...
- Τίποτε δὲν εἶχες καταλάβει· τότε δὲν τὰ ἔδινα σημασίαν, γιὰτὶ εὐκόλα ἄλλαζαν γνώμη. Τώρα ποὺ τὰ ξανασκέπτομαι, καταλαβαίνω ὅτι ἀκολουθοῦσαν κάποια κοινὴ κατεύθυνση, σὰν κάποιος νὰ τοις καθοδηγοῦσε καὶ κατέληξαν στὴν σημερινὴ κατάστασιν. Ἦρθαν ἄνθρωποι μὲ τὴν νέα διεύθυνση ποὺ οὔτε ἀνάγνωσιν δὲν ἤξεραν στὰ ἑλληνικά, ὄχι μόνον γραφὴ, οὔτε ἀνάγνωσιν, τὸ διαπίστωσα ἐκ τῶν ὑστέρων, καὶ κατέλαβαν μάλιστα καίριες θέσεις...
- Δὲν ἐξηγεῖται ἀλλιῶς ἡ σημερινὴ τοις στάσις, λέει ὁ σύζυγος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιστρέψει στὸ γραφεῖο. Κανένας δὲν πονάει πλέον γιὰ τὴν ἐλληνικὴν μας γλῶσσαν!

- Όχι μόνο δὲν πονάει, δὲν ἐνδιαφέρεται καν, λέει ἡ Κυρά, κι αὐτὸ εἶναι χειρότερο. Ἄλλωστε τὸ ἀντάλλαγμα εἶναι μεγάλο, δυὸ καὶ τρεῖς φορές αὐξηση τοῦ μισθοῦ κι ἄλλα συνακόλουθα.”⁶⁰

Ὅσοι ἔζησαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θυμοῦνται τὴν γενικὴν κατάσταση καὶ τὸν ἄκρατο ἐνθουσιασμό ὅσων συμμετεῖχαν στὶς ἐπενδυτικὲς κι ἄλλες δραστηριότητες, πολιτικὲς πρωτίστως, τοῦ φιλοδόξου ἐπενδυτοῦ, ἀλλὰ καὶ πρωτοστατοῦσαν οἱ περισσότεροι στὶς λαιωρίες ἐναντίον ὅσων, ἐλαχίστων μάλιστα, τὸν ἀπέρριψαν καὶ διέγνωσαν ἐγκαίρως τὴν διάπτωτος ἀστέρος πορείαν του· ἢ ἐπιβεβαίωσή τους ἦρθε ἐνάμιση χρόνο μετὰ, ἀλλὰ ὄχι κι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου.

Στὴν πράξη ἔχουν παράλληλη πορεία, πολλοὶ φιλόλογοί μας μὲ τὶς νέες δυτικὲς θεωρίες, ὡς ἐπιστημονικῶς προβαλλόμενες, ἰδιαίτερος μεταπολιτευτικά, καὶ ἄνθρωποι τοῦ τύπου ὑπὲρ τοῦ σοσιαλιστοῦ ἀπολυταρχικοῦ δεσπότη τους στὴν χώρα ποὺ παραμένει ἀκόμη ὑμνούμενος τους. Ἡ φρασεολογία μας ἀποδίδει τὴν προσωπικὴ γνώση τῶν γεγονότων, ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιώθηκε, ἔστω κι ἂν ξεστρατίζουμε κάπως ἀπ’ τὸ θέμα μας, ἂν καὶ ἐπιτύχαμε τὸν ἐντοπισμό του μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου· αὐτὸ ἔγινε, ἀφοῦ ἀναζητήσαμε τὶς βαθύτερες ρίζες τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς προεκτάσεις τους στὴν μονομερῆ ἐρμηνεία τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς μέρος τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ, δηλαδή, ὡς δευτερεύοντος παράγοντος ἀπέναντι στὸν λατινικό, μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ἡ ἐπίσημη ἐλληνικὴ πολιτικὴ παρουσία εἶναι γεγονός ὅτι ἔσβησε, ὅποτε κι οἱ Ἑσπέριοι σοφοὶ σκέφθηκαν, ὅτι ἀκολούθησε κι ἡ πνευματικὴ, ὡς δευτερεύουσα κι ὑποτακτικὴ τῆς ρωμαϊκῆς, χωρὶς τὴν διερεύνηση σὲ βάθος τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως· μᾶλλον καλύτερα ἐπέλεξαν τὴν ἐπιφανειακὴ προσέγγιση τῆς ἱστορίας, κατὰ τὸ ἴδιον ὄφελός τους, «τὴν τακτοποίησή τους ἐπιζητοῦσαν»...

Οἱ φραγκολάγνοι φιλόλογοί μας κι οἱ συνοδοιπόροι τους ἀκολούθησαν δουρικὰ τοὺς καθοδηγητές τους, κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἀριστερῆς ἰδεολογίας τους...

⁶⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ σπουδὴ γιὰ τὴν γλῶσσα», σελ. 7. .

Αρκετή ή παραδρομή, αν κι απαραίτητη, καθώς απεικονίζει την πραγματική κατάσταση της σημερινής Ελλάδος, της έπισήμου κάθε μορφής, με την κοινοβαρβαρική της, και της λαϊκής του άπλου κόσμου, με την γνήσια προφορά της μουσικής άρμονίας της έλληνικής και τον σεβασμό της πολιτικής μας παραδόσεως· αλλά υπάρχει και ή ψηφιακή επανάσταση κι ή έξαρτηση της εφαρμογής της άπ' την δημιουργικότητα, την ικανότητα συνθέσεως του λόγου εκάστου λαού, της γλώσσας του, όπως έχουμε προαναφέρει ήδη. Η ψηφιακή τεχνολογία, δέν έχει ουδεμία σχέση με τις τεχνολογίες της βιομηχανικής εποχής, με κρίσιμο ρόλο την εξειδίκευση της χειρός στην διαδικασία της παραγωγής, αλλά εξαρτάται αποκλειστικά και μόνο άπ' την λειτουργία της σκέψεως, του νοός, της διανοίας, δηλαδή, άπ' την απόδοση της συνθέσεως, λόγου μέλους άρμονίας και ρυθμού· όσες γλώσσες έχουν καλύτερες δυνατότητες συνθέσεως του λόγου τους, για λόγους ιστορικούς και πολιτιστικούς, έχουν την άνεση άμέσου προσβάσεως των νέων τους στην ψηφιακή τεχνολογία και των μεγαλύτερων τους επίσης αναλόγως...

Η ψηφιακή τεχνολογία άφορα την αυτόνομη προσωπική δράση του άτομου στην παραγωγική και κοινωνική ζωή, σε έντελως διαφορετικό επίπεδο άπ' την ανάγκη άπολύτου προσαρμογής του, στην ίδια διαδικασία στην βιομηχανική παραγωγή, προς τó σχεδιασθέν εκ των προτέρων και άνωθεν στην ίεραρχία της μονάδος παραγωγής πρόγραμμά της· όσο πιό ακριβές ήταν τó πρόγραμμα, τόσο πιό δεσμευτική ήταν ή άπαιτούμενη προσαρμογή στην διαδικασία παραγωγής, κατά την εξειδίκευσή της, με κορυφαία έκφρασή της στην άμέσως προηγούμενη ήλεκτρονική εποχή· αλλά, στις παλαιότερες φάσεις της βιοτεχνικής παραγωγής ήταν ζωτικής σημασίας ή αυτενέργεια του εργαζομένου, καθώς διέθετε πολλές δυνατότητες πρωτοβουλίας κι αυτόνομου δράσεώς του στην παραγωγική διαδικασία. Στην βιομηχανική όμως ή ύποταγή ήταν ολοκληρωτική βαθμιαίως στις διάφορες φάσεις της, όπως τó κατέδειξε πειστικότερα ó Σαρλώ στους «Μοντέρνους Καιρούς του».

Η ανάγκη άναδείξεως της αυτόνομου πρωτοβουλίας του εργαζομένου όφείλεται στην άρδην άνατροπή της παραγωγικής διαδικασίας· τó πρόγραμμα της νέας παραγωγής σχεδιάζεται με την συμμετοχή όλων των εργαζομένων, στο ένιαίο σύστημα της ψηφιακής οργανώσεως της εταιρείας, κι εφαρμόζεται με την μέγιστη συμβολή εκάστου εξ αυτών. Δηλαδή, ή διαδικασία της στροφής μιās βίδας στο όκτάωρο, όπως έκανε ó Σαρλώ στην ταινία του, δέν χρειάζεται, επειδή προβλέπεται και εκτελείται άπ' τον άλγόριθμο τελειότερα, τó εύκολο και πρακτικό εργαλείο και μηχανή μαζί της εποχής μας, καθώς αυτός δέν χαζεύει ρίχνοντας την ματιά του

γύρω του, ούτε κουράζεται τὸ χέρι του, παρὰ δουλεύει κανονικὰ ἢ μηχανὴ μόνη της· ὁ ἐργαζόμενος εἶναι στὴν πράξη ὁ ἐπιβλέπων τῆς βιομηχανικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ μὲ εὐρύτερες ἀρμοδιότητες καὶ περισσότερες πρωτοβουλίες. Ἡ σημαντικότερη ὅμως ἀλλαγὴ εἶναι ἡ ἄμεση συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἐργαζομένων στὴν κατάστροφωσι καὶ ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τῆς παραγωγῆς, ἢ μετατροπὴ τους δηλαδή, ἀπὸ ἀπλᾶ ἐξαρτήματα τῶν παραγωγικῶν ἐργαλείων, σὲ ἐνεργοὺς συντελεστές του, ὄχι μόνον τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς διαθέσεως τοῦ παραχθέντος ἀγαθοῦ, στὴν τοπικὴ ἀγορὰ, ὅπως καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμον· μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἐργαζόμενος καθίσταται ἀπὸ ἄβουλο ἀντικείμενο τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, σὲ οὐσιαστικὸ συντελεστὴ της, αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς διαδικασίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς κοινωνίας του καὶ τῆς χώρας του, δηλαδή, ἀναδεικνύεται σὲ ἐλεύθερο πολίτη, σὲ ὑποκείμενο αὐτῆς. Ἡ ἀπόδοσή του ὅμως ἐξαρτᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπ' τὴν ἱκανότητα συνθέσεως τῆς γλώσσης του, ἀπ' τὴν μουσικὴ της ἀρμονία, σὲ διάφορο βαθμὸ στὶς διάφορες γλώσσες, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαφορὰ καθορίζει καὶ τὴν δημιουργικότητά της, ὅπως καὶ τὴν διασφάλισή της αὐτονομίας τῆς δράσεως τοῦ ἀτόμου στὴν καθημερινότητά του, τῆς ἀναδείξεώς του σὲ πολίτη καὶ τῆς χώρας του σὲ πραγματικὴ δημοκρατία. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον κριτήριον...

“Ὅποιος ἀγνοεῖ τὴν μουσικότητα τῆς γλώσσης του, τῆς ὁποίας γλώσσης -διότι ὅλες οἱ γλώσσες ἔχουν μουσικότητα καὶ διαφέρουν μόνον στὸ βαθμὸ τῆς μουσικῆς τους ἀρμονίας, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ πονήματός μας-, ἐκπίπτει στὴ μονοσήμαντη λογικὴ καὶ στὸ ἦθος τῶν ἐκλελυμένων (τῶν ἀχρείων καὶ κυνικῶν)· ἡ ἀδυναμία τῆς κατανοήσεως τῆς διαφορᾶς αὐτῆς εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ἀναγνωρίζει ὁ Μὰξ Βέμπερ, μὲ τὴ θεωρία του περὶ μεταπλάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρ' ὅλο ὅτι δὲν ἐπεκτάθηκε στὴ διερεύνηση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν καθολικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν ὁθόδοξη περισσότερον ἐκκλησία.

Ὅσο πιὸ ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἐξάρτησι τοῦ πιστοῦ ἀπ' τὸν θεὸ του, ὅσο πιὸ ἀποκαλυπτικὸς θεωρεῖται ὁ λόγος του, τόσο περισσότερον δέσμιος γίνεται αὐτὸς στὶς πολιτικὰς καὶ προσωπικὰς του ἐπιλογὰς· ὅσο πιὸ ἀπόλυτος εἶναι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὅσο πιὸ δογματικὸς, τόσο ὀλιγώτερες εἶναι οἱ ἐπιλογὰς τοῦ πιστοῦ. Ὁ λόγος τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἦταν ἀπόλυτος, ἦταν σιβυλλικὸς, ὅποτε ἡ ἀνάγκη ἀναζητήσεως ἀπ' τὸν πιστὸ τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ, τὸν ὑποχρέωνε εἰς τὴν διερεύνηση ὅλων τῶν δυνατοτήτων του καὶ εἰς τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ θεοῦ, ἢ τουλάχιστον εἰς τὴν κατάκτηση τῆς ἰσοτίμου σχέσεως ἀπέναντί του· αὐτὲς οἱ διερευνήσεις εἶναι ἀδιανόητες γιὰ τὸν ἐκλελυμένον, διότι αὐτὸς δὲν ἔχει τὴν

δυνατότητα καὶ τῆς νοητικῆς συλλήψεώς τους, καὶ πολὺ περισσότερο τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τους ὡς τρόπου ζωῆς.

Ὁ ἐλεύθερος πολίτης ζοῦσε τὴν ἁρμονία τοῦ λόγου του καὶ μέσῳ αὐτῆς ἔσπαζε τὰ δεσμὰ τοῦ χρόνου, τὴν ἐξάρτησή του ἀπ' τὸν χρόνο· ὅσο πιὸ ἀπρόσιτος εἶναι ὁ θεός, θεώμενος ἀπὸ ἄλλη ὀπτική, τόσο περισσότερο δεσμεύει τὸν χρόνο τοῦ πιστοῦ του, τόσο περισσότερο μεταφέρει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πιστοῦ ἀπ' τὸ παρὸν στὸ ἀπρόσιτο καὶ ἀβέβαιο μέλλον, τόσο περισσότερο διευρύνει τὰ ὅρια μεταξὺ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ τέλους, τοῦ σκοποῦ, τόσο περισσότερο χάνει κάθε ἐλπίδα ὁ πιστὸς γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμῶν του στὸ παρὸν. Ἀπ' τὴν ἄλλη ζωὴ τοῦ χριστιανισμοῦ πέρασε στὰ γερατεῖα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ στὴν ἄλλη γενιὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, στὰ νιάτα του δὲν ὑπῆρχε πιθανότης ἱκανοποιήσεως τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐπιθυμίας του.

Ὁ χρόνος εἶναι τεμαχισμένος καὶ ἀπροσδιόριστος, ἀνήκει σὲ κάποιον ἄλλον, στὸ θεό, στὸν κομισάριο ἢ ἀπροσώπως στὸ σύστημα· ἡ ἀποδοχὴ τῶν «βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμῶν» ἀποβλέπει στὴν θεοποίηση τοῦ χρόνου, στὴν ἀπόλυτη ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη κάθε ἐννοίας αὐτονομίας καὶ μουσικῆς ἁρμονίας του. Γνωρίζουν ὅλοι ὅτι ἡ μουσικὴ ἁρμονία ἐπιτυγχάνει τὴν κατάργηση τοῦ χρόνου, ὡς πολιτικῆς ἐννοίας καὶ ἐπιτρέπει ἢ καὶ ἐπιβάλλει τὴν κατάκτηση τοῦ ἔρωτος· ὁ ἔρως καὶ ἡ μουσικὴ ἁρμονία ἐκφράζονται ἐκτὸς χρόνου, δὲν ἐμπεριέχουν εἰς τὴν ἔκφρασή τους τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου.⁶¹

Τὴν ἀπόλυτη ἐξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν χρόνο τὴν ἐπέβαλε ἡ καλβινιστικὴ ἠθική: «ὁ χρόνος δὲν διαρκεῖ, τρέχει ἀμείλικτα», θὰ φωνάξει ὁ αἰδεσιμώτατος Ὀλιβερ Χέϋγουντ στὸ ἀκροατήριό του τὸ 1694· «ἀλλὰ αὐτὸ ποὺ εἶναι αἰώνιο ἐπικρέμεται. Στὸν κόσμον αὐτὸν κερδίζουμε ἢ χάνουμε τὴν αἰωνία χάρη. Τὸ μεγάλο βάρος τῆς αἰωνιότητος κρέμεται ἀπὸ λεπτεῖς καὶ εὐθραυστες κλωστῆς... ὦ! Κύριοί μου, κοιμᾶστε τώρα, ἀλλὰ θὰ ξυπνήσετε στὴν κόλαση, ἀπὸ ὅπου δὲν ὑπάρχει λύτρωση»⁶². Ἦταν ἡ ἐποχὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς κυριαρχίας τῆς καλβινιστικῆς ἠθικῆς στὴν Ἀγγλία, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὀλιβερ Κρόμβελ, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου μὲ τὶς Ἰνδίες καὶ τοῦ καπιταλιστικοῦ πνεύματος, μὲ κέντρο τὸ Μάντσεστερ, ὅπου ἔζησε καὶ ὁ Ὀλιβερ Χέϋγουντ, καὶ κύριο εἰσαγωγικὸ λιμένα μαζὶ μὲ τὸ τοῦ Λίβερπουλ· ὁ ἀνθρώπος ἦταν ἓνα ἀπλὸ ἐξάρτημα τῆς θεϊκῆς ἐπιταγῆς, δὲν τοῦ ἀναγνωρίζοταν οὐδεμίαν προσωπικὴ βούλησις· ἀκόμη κι ὁ χρόνος του ἀνῆκε στὸ Θεό, κι ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τὸν δαπανῆσει κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, διαφορετικὰ θὰ ἦταν καταδικασμένος στὴν αἰωνία κόλαση. Ἡ προέκταση τῆς

⁶¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 29, κ.έ.

⁶² Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», ὁ. ἀ. σελ. 165, ἀπ' τὸ ἄρθρον τοῦ E. P. Thompson, «Temps, travail, capitalisme industriel», περιοδ. Libre, τχ 5, 1979, σελ. 44.

ἐξαρτήσεως ἀπ' τὸν χρόνον εἶναι ἢ προσήλωσις εἰς ἀρχὰς τῆς καλβινιστικῆς ἠθικῆς, διότι ὁ χρόνος ἐκάστου ἀνήκει πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὀφείλει ἀξιοποιεῖν αὐτὸν κατὰ τὰς ἐντολάς του, ἐπομένως εἶναι ὑποχρεωμένος ἀφιερῶσαι τὸν χρόνον του εἰς τὴν παραγωγή ἀγαθῶν, εἰς τὴν καπιταλιστικὴν ἀνάπτυξιν· ὁ ἄνθρωπος ἔχασε ὄχι μόνον τὴν ταύτισιν τῆς ἐνεργείας του μετὰ τὸ τέλος, τὴν ἰκανοποίησιν τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνατότητα πολιτικῆς ἐπιλογῆς⁶³, προσωπικῆς βουλήσεως. Πολλοὶ ἦσαν οἱ αἰδεσιμώτατοι μετὰ τὸν ἴδιον λόγον, ὅπως καὶ ὁ Ὀλιβερ Χέγγουντ, διαφορετικὰ δὲν ἦσαν εὐκόλῃ ἢ ἐμπέδωσις τῆς καλβινιστικῆς ἠθικῆς.

Ἡ ἀπόστασις ἀπ' τὸν Ἀπόλλωνα εἶναι ἀπειρη, ἄλλος κόσμος, ἄλλη ἀντίληψις ζωῆς· ἡ ἐννοία τοῦ χρόνου δὲν ὑπῆρχε εἰς τὸν Θεόν, ὡς θεὸς καὶ ἀθάνατος, ἀλλὰ οὔτε καὶ εἰς τοὺς πιστοὺς του, ὅταν προσέρχονταν εἰς τοὺς ναοὺς του καὶ περισσότερον εἰς τοὺς Δελφούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἱερά του ἢ ὅταν ἀπευθύνονταν πρὸς τὸν ἴδιον, πρὸς τὸν Λοξία. Ὁ πλοῦτος, τὸ κινῆγι τῆς παραγωγικότητος, τὸ κοινωνικὸ ὄνειρον τῆς ἐποχῆς μας, ἦσαν ἐννοίαι ἀγνωστες, ἀλλὰ καὶ καταδικαστέαι, εἰς τοὺς Ἑλληνας· ἡ Σαπφώ, ἡ καλύτερη ποιήτρια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας -ἔγραψε εἰς τὴν αἰολικὴν διάλεκτον, ἢ ὅποια δὲν εἶχε τὴν δασεῖαν καὶ εἶχε τὸ α- ἀντὶ τοῦ η-, περιγράφει τὴν πλήρη περιφρόνησιν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν πλοῦτον:

*ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος·
ἀ δ' ἀμφοτέρων κράσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον⁶⁴.*

Δηλαδή, μᾶς λέει ἡ Λεσβία ποιήτρια,

*ὁ πλοῦτος χωρὶς τὴν ἀρετὴν δὲν εἶναι ἀβλαβὴς συγκάτοικος·
ἢ κράσις ὅμως ἀμφοτέρων ἔχει ὡς τέλος τὴν εὐδαιμονίαν.*

Ἀναγνώριζε ἡ Σαπφώ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ πλούτου, ἀλλὰ ὄχι ὡς αὐτοσκοπὸν, ὡς τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ μόνον ὡς μέσον γιὰ τὴν εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ζωὴν, γιὰ τὴν εὐδαιμονίαν· οἱ ἀναφορὰς ἔχουν ἕναν καὶ μοναδικὸν σκοπὸν, τὴν σύγκρισιν τῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ζωῆς. Ἀπαντᾷ πρωθύστερα ἢ μεγάλη ποιήτρια εἰς τὴν μονοσήμαντην βιομηχανικὴν λογικὴν, ἢ ὅποια ἐπιβάλλει, ὅτι ἕνας καὶ μοναδικὸς εἶναι ὁ δρόμος τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψις γιὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ δυτικῶν ἀνθρώπου· ὁ κόσμος εἶναι ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικός, λέει ἡ ποιήτρια, μετὰ τὴν

⁶³ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 31, κ.έ., καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, ὁ. ἀ.

⁶⁴ Σαπφώ, ἀπ. 249, Oxford, 1979, χωρὶς δασεῖαν ἢ αἰολικὴν γλῶσσαν, μετάφρασις δική μου.

όρολογία τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ὄχι μονοπολικός, ὅπως τὸν προσορίζει ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ⁶⁵. Τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Σόλων, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὴν αὐτὴν ἐποχὴ μὲ τὴν Σαπφῶ (622-568, περίπου π.Χ. αὐτὴ, 640-559 ὁ φιλόσοφος καὶ μέγας νομοθέτης). ἦταν, δηλαδή, κοινὴ πεποίθηση διὰ τοὺς Ἑλληνας ἡ ἀπαξίωση τοῦ πλούτου, τὴν περίοδο μάλιστα τῶν ὀλιγαρχικῶν πολιτευμάτων, τῶν τυράννων, μὲ τὴν ἰσχυρότερη τάση στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἱστορία πρὸς τὴν ἐπιδίωξη τοῦ πλούτου καὶ τὴ μονοσήμαντη λογικὴ:

*Πλούτου δ' οὐθὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κείται*⁶⁶.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς τὸν νομοθέτη, ὅταν μελετᾷ τὸν σκοπὸ ἀποκτήσεως περιουσίας, τοῦ πλούτου,

Τοῦ πλούτου δὲν ὑπάρχει οὐδὲν δεδομένο τέρμα διὰ τοὺς ἄνδρας,

κι ἔκανε τὴν χρῆση τῆς ὁ φιλόσοφος διακόσια πενήντα χρόνια μετὰ τὸν μεγάλο πολιτικό.

Παρόμοια ἀναφορὰ θὰ συναντήσουμε καὶ εἰς τὸν Κομφούκιο, ἀπ' τὰς ἐλαχίστας γνώσεις μας διὰ τὸν μεγάλο διδάσκαλο· ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν σημασία τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς φιλοσοφίας του ἡ Anne Cheng, ὑπογραμμίζει τὴν ἔμφαση τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἦθος του κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ὀρολογία, ὡς ὀλοκληρωμένου πολίτου, θὰ λέγαμε· εἶναι σαφέστατη ἡ περιφρόνησή του πρὸς τὸν πλουτισμό:

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος γνωρίζει τὴν δικαιοσύνη, ὁ ταπεινὸς ἄνθρωπος, ὁ χυδαῖος, δὲν γνωρίζει παρὰ μόνον τὸ κέρδος. (IV, 16, «Συνομιλιῶν»)

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀμερόληπτος καὶ ἐνατενίζει τὸ σύμπαν, ὁ ταπεινός, ἀγνοῶν τὸ σύμπαν, ἐγκλωβίζεται εἰς τὴν στενοκεφαλίᾳ του (II, 14, «Συνομιλιῶν»)⁶⁷.

Τόσο κοντὰ βρίσκονται ἡ Σαπφῶ, ὁ Σόλων καὶ ὁ Κομφούκιος, μὲ ἐλάχιστα χρόνια διαφορᾶς, ἕναν αἰῶνα μόνον, ὡς πρὸς τὴν ζωὴ τους, ἀλλὰ μὲ τόσα κοινὰ σημεία...''

⁶⁵ Ὅρα, «Ἐτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος», εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

⁶⁶ Αὐτόθι, σελ. 32, Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Α', κεφ. γ', παρ. 9, (1256β34), μετάφραση δική μου.

⁶⁷ Αὐτόθι, σελ. 33, Anne Cheng, " Histoire de la pensée chinoise", ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 67, Paris, 1997, μετάφραση δική μου.

Ἡ χειροτέρα ὕβρις...

Οἱ δυσκολίες προσαρμογῆς πολλῶν λαῶν στήν χρήση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στήν καθημερινότητά τους, μέ ἀντανάκλασή τους καί στήν ἀπροθυμία τῶν κυβερνήσεών τους γιά τήν θέσπιση τῶν ἀναγκαίων διοικητικῶν μέτρων ἐφαρμογῆς τους, ἀποδίδουν πληρέστερα τὸ θέμα τῆς διερευνήσεως τῶν ἀλλαγῶν τῆς στήν ἀνθρωπότητα· πάντα ἢ ἀνάδυση τοῦ νέου ἀνθρώπου συνοδεύεται ἀπὸ ἄρδην ἀλλαγές στήν καθημερινή του ζωή, μερικὲς τῶν ὁποίων τὶς ἀποδέχεται εὐκολα ὁ ἑκάστοτε ἄνθρωπος ἂν κι ἄλλες δύσκολα ἢ καὶ καθίσταται ἀδύνατη ἢ προσαρμογή του σὲ αὐτές. Ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει ἤδη, δύο εἶναι οἱ κύριοι παράγοντες ἐπιρροῆς τῆς καθημερινῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι σὲ κάθε ἀλλαγή καὶ πολὺ περισσότερο σὲ ὅσες ἐπηρεάζουν τὴν καθημερινότητά του, μέ δραματικὸ τρόπο, ὅπως ἰδιαίτερος ἢ ψηφιακὴ τεχνολογία, ἢ γλῶσσα του, ὁ λόγος του, καὶ οἱ ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς του ρίζες· πρῶτος, ὁ ῥέων λόγος, ἢ ζωντανὴ γλῶσσα, ἢ λαλιά του, διαμορφώνουν τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀρμονικῆς ἢ ἀναρμόστου, εὐρύθμου ἢ ἀρύθμου ἐκφορᾶς τους, ἐπομένως καὶ τῆς στάσεώς του ἀπέναντι στήν νέα ἀντίληψη ζωῆς τῶν ἀλλαγῶν τῆς καθημερινότητός του καὶ τῆς κοινωνικῆς, δηλαδὴ πολιτικῆς, διαβιώσεώς του· δεύτερος, οἱ πολιτιστικὲς καὶ ἱστορικὲς του ρίζες, οἱ καθοριστικὲς στήν διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς του ταυτότητος, ἀνεξαρτήτως τοῦ καθεστῶτος τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς, διαδραματίζουν οὐσιαστικὸ ρόλο. Ἡ σύνθεση ἢ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων προσδιορίζουν τὴν πολιτικὴ ταυτότητα ἑκάστου λαοῦ σὲ κάθε ἐποχή, ἐπομένως καὶ τὶς ἀντιδράσεις του ἀπέναντι στήν τρέχουσα πραγματικότητα καὶ στίς τυχόν ἐγγυμονοῦσες ἀλλαγές τῆς, τὸ ποιά θὰ εἶναι ἢ στάση του ἀπέναντί τους, τὸ ἐὰν θὰ τὶς ἀποδεχθεῖ ἢ θὰ τὶς ἀπορρίψει καὶ μέ ποιὸ τρόπο γιά ἀμφότερες.

Ἐχουμε ὑποστηρίξει καὶ τὸ πιστεύουμε ἀκραδάντως, ὅτι γενάρχης τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ Ὅμηρος, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσεν τὴν βάσιν τῆς παιδείσεως τῶν Ἑλληνοπαίδων, στίς τρεῖς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεώς τους, κατὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα, μέχρι τὴν βαβαρακρατία, πέραν τῆς διαβεβαιώσεως τοῦ Πλάτωνος, ὅτι «τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής»· δύο ἀκόμη παραδείγματα ἔχουν ἐνδιαφέρον, πρῶτον, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ δύσκολος, εἰς τὸ «Περὶ συντάξεως» ἔργον του κι ὁ υἱός του Ἡρωδιανός, εἰς τὸ «Περὶ καθολικῆς προσωδίας», κάνουν ἀναφορὰς γιά τὴν σύνταξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸν Ὅμηρο κι ἔγραψαν στὸν δεύτερο καὶ τρίτο μ.Χ. αἰῶνα· δεύτερον, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος, ἔγραψεν ἢ μάλλον ἐδίδαξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Κωνσταντινουπόλεως τὰς «Παρεκβολὰς του» εἰς τὸν

Όμηρον, χίλια περίπου χρόνια μετά, ως ζώσα πραγματικότητα για την βυζαντινή νεολαία της εποχής του και διαβάσθηκαν αρκετά, δύο χιλιάδες χρόνια μετά τον γενάρχη μας και με αποδεκτόν τον χριστιανισμό, ακόμη και στα ψηλά βουνά του ελληνικού κόσμου, γεγονός αποδεικνύον την ζωτικότητα του.

Η έστω και επιφανειακή προσέγγιση του θέματος έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον· όταν ή λαλιά, ή γλώσσα είναι δύσκαμπτος, επειδή εκπηγάζει από επιτακτικό λόγο μονοθεϊστικής θρησκείας και αυταρχικής ιδεολογίας, τότε κι η αποδοχή οίασδήποτε αλλαγής είναι δυσχερής έως αδύνατη, εάν δεν συνοδεύεται απ' την συνάφειά της με την παλαιά πίστη ή δεν έμπεριέχει την άνεση της άμφισβητήσεως των αρχών της, γεγονός αδιανόητο όμως αυτό στον κατηγορηματικό λόγο του Θεού ή της ιδεολογίας· εάν μάλιστα, όπως συμβαίνει στην ιστορία, οί ιστορικές και πολιτιστικές ρίζες των λαών συμπληρώνουν τον κατηγορηματικό λόγο, τότε κι η απόρριψη κάθε άρδην αλλαγής είναι απόλυτη κι εκτός συζητήσεως στο σύνολό της. Εάν, αντιστρόφως, ή αποδοχή της βιομηχανικής ιδεολογίας κάθε μορφής είναι παροδική και απόρροια άλλων έξιλιξεων, ενώ ο πηγαίος άρμονικός λόγος κι ή ζωντανή εύρυθμη κι εύάρμοστη λαλιά είναι δεσπόζουσες στην καθημερινότητά τους, τότε είναι εύπρόσδεκτη στους λαούς αυτούς κάθε αλλαγή τείνουσα προς την όλική έπαναφορά της λαλιάς αυτής σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής τους.

Η διαδρομή των διαφόρων λαών στην μακροαίωνη ιστορία τους δεν είναι ίδια, ούτε είναι όμοιόμορφη, παρά διάφορη κι έξαρτάται απ' τις ιστορικές και τις πολιτιστικές τους ρίζες κι απ' την γλώσσα, τον λόγο που έχουν γαλουχηθεί· ως γενική αναφορά γίνεται ή αξιολόγηση αυτή, καθώς δεν είναι κατάλληλη ή στιγμή για πλήρη ανάλυσή της. Οί εκτιμήσεις μας έστιάζονται στον δυτικό πολιτισμό και στις τρεις μονοθεϊστικές θρησκείες του, ιουδαϊσμό, χριστιανισμό και ισλαμισμό, αλλά με διαφορετική αντίληψη απ' τον ελληνικό πολυθεϊσμό, όχι όμως κι απ' τον ρωμαϊκό, καθώς ο λόγος αυτού είναι μονολιθικός, όπως προαναφέραμε, και δεν έχει την εύλιγισία και την άρμονία του ελληνικού· οί προεκτάσεις προς τον κινεζικό και ίνδικό πολιτισμό έχουν πάντοτε συμπληρωματικό χαρακτήρα και μόνο, αν και στις άλλες «αναλύσεις» «Του Έμμελοῦς» γίνεται πληρέστερη προσέγγιση. Ο Αριστείδης Κοϊντυλιανός ευθέως όμιλεϊ, δια την ασθένειαν κατανοήσεως υπό των Λατίνων του έναρμονίου λόγου, εκτός των επιφανεστάτων· ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, ο Απολλώνιος ο Δύσκολος κι ο Ηρωδιανός λέγουν έμμέσως πλην σαφώς το ίδιο, όπως κι ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός, ενώ ο πατριάρχης Φώτιος αποκαλύπτει την έγγενή δυσχέρεια της ένδεοῦς και βαρβάρου γλώσσης στην κατανόηση του πνεύματος και του γράμματος του λόγου του Ίησου, όπως αποδίδεται εις την Καινήν Διαθήκην εις

τὰ ἑλληνικά, κι ἐμμέσως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος, ἐνῶ τοὺς ἐπιβεβαιώνουν ὁ Λούθηρος, ὁ Μὰξ Βέμπερ κι ὁ Στῆβεν Ράνσιμαν. Ἀρκετὰ αὐτὰ δι' ἡμᾶς...

Ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος, ὡς ἡ γνησιότερη ἔκφραση τοῦ ὀρθολογισμοῦ, ἔχει θεμελιωθεῖ στὶς τρεῖς ἀρχές του, στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο, αὐτοκρατορικὸ κυρίως καὶ μὲ ἀμελητέα παραπομπή στὴν ἑλληνικὴ δημοκρατία, στὸν ἰουδαϊκὸ νόμο, ὅπως τὸν ἀπέδωσε ὁ Ἅγιος Ἀγουστίνος, παρερμηνεύοντας τὸν Λόγον τοῦ Χριστοῦ, κι ἀφαιρώντας τὴν ἀρμονία του καὶ τὴν ἐπίδρασή της στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πιστοῦ φυσικὰ πρωτίστως, καὶ στὴν ἀποκαλυπτικὴ ἀλήθεια τουλάχιστον τοῦ Ἄνταμ Σμίθ καὶ τοῦ Κάρλ Μάρξ, μὲ πλήρη ἀποκλεισμὸ κάθε ἀμφισβητήσεως τῶν ἀρχῶν τους, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἐπικουρία τῶν μεγάλων φιλοσόφων τους, Καρτεσίου, Εμμανουήλ Κάντ καὶ Ἐγέλου· αὐτοὶ ἀπέκλεισαν παντελῶς τὴν μουσικὴ ἀπ' τὶς φιλοσοφικὲς τους θεωρίες, ὅταν στὴν ἑλληνικὴ σκέψη εἶναι ὁ καθοριστικὸς παράγων διαμορφώσεως τοῦ ἐλευθέρου ἦθους, μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονοήτου ταυτίσεως, λόγου μέλους ἀρμονίας καὶ ρυθμοῦ.

Ὁ φύσει ἀποκλεισμὸς τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ὀδηγεῖ νομοτελειακῶς στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς κοινωνίας του, ὡς πρωταρχικῆς ἀρχῆς τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, στὰ πλαίσια τῆς ἀποκαλυπτικῆς ἀληθείας του καὶ τῆς ἐσχατολογικῆς ἀποστολῆς του· ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ ἐπέβαλε τὴν ἱεραρχικὴ διάρθρωση στὴν πράξη τῆς οἰκονομίας της καὶ τῆς κοινωνίας της, κατὰ τὰ πρότυπα τῶν κοσμοθεωριῶν τους, καὶ τὴν ἀποδέχθηκε ἀσυζητητί, ἐνῶ τὴν ἐφάρμοσε πλήρως κι ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, χωρὶς οὐδεμίαν ἐξαίρεση καὶ τὴν προβάλλει ὡς μέγα ἐπίτευγμά της, προσδιορίζοντας τὸν πολίτη, ὡς ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς της, κι ὄχι ὡς αὐτόνομο ὑποκείμενο αὐτῆς...

Τί ἀπαιτεῖ ὅμως καὶ τί προϋποθέτει ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία; Τὴν ἐνεργὸν δράση τοῦ αὐτονόμου πολίτου στὴν καθημερινότητά του καὶ στὴν ἐλεύθερη παρουσία του σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, ὅπως τὸ ἔχουμε παρουσιάσει ἐπαρκῶς, κι ὄχι περιστασιακὰ κι ἀποσπασματικὰ, ὅπως στὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία· ὅποτε γεννῶνται τὰ κρίσιμα ἐρωτήματα: δύναται ὁ ἄνθρωπος τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας κατανοῆσαι εὐκόλως τὰς ἀνάγκας αὐτάς; ἐπίσης, ἔχει τὴν ἄνεση ἢ γλῶσσα τους ἐξυπηρετῆσαι αὐτάς τὰς ἀνάγκας κι ἐνσωματῶσαι τὰς ἀλλαγὰς ἢ κοινωνία ἐκάστου λαοῦ στὴν καθημερινότητά του; τέλος, εἶναι σὲ θέση ἀποδοχῆς τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν τὸ ἱερατικῶς καὶ ἱεραρχικῶς δομημένο βιομηχανικὸ κράτος;

Οί έρωτήσεις αυτές είναι οί πλέον καθοριστικές για την κατανόηση τών άρδην άλλαγών τής σημερινής κοινωνίας μετά την ψηφιακή επανάσταση· όπωσδήποτε άφορούν όλους τούς λαούς, ώς προς την κατανόησή τους και την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες ζωής πρωτίστως και έργασίας επίσης· κριτήριο είναι, ό λόγος τους, ή γλώσσα τους κι οί ιστορικές και πολιτιστικές τους ρίζες, όπως έχουμε ύπογραμμίσει πολλές φορές. Όλοι οί λαοί ύφίστανται τις «πιέσεις» -σε εισαγωγικά, άν και έμφανίζονται στην πράξη, ως έξωθεν πιέσεις, είτε με την μορφή τών κυβερνητικών μέτρων έφαρμογής τους, είτε τής λαϊκής άπαιτήσεως άποδοχής τους, έστω κι άν ή κρατική έξουσία σε όσους λαούς δέν τά άσπάζεται, κωλυσιεργεί άρκετά, όπως τó είδαμε ένδεικτικά στην πανδημία-, αλλά με διαφορετική βάση έκκινήσεως· ό βιομηχανικός άνθρωπος, με την έσχατολογική του αντίληψη και την ακράδαντη πεποίθησή του, ότι είναι ό έκλεκτός λαός του Θεού κι ότι ό μονοπολικός κόσμος ύπάρχει για έξυπνέτηση αυτής τής άποστολής του, για την σωτηρία τής ανθρωπότητας, δέν έχει την άνεση κατανόησεως, έστω και τής άπλής νοητικής συλλήψεως, τών άλλαγών και τις έντάσσει, όπως έχουμε αναφέρει, στο κλειστό σύστημά του, όποτε τις έρμηνεύει, ως τετάρτη, πέμπτη, έκτη βιομηχανική επανάσταση· έτσι τις κατατάσσει στην δική του έκδοχή τής πορείας του δυτικού ανθρώπου και τής θεωρίας του όρθολογισμού, με έκκίνηση τόν ιουδαϊκό νόμο, τόν Άγιο Αύγουστίνο, την καλβινιστική ήθική και τó προτεσταντικό πνεύμα· δείχνει, ότι κι ό ίδιος δέν αισθάνεται στην καθημερινότητά του εύκολα τόν έαυτό του, έκτός τής μεσσιανικής άποστολής του, όπως όλοι οί πιστοί όπαδοί κι οί νεοφώτιστοι κάθε μονοθεϊστικής θρησκείας και όλοκληρωτικής ιδεολογίας. Είναι μονοσήμαντοι όλοι τους κι είναι φανατικοί, όπως τούς ζήσαμε και τούς δύο προηγούμενους αιώνες περισσότερο, πού θεωρούν άποβλητέα κι έχθρική ή κακή κάθε άλλαγή.

Ό άνθρωπος του άλλου κόσμου, του τρίτου πάλαι ποτέ, θεωρεί γενικά τó βιομηχανικό σύστημα ως δοτό κι έπιβληθέν άνωθεν, όποτε και άπρόσιτο προς την γλώσσα του και τις ιστορικές και πολιτιστικές ρίζες έκάστου λαού του· είναι κάτι άλλο, ξένο και δυσπροσάρμοστο προς την καθημερινότητά του, τις παραδόσεις του και τις συνήθειές του, όπως τά έχει ζήσει αυτά στην ιστορία του, άπ' τις Σταυροφορίες, τούς κονκισταδόρους και τούς θρησκευτικούς πολέμους, μέχρι την άποικιοκρατία και τούς πολέμους του παρελθόντος αιώνος. Η έφαρμογή τής ψηφιακής τεχνολογίας, με τó έξυπνο τηλέφωνο κυρίως, θεωρείται ως αναπόσπαστο συμπλήρωμα τής καθημερινότητός του, καθώς φέρει άμεσες άλλαγές στην ζωή του -έστω και στην καλύβα του, άν βρεθεί κάποιος τρόπος έξασφαλίσεως ήλεκτρικού

ρεύματος- κι αντιμετωπίζεται ως κάτι προσιτό κι όχι απόμακρο, όπως ήταν ή ζωή της βιομηχανικής παραγωγής· ερμηνεύεται ως αλλαγή στην παραδοσιακή του ζωή και πολύ εύχρηστο μέσο στην καθημερινότητά του, κι όχι ως κάτι ξένο και διαφορετικό προς αυτήν, όπως ήταν ή ταυτισμένη με την αποικιοκρατία κοινωνική οργάνωση. Αυτές φυσικά είναι οι πρώτες σκέψεις μόνο, αλλά είναι γεγονός, ότι στην Κίνα, στις Ινδίες και σε άλλες χώρες της Ασίας ή ψηφιοποίηση της καθημερινότητας έχει προχωρήσει πολύ περισσότερο και πολύ ευρύτερα από πολλές δυτικές, όπως είναι ή κοιτίς της ψηφιακής επανάστασης Ηνωμένες Πολιτείες και δεύτερη ή Μεγάλη Βρετανία· στην αντιμετώπιση της πανδημίας οι αντιδράσεις απέναντι στα περιοριστικά μέτρα ήταν έκρηκτικές σε δυτικές κοινωνίες κι απαλότερες στην Κίνα, παρά το επίσημο κομμουνιστικό καθεστώς, αλλά με την ζωντανή παράδοση του Κομφουκίου και του Λάο Τσέ ως επικουρία. Επιπροσθέτως αξίζει ή επισήμανση και του γεγονότος, ότι ή Αμερική πρώτη, με την Βρετανία δεύτερη, έχουν αποδεχθεί τις διομολογήσεις προς την Μπαγκαλόρε των Ινδιών κι άλλες πόλεις τους και χώρες, πολλών ψηφιακών υπηρεσιών τους από είκοσαετίας τουλάχιστον, με τις γνωστές επιπτώσεις τους στην πολιτική τους αυτονομία. Ξεχνούν ότι ή βυζαντινή αυτοκρατορία έξ αυτών κυρίως παρήκμασε και κατελύθη στο τέλος.⁶⁸ Αυτά, ως επεξήγηση της πρώτης ερωτήσεως.

Η γλώσσα, ό λόγος, ως όργανο επικοινωνίας των λαών, αλλά και ως ατομικής και έθνικης ύποστάσεως των προσώπων τους, της οντότητός τους, άφορα την δεύτερη ερώτηση· ό βιομηχανικός άνθρωπος είχε πλάσει, με την βοήθεια και την κληρονομία του όρθολογισμού, τις διάφορες παραλλαγές των γλωσσών του, με κύρια αναφορά στην λατινική και στην έξ αυτής ερμηνεία της Καινής Διαθήκης και με τον αποκλεισμό της μουσικής άρμονίας, ως φιλοσοφικής του επιταγής μάλιστα⁶⁹. γνωστά αυτά, με τις ανωτέρω αναφορές μας κι έπαρκη για την γενική ανάλυση του προβλήματος, με ιδιαίτερη προσέγγιση εις τας «αναλύσεις» «Του Έμμελους». Στην ίδια λογική έντάσσεται κι ή έπιστήμη της γλωσσολογίας, όπως εξελίχθηκε μετά τον προπαρελθόντα αιώνα, με κριτήριο αναφοράς την λατινική γλώσσα, άκόμη και για την έλληνική, και το όποιο έγινε αποδεκτό κι απ' τους δικούς μας φιλόλογους, με διαπρεπέστερο τον έθνικό γλωσσολόγο της κοινοβαρβαρικής· τὰ άφορώντα την έλληνική γλώσσα τὰ παρουσιάζουμε στις έπόμενες σελίδες, αλλά ενδιαφέρουν τώρα τὰ σχετικά με τον δυτικό άνθρωπο και τον «τρίτο» κόσμο. Το κλειστό σύστημα της βιομηχανικής ιδεολογίας επέβαλε, όπως όλες οι μονοθεϊστικές θρησκείες κι οι

⁶⁸ Όρα εις τας «αναλύσεις» «Του Έμμελους», «Απ' τον έφησυχασμό στις διομολογήσεις».

⁶⁹ Όρα, ανωτέρω σελ. 33, κ.έ, 84, και 21, κ.έ, για την γλώσσα.

όλοκληρωτικές ιδεολογίες, την απόλυτη ύπαγωγή τους στις αρχές τῶν γλωσσῶν τοῦ συστήματος, τῆς γλωσσολογίας του, μὲ πρώτη τὸν ἀποκλεισμὸ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας· ὁ πιστὸς ἢ ὁ ὀπαδὸς ἀποδεχόταν τὴν τυφλὴ ὑποταγὴ τῆς σκέψεώς του στις ἀρχές αὐτές, μὲ προέκτασή τους τὴν τυπικὴ λογικὴ τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ στὸ ἐργαστάσιο καὶ στις ὑπηρεσίες τῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἔκφραση τῶν διαφωνιῶν του, ἐντὸς τῶν διαφόρων παραλλαγῶν τοῦ συστήματος, ἀλλὰ ὄχι καὶ τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀρθολογισμοῦ, σὲ ἐπανάληψη γνωστῶν μας ἀπόψεων προβαίνουμε.

Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν εἶχε καὶ ἔχει διττὴ μορφή, ἐξέφραζε τὴν ἱερά καὶ ἐσχατολογικὴ ἀποστολὴ τῆς κοινωνίας, μὲ τὴν δικαιολόγηση τῆς ἱεραρχίας της, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστη τῶν ὀπαδῶν της, ὅτι συνέβαλαν στὴν ἀποστολὴ αὐτή, μὲ πλήρη τὴν προσαρμογὴ τῆς καθημερινότητός τους ὡς ἀναπόσπαστο τμῆμα της· ὁ λόγος τους μάλιστα, ἢ γλῶσσα τους, ἐξέφραζε τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ στις ἀρχές τοῦ ὀρθολογισμοῦ, θρησκευτικὲς καὶ ιδεολογικὲς, μὲ τὸν πιστό τους ἄνθρωπο πάντα ἀκόλουθο σὲ ὅλα, ἦταν ὑποτακτικὸς ἕως δουλικός, μὲ τὴν καλύτερη ἔκφρασή του συγκαταβατικὸς. Ἐπομένως κι ἡ γλῶσσα τους ἀπέδιδε τὴν νοοτροπία τους αὐτή, χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὴν ἔκφρασή της· τοὺς ἐξυπηρετοῦσε στις ἀνάγκες τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καὶ τῆς πολιτικῆς τους πρακτικῆς, ἀλλὰ καὶ διαμόρφωνε τὴν ἀνάλογη μονοσήμαντη νοοτροπία τους, τὸ ἦθος τους, στὴν ἐρωτικὴ, οἰκογενειακὴ καὶ καθημερινή τους ζωὴ, ὡς ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας τους. Ἦταν τὸ κλειδὶ τοῦ Σαρλώ...

Ἡ ἀπαίτηση καὶ προϋπόθεση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, γιὰ μεταφορὰ τῆς ἐστιάσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀνθρώπου της στὴν λειτουργία τοῦ νοός, τῆς διανοίας, δύσκολα πολὺ γίνεται κατανοητὴ ἀπ' τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο κι ἀκόμη δυσκολώτερα μετατρέπεται σὲ πράξη στὴν καθημερινότητά του, πέραν τῆς ἀποσπασματικῆς καὶ περιστασιακῆς ἐφαρμογῆς της, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀποτελέσματός της στὴν ἐργασία του· δὲν τὸν βοηθάει ἢ γλῶσσα του καὶ τὴν ἀποβάλλει ἢ νοοτροπία του, ὅποτε ἐξυπηρετεῖται ἢ κρατικὴ τῆς ὑπόστασις βαφτίζοντάς την, τέταρτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Οἱ σχέσεις ἐργασίας εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς στὴν ψηφιακὴ παραγωγικὴ διαδικασία -ὅπως ἔχουμε ἀναφέρει, κατ' ἐπανάληψη ἄλλωστε-, ἀλλὰ μᾶς ὑποχρεώνουν πάλιν οἱ ἀνάγκες τοῦ τωρινοῦ κεφαλαίου-, καθὼς ἀπαιτοῦν καὶ προϋποθέτουν τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος ἐκάστου σὲ κάθε φάση της καὶ τὴν εὐχάριστη καὶ πηγαία διατήρησή της, τόσο στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας του, ὅσο καὶ στὸ οἰκογενειακὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον του. Εἶναι ἄλλος ἄνθρωπος, κι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑποτάσσεται καθόλου στὰ δεσμὰ τῆς βιομηχανικῆς ιδεολογίας κάθε μορφῆς· ὅποτε ἀντιμετωπίζει καὶ τὸ ὑπαρξιακὸ του δίλημμα, ἀπορρίπτει ἢ ὄχι τὴν κρατοῦσα

ιδεολογία και τὸ κοινωνικὸ και κρατικὸ οἰκοδόμημά της; Δηλαδή ἀποδέχεται τὸν νέο τρόπο ζωῆς; ὅποτε διατηρεῖ τὴν ζωὴ του, κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἐπισήμου προπαγάνδας, περὶ τετάρτης βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως; ἢ τὰς ἀπορρίπτει; Τὰ δεδομένα στὸν δυτικὸ κόσμον εἶναι ἀντιφατικά· Ὁλλανδία, Πορτογαλία, Ἰσπανία, Ἑλλάς –κι ἰδιαίτερος τὴν τελευταία τριετία ἐμεῖς, καθὼς μᾶς τὸ ἀναγνωρίζουν ὅλοι, ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση κι ὄχι ὡς ἀποδιοπομπαῖο τράγο πρὶν- ἔχουν θεσπίσει τὴν ψηφιακὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους τους κι οἱ λαοὶ τους τὴν ἔχουν ἀποδεχθεῖ πολὺ εὐνοϊκά· ἀντιθέτως στὴν Ἀμερικὴ ἢ θέσπιση τῶν ἀλλαγῶν ὕστερεῖ ἀρκετά, στὴν Βρετανία ὀλιγότερον, καὶ στὶς Γερμανία, Ἰταλία καὶ Γαλλία, σὲ κάπως καλύτερη κατάσταση. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ κι ὄχι ἐξαντλητικὴ. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα· Ἑλληνας καθηγητῆς σὲ Πανεπιστήμιον τῆς Νέας Ὑόρκης καλύπτει ὅλες τὶς οἰκιακὰς ἀνάγκες τῶν ἡλικιωμένων γονέων του σὲ ἐπαρχιακὴ πόλη καὶ χωριό, μὲ δημόσιον, ἄλλες ὑπηρεσίες καὶ τράπεζες ἀπ’ τὴν Νέα Ὑόρκη ἠλεκτρονικά, ἀλλὰ μόνο τὶς μισὲς σχεδὸν τῶν δικῶν του ἀναγκῶν στὴν ἀμερικανικὴ μεγαλόπολη. Ἐπίσης, ἡ πρόσβαση τῶν Ἑλλήνων ἡλικιωμένων στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία εἶναι πολὺ μεγαλύτερη ἐκείνης τῶν ὁμηλικῶν τους ἄλλων δυτικῶν χωρῶν, κατὰ τὶς πρῶτες ἀξιολογήσεις ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ.

Τὸ παράδειγμα εἶναι χαρακτηριστικόν, ἢ προβαλλόμενον ὡς κοσμοκράτειρα καὶ οὕσα στὴν πράξη σὲ μεγάλο βαθμὸ σὲ ἀρκετοὺς τομεῖς, μὲ τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία αἰχμῆς κύρια σὲ πάρα πολλοὺς κλάδους τῆς, ἀδυνατεῖ προωθῆσαι αὐτὴν στὰ εὐρύτατα λαϊκά της στρώματα γιὰ χρῆση τῆς στὶς τόσο ἐπείγουσες καθημερινές τους ἀνάγκες· οἱ λόγοι εἶναι πολλοὶ καὶ δὲν ἐξαντλοῦνται στὴν ἐπιφανειακὴ προσέγγισή μας, ὅπως ἡ δυσκαμψία τῆς κρατικῆς τῆς ἐξουσίας, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα ἢ ἡ ἀπροθυμία τῆς στὴν ἐφαρμογὴ τους, εἴτε ἡ ἀπουσία λαϊκῆς πιέσεως οἰασδήποτε μορφῆς γιὰ αὐτή. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δημιουργία χάσματος, μεταξὺ τῆς τεχνολογίας αἰχμῆς καὶ τῆς τροφοδοσίας τῆς μὲ δυναμικὸ προσωπικόν, κατάλληλον γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς, ἀπ’ τὸ ἐσωτερικόν τῆς χώρας τῆς, ἐπειδὴ ἡ χρῆση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν καθημερινότητα ἐκάστου τοῦ καλλιεργεῖ τὴν ἐξοικείωσή του μὲ αὐτὴ ἀπ’ τὴν παιδικὴν τῆς ἡλικία καὶ αὐτὴ γίνεται ἀναπόσπαστον μέρος τῶν προσόντων του· ταυτοχρόνως αἶρει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὶς τυχόν ἀδυναμίες ἢ ὕστερήσεις τῆς ἐξ αἰτίας τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἱστορικῶν ἢ πολιτιστικῶν ριζῶν τους. Ἀντιθέτως, ἡ ἔλλειψή τῆς τοῦ στερεῖ τὴν ταύτιση μαζί τῆς, ὅποτε καθίσταται ἀναγκαία ἢ προσφυγὴ σὲ ξένους ἐρευνητές, πέραν τῶν ἄλλων ἐπιπτώσεων...

Ἡ ἐρμηνεία γιὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι εὐκολώτερη· δὲν εἶχαμε ἐνσωματωθεῖ στὴν βιομηχανικὴ κοινωνία, παρὰ ἐλάχιστα, ἐνῶ ἔχομε διατηρήσει καὶ τὴν γνήσια προφορὰ τῆς γλώσσης μας ἀπ’ τὸν Ὅμηρον μέχρι τὶς μέρες μας κι ἀποβάλαμε

εὐθαρσῶς τὸν ἀφελληνισμό της, μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ μονοτονικοῦ ἐπὶ πρώτου σοσιαλισμοῦ, ὡς συνεχείας τοῦ ἀριστερόπληκτου δημοτικισμοῦ· σήμερα ὁ Ἑλληνας λογιωτατίζει, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ μονοτονικοῦ τῶν ἐκ Νέας Υόρκης ἐργαστηρίων. Ὁ Νεοέλληνας ψήφισε σοσιαλισμὸ καὶ τραμποκομμουνισμό, ἀλλὰ παροδικὰ καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, γνωστοὺς στοὺς ἀναγνῶστες μας· δὲν ἀποδέχθηκε ὅμως τὴν βιομηχανικὴ ἰδεολογία, οὔτε τὴν κοινοβαρβαρικὴ της γλῶσσα, μὲ ἐξαίρεση τὸ Κολωνάκι καὶ τὰ βόρεια προάστεια, ἐνῶ στὶς συνοικίες καὶ στὰ χωριά τιμᾶ τὴν καθαρὴ δημοτικὴ καὶ τὴν δημοτικὴ, λαϊκὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, περιφρονώντας τὰ χολλυγουντιανὰ ποικίλματα. Ἔτσι, θεώρησε τὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, ὡς οὐσιαστικὴ προέκταση τῶν παραδόσεών του κι ἀπέκτησε τὴν ἐλεύθερη καὶ δημιουργικὴ δράση του στὴν καθημερινότητά του.

Ὁ τρίτος κόσμος βρίσκεται σὲ παρόμοια κατάσταση μὲ τὸν ἑλληνικὸ λαό· ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ καὶ παραγωγή ἦταν ξένες πρὸς τὶς παραδόσεις του καὶ τὴν γλῶσσα του· ἦταν δοτὲς κι ἐπιβληθεῖσες ἄνωθεν, μὲ ὄχι καὶ τόσο πειστικὸ καὶ δημοκρατικὸ τρόπο, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, μὲ τὶς τραυματικὲς ἐμπειρίες τοὺς ὀλοζώντανες μέχρι τὶς μέρες μας καὶ τὰ ἀπτὰ ἀποτελέσματά τους ἀρκετὰ ἀρνητικά, ὅπως καὶ μὲ τὴν μαζικὴ μετανάστευση. Ἔτσι, ὅταν ἡ κινητὴ τηλεφωνία ἔφθασε στὶς χῶρες τους, μετὰ τὴν διευκόλυνση παροχῆς ἠλεκτρικοῦ ρεύματος στὶς ἐπαρχίες τους, γιὰ τὸ ἔξυπνο τηλέφωνο περισσότερο, ἄλλαξε τὴν ζωὴ τους, ὅσο τίποτε ἄλλο στὴν πρόσφατη ἱστορία τους· τοὺς ἐπέτρεψε τὴν ἀναζήτηση νέων τρόπων παραγωγῆς καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν ἀδιανοήτων προηγουμένως, χωρὶς τὶς δεσμεύσεις τῶν μεγάλων ἐγκαταστάσεων καὶ τῶν ἔργων ὑποδομῆς τῶν βιομηχανικῶν κέντρων, ὅπως καὶ χωρὶς τὴν συμπράττουσα ἰδεολογία τους, ἐγγενῆ πάντοτε, ἀλλὰ καὶ μὲ εὐκολὴ τὴν ἐπιστροφή στὴν δική τους γλῶσσα, ἀφοῦ ἡ ἀγγλικὴ κι οἱ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς ἦταν πάντοτε ταυτισμένες μὲ τὴν ἀποικιοκρατία. Ἄλλωστε, ἡ χρῆση τοῦ κινητοῦ εἶναι στὴν δική τους γλῶσσα κι αὐτὸ τοὺς ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη στὴν ψυχὴ τους τῆς αἰσθήσεως τῆς αὐτοπεποιθήσεως· βλέπουν διαφορετικὰ τὸν κόσμον πλέον καὶ πιστεύουν, ὅτι πολλὰ μποροῦν νὰ κάνουν μόνοι τους, χωρὶς τὴν καθοδήγηση καὶ διαρκὴ ἐπιστασία τῶν δυτικῶν ἐπικυριάρχων.

Ταυτοχρόνως, τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν ἀναδυθεῖ δύο νέες μεγάλες δυνάμεις, ἡ Κίνα κι οἱ Ἰνδίες, κι ἄλλες μικρότερες, σὲ ὀξύτατο ἀνταγωνισμό μὲ τὶς δυτικὲς κι ἔμπρακτὴ ἀμφισβήτηση τοῦ μονοπολικοῦ κόσμου· ἡ προσφορὰ τους πρὸς τοὺς φτωχοὺς λαοὺς οἰκονομικῆς καὶ τεχνικῆς βοηθείας εἶναι ἄμεση κι ἐλκυστικότερη τῆς δυτικῆς, ἐνῶ προσφέρονται κι ὡς παράδειγμα πρὸς μίμηση. Ἡ Κίνα μάλιστα ἀποτελεῖ κλασικὸ παράδειγμα, ἐπισήμως κομμουνιστικοῦ καθεστώτος, τὸ ὁποῖο ὅμως, μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ Ὁ Τέγκ Χσιάο Πίνγκ τὸ προσάρμοσε ἀρκετὰ στὶς μακρὲς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς παραδόσεις της, ὥστε σήμερα στὴν πράξη νὰ

θυμίζει την αυτοκρατορική Κίνα, με τους μανδαρίνους εκλέγειν τὸν πρόεδρο, ὅπως παλιὰ τὸν αυτοκράτορα κι αὐτὸν διορίζειν τοὺς ἐπάρχους της, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς. Ὁ λαὸς της τιμᾶ περισσότερο τοὺς μεγάλους σοφοὺς του, Κομφούκιο, Λάο Τσέ, ὅπως τὸ δείχνει μὲ τὴν μαζικὴ συμμετοχὴ του στὶς ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴν τους, ἐνῶ εἶναι σαφέστατα τυπικὴ κι ἀραιή σὲ ἐκείνες τοῦ κομμουνιστικοῦ καθεστῶτος· ἔχει ἀποδεχθεῖ τὴν ψηφιοποίησιν τῆς ζωῆς του, μὲ τὰ μετρητὰ νὰ ἀποτελοῦν παρελθὸν ἀπὸ καιρὸ, κι ἡ ἔγκαιρη κι ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπισιν τῆς πανδημίας, κυρίως στὴν Βουχάν, κατέστη δυνατὴ, χάρις στὸν πλήρη ἀποκλεισμὸ τριάντα ἑκατομμυρίων κατοίκων καὶ στὴν ψηφιακὴ ἐξυπηρέτησή τους, ἐνῶ τοὺς μάζευε ὁ μπόγιας ὅσους διαφωνοῦσαν.

Ἡ εὐλιγισία καὶ ἱστορικὴ ἄνεση κάποιων λαῶν στὴν ἀποδοχὴ τῶν ἄρδην ἀλλαγῶν τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, κι ἡ εὐκαμψία τῆς κρατικῆς τους ὑποστάσεως, μὲ τὴν ἀνελαστικότητα καὶ τὴν ἀκαμψία ἄλλων εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς τρίτης ἐρωτήσεως· ἡ ἀναμέτρηση τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων τῆς ἀνταρχικῆς μοναρχίας, μὲ στήριγμά της τὴν μονοθεϊστικὴ θρησκεία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τῶν λαϊκῶν κινήματων τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ μερκατορισμοῦ, τοῦ ἐμποροκρατικισμοῦ, τῶν ἐπομένων αἰώνων, μὲ τὴν βοήθεια τῆς καλβινιστικῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος, ὀδήγησαν στὴν ἀγγλική, στὴν ἀμερικανικὴ καὶ στὴν γαλλικὴ ἐπανάστασιν· προέκτασή τους εἶχαν τοὺς Ναπολεοντίους πολέμους καὶ τὴν πλήρη ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς καὶ πολιτειακῆς ὀργανώσεως τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ μὲ ἀπλὴ μετάπλασιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, κατὰ τὸν Μὰξ Βέμπερ. Ὁ ὀρθολογισμὸς κι ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ θεώρησαν τὸν πλανήτη μας, ὡς τὴν Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας τους, ἐφ' ὅσον ἀποδέχονταν ὅλοι οἱ λαοὶ του, τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς βρετανικῆς αυτοκρατορίας, σὲ πρώτη φάσιν καὶ τῆς ἀμερικανικῆς στὴ συνέχεια, μέχρι τίς μέρες μας· ὅσοι δὲν ἀποδέχονταν, τὴν κοσμοθεωρία τους, ἦταν καθυστερημένοι, ἀντιδραστικοὶ κι ἀνταρχικῆς νοοτροπίας!

Ἀκόμη κι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς κι ἡ ἄμεση δημοκρατία ἐρμηνεύτηκαν, μὲ κριτήρια τὴν κοσμοθεωρία τους, καὶ κύρια ἀξιολόγησιν, τὴν ταύτισιν τῆς ἑλληνικῆς μὲ τὴν ῥωμαϊκὴ δημοκρατία, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἦταν στὴν πράξιν ἀριστοκρατία, μὲ στρατοκρατικὲς βάσεις, καὶ χωρὶς ἴχνος ἐμμελείας στὸν ἐπίσημο λόγο της, κατὰ τοὺς Ἀριστείδη Κοϊντυλιανό, Μὰξ Βέμπερ καὶ Στῆβεν Ράνσιμαν τουλάχιστον, καὶ εἶχε γλῶσσα μονολιθικὴ καὶ δύσκαμπτη, χωρὶς τὴν μουσικὴ ἀρμονία καὶ τὴν ταύτισιν, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, καὶ μὲ προεκτάσεις της τὸν Ἅγιον Αὐγουστῖνο, μὲ ἔκπτωσιν στὴν ἐνδεῆ καὶ βάρβαρον γλῶσσα, γνωστὰ αὐτά...

Ἔχουν ἐνδιαφέρον δύο γεγονότα, χαρακτηριστικὰ τοῦ ρόλου τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν ριζῶν στοὺς παλαιοὺς λαοὺς κι ὅσων διατήρησαν τὴν συνέχεια τοῦ

πολιτισμοῦ τους ἐπὶ χιλιάδες χρόνια: “Ὅταν στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, καὶ μετὰ τοὺς πολέμους τοῦ ὀπίου, ὁ Φένγκ Γκουϊφέν (*Feng Guifen*), ἓνας ἀπ’ τοὺς καλύτερος καὶ ἐγκυρότερος διανοουμένους τῆς Κίνας τῆς ἐποχῆς, ἔγραφε, «ἡ χειροτέρα ὕβρις μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ὀλιγώτερον ἀνεκτὴ προσβολὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πιὸ μεγάλη χώρα τοῦ κόσμου θὰ ὑποστῆ τὴν ὑποταγὴ στὴ βούληση τῶν μικρῶν βαρβάρων»⁷⁰, στὴν πράξη περιέγραψε τὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν ἱστορία τῆς χώρας του γιὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα· ὁ Κινέζος σοφὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ πλήρως τὴν κατάστασι τῆς πατρίδος του, τὴν ἀδυναμία της εἰς τὸ νὰ ἀνταπεξέλθει ἀπέναντι στοὺς νέους εἰσβολεῖς, τοὺς ὀλιγαρίθμους, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς διαφορετικούς ἀπ’ τοὺς ἄλλους βαρβάρους, τοὺς πολλαπλασίους προηγούμενως κατακτητάς· ἦταν μικροὶ καὶ ἐλάχιστοι, ἀλλὰ ἦταν ἀδηφάγοι καὶ ἄπληστοι, χωρὶς τὴ δυνατότητα ἐπικοινωνίας μαζί τους· τοὺς συνέτριβαν τοὺς ἀντιπάλους τους καὶ τοὺς ἀφομοίωσαν στὸν τρόπο ζωῆς τους, ἀλλὰ, ἐὰν δὲν ὑποτάσσονταν στὶς ὀρέξεις τους, τοὺς ἐξαφάνιζαν ἀπὸ προσώπου γῆς. Ὁ Feng Guifen ὑποτάχθηκε κι ἔγινε ἀπ’ τοὺς πρώτους θιασῶτες τοῦ νέου πολιτισμοῦ τῶν μικρῶν βαρβάρων τελικά, ἔστω κι ἂν πέθανε τὸ 1874 καὶ δὲν πρόλαβε τὸν πλήρη ἐξευτελισμὸ τῆς χώρας του, τὴ διάλυσή της καὶ τοὺς ἐμφυλίους της πολέμους.

Ἡ ἀναφορὰ γίνεται ἀπ’ τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν γλωσσικὴ ταυτότητα τῆς Κίνας τοῦ Chu Xiaoquan, «Ἡ κινεζικὴ γραφὴ: κρίσιμο θέμα», («*L’ écriture chinoise: mise au point*») τοῦ συλλογικοῦ βιβλίου τῆς Anne Cheng· τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ μᾶς ἀπασχόλησε στὴν ἀνάλυσή, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ»⁷¹, φυσικὰ ὡς πολιτικὴ ἔκφρασι καὶ τρόπο ζωῆς. Ἡ ἱστορικὴ θεώρησι ἐνδιαφέρει στὴν τωρινὴ μας προσέγγισι, οἱ ἐξελίξεις τὸν ἐνάμισον αἰῶνα, ἡ ἀντίστασι ἀπέναντι στὴν εἰσβολὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ προτεστάντικοῦ πνεύματος καλύτερα.

Ὁ Feng Guifen προσηρμόσθη στὶς «ἀπαιτήσεις» τῆς ἐποχῆς κι ἔγινε ὀπαδὸς τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς χώρας του, ἡ ὁποία συνεπληρώθη μὲ τὴν ἀναγνώρισι τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἀντικατάστασι τῆς ἰδεογραμμάτου γραφῆς ἀπ’ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο· τὴν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν ἀντικατάστασι ὅλοι τους, ἀπ’ τοὺς ἀστους δημοκράτες, ἕως τοὺς ἐθνικιστὲς τοῦ Τσάγκ Καϊσέκ καὶ τοὺς κομμουνιστὲς τοῦ Μάο Τσετούνγκ. Ἐνα δὲν εἶχαν ἀντιληφθεῖ ὅλοι αὐτοί, τὴν ἀντίστασι τῶν χωρικῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ ἀπέτρεψαν τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου ἀπ’ τὸν πανίσχυρο πρόεδρο Μάο. Αὐτὸ μᾶλλον δὲν τὸ κατέγραψαν καὶ οἱ περισσότεροι Κινέζοι διανοούμενοι τῆς

⁷⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 1,2 καὶ Anne Cheng, “*La Pensée en Chine aujourd’hui* », Gallimard, Paris, 2007, σελ. 281.

⁷¹ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 35.

ἐποχῆς, ὅπως καὶ στὶς *Ἰνδίες*, ἢ καὶ στὴν *Ἑλλάδα*, μὲ τοὺς διανοούμενους τοὺς ἀγνοεῖν τὴν ἐθνικὴ τους πολιτιστικὴ, καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἱστορικὴ συνέχεια· ἡ ἐνσωμάτωση ἐθεωρεῖτο ἢ ἀναγκαία καὶ ἱκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν πρόοδο τῆς χώρας καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ λαοῦ ἀπ’ τὴν καθυστέρηση καὶ τὶς προκαταλήψεις τῆς «ἱστορίας» του. Στὴν *Ἑλλάδα*, ἀκόμη κι ὁ κλασικὸς μας πολιτισμὸς ὄφειλε νὰ προσαρμοσθεῖ στὶς νέες ἐρμηνεῖες, καὶ φυσικὰ οὐδεμία συζήτηση γινόταν γιὰ τὸν μεσαιωνικὸ μας πολιτισμὸ, καὶ τὸν νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ· τὰ πάντα κρίνονταν μέσα ἀπ’ τὶς συμπληγάδες τῆς γλωσσικῆς του ἐκφράσεως, δημοτικῆς ἢ καθαρευούσης, καὶ μόνο.

Ἡ στάση τῆς πλειοψηφίας τῶν Κινέζων διανοουμένων -ἂς μείνουμε εἰς αὐτοὺς πρὸς τὸ παρόν-, δείχνει ὅτι εἶχαν ἀποκοπεῖ πλήρως ἀπ’ τὸν ἀπλὸ κινεζικὸ λαό· ἡ Κίνα οὐδέποτε κατελήφθη ὀλόκληρη, κι αὐτὸ μᾶλλον δὲν ὀφείλεται μόνο στὸ μέγεθός της, ἀλλὰ περισσότερο στὴν ἀντίσταση τῶν χωρικῶν, τοῦ συμπαγοῦς πληθυσμοῦ της. Αὐτὴ τὴν ἀντίσταση διέβλεψε ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Μάο Τσετοῦνγκ καὶ στήριξε τὸ *Κομμουνιστικὸ του κόμμα* στὶς δυνάμεις της· οἱ ἴδιες δυνάμεις ἀπέτρεψαν καὶ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου στὴν *Ἑλλάδα*. Εἰρωνεῖα τῆς ἱστορίας: ὁ μεγάλος τιμονιέρης, στὴν παντοδυναμία του, ἀπεδείχθη ἀνίσχυρος ἀπέναντι εἰς τοὺς ἀγραμμάτους χωρικούς.”

“Στὴν *Ἑλλάδα*, πενήντα χρόνια πρὶν εἶχαν γίνει αἱματηρὲς συγκρούσεις στοὺς δρόμους, γιὰ τὰ «*Εὐαγγελικά*», τὶς ἀντιδράσεις τῶν πιστῶν κατὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ *Εὐαγγελίου* στὴν δημοτικὴ, μὲ δίκες στὴν συνέχεια ποὺ ἀκόμη ἀναφέρονται ὡς προσβολὴ στὸν πολιτισμὸ μας ἀπ’ τοὺς προοδεντικούς μας! Ποιούς; Αὐτοὺς ποὺ ἐκτελοῦσαν, ὅταν ἀσκοῦσαν τὴν ἐξουσία, ὅσους ἄλλαζαν καὶ μία στιγμή τῆς μαρξιστικῆς καὶ λενινιστικῆς γραφῆς, ἀλλὰ θεωροῦσαν ἀναχρονισμὸ καὶ ἀντίδραση τὴν διατήρηση τῆς πίστεως στὴν γλῶσσα τοῦ *Εὐαγγελίου*, τὴν ὁποία ἀντιλαμβάνονται ἀνετα ἀκόμη καὶ οἱ ἠλικιωμένοι⁷²... Ὅταν οἱ Κινέζοι χωρικοὶ ἀπέρριπταν τὴν πρόταση τοῦ παντοδυνάμου τότε ἠγέτου τους, γιὰ ἀντικατάσταση τῆς *ιδεογραμμάτου* γραφῆς ἀπ’ τὴν λατινικὴ, ἐξέφραζαν τὴν πολιτικὴ τους ἀντίρρηση περισσότερο καὶ ὀλιγώτερον τὴν «*γραμματικὴ*», μὲ τὴν εὐρύτερη ἔννοια τῆς γραμματείας· ὁ παραλληλισμὸς τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς, μὲ τὴν ἀπόρριψη τῶν ἀπλῶν *Ἑλλήνων ἠλικιωμένων* γιὰ ἀνάγνωση τοῦ *Εὐαγγελίου* καὶ τοῦ *Ἀποστόλου* στὴ νεοελληνικὴ, κατὰ τὴν *Θεῖα Λειτουργία* πρὶν ἀπὸ ὀλίγα χρόνια, σημαίνει πολλὰ· ἀπ’ τὶς ἴδιες δυνάμεις κινήθηκαν οἱ Κινέζοι χωρικοὶ καὶ οἱ Ἑλληνίδες ἠλικιωμένες, ὅταν ἐγκατέλειπαν μαζικὰ τὴν ἔκκλησία, κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν ἱερῶν κειμένων σὲ μεταγλώττιση, παρ’ ὅλο ποὺ αὐτὴν τὴν καταλάβαιναν καλύτερα, κι ἔμεινε ἐμβρόντητος ὁ ἔχων τὴν φαεινὴν ιδέαν *Ἀρχιεπίσκοπος*...

⁷² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «*Τοῦ Ἐμμελοῦς*», «*Ἡ δυστυχία τοῦ Ἡφαιστου*», σελ. 25-26.

“Ο κοινός παρανομαστής είναι ένας, ή μουσική άρμονία.”

Ἡ ιδεολογική προσήλωση κι ἡ πολιτική δουλικότης ἀπέναντι στὸν ἐξευρωπαϊσμὸ ὤθησαν τοὺς μεταφραστὲς στὴν νεοελληνικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης, μαζί πιθανόν, ἢ μᾶλλον ὅπωςδήποτε, καὶ μὲ ὅσους ὑποστήριζαν τὴν μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, κατὰ τοὺς κανόνες τῆς λατινικῆς ἀπὸ τότε, ὡς δημοτικιστὲς, καὶ τοὺς ὀπαδοὺς τοὺς τοῦ μονοτονικοῦ ὀγδόντα χρόνια μετὰ· στὸ ἐνιαῖο πλέγμα τῆς δυτικῆς κυριαρχίας ἐντάσσονται ὅλα, κι οἱ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὴν κινεζικὴ νὰ ἰσχύουν σαφέστατα γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς.

“Ἡ καθημερινότης κρίνει τὸ ἦθος μας καὶ τὴν ἐπιβίωσή μας· ἡ εὐαισθησία τοὺς στὰ ἀπλᾶ πράγματα καὶ στὰ τρέχοντα ὅπλισε τοὺς Ἕλληνες καὶ ἀπέρριψαν τὴν πιὸ μεθοδευμένη ἐπιχείρηση ἀλλοιώσεως τῆς γλώσσας ἐνὸς λαοῦ στὴν ἱστορία.

Τὸ πρόβλημα στὴν ἐποχὴ μας ἔχει περισσότερες παραμέτρους· οἱ ρίζες τοῦ ἀνάγονται στὴν κίνηση τῶν δημοτικιστῶν ἀπ’ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ καὶ μὲ ιδιαίτερη ἔμφαση στὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος, μετὰ τὴν δημοσίευση τοῦ βιβλίου, «Τὸ ταξίδι μου» τοῦ Γιάννη Ψυχάρη, τὸ 1886· ἡ διαμάχη μεταξὺ καθαρηνούσης καὶ δημοτικῆς μᾶς ἐνδιαφέρει, ὄχι ἀπὸ πλευρᾶς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τοῦ ἠθους τῶν ἀνθρώπων τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς. Δύο πράγματα δεσπόζουν, διότι οἱ ἄλλες πτυχὲς ἔχουν ἀναπτυχθεῖ ἐπαρκῶς εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἑμμελοῦς»· ἡ ἐλάχιστη ἐντριβὴ τῶν δημοτικιστῶν στὴν ἐξελίξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἡ σύνδεση τοῦ ἀγῶνος των μὲ τὶς ιδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τους, καθὼς ἀλληλένδετα εἶναι τὰ δύο, ὅπως ιδεολογικὲς ἐξαρτήσεις εἶχαν καὶ οἱ καθαρηνουσιάνοι· ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης δίδει τὴν ἀπάντηση: «Εἰς τὴν πατρίδα μου τὸ χωράφι προφέρεται τὸν χουράφ’ (νομίζω νὰ παρετήρησα ὅτι οἱ φθόγγοι I καὶ OY συγκόπτονται ἐὰν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς ι και ου, ἀλλὰ μόνον τρέπονται ἐὰν ἦσαν ἀρχῆθεν ε και ο)· ἀλλ’ εἰς τὰ χωρία τοῦ Πηλίου, μᾶλλον προηγμένα εἰς τὴν γλωσσικὴν ἐξέλιξιν, προφέρεται τὸν χ’ράφ’. Ἴδου λοιπόν, στάρ, κθάρ, χράφ. Οὕτω θὰ ἔπρεπε νὰ γράφεται ἢ γλῶσσα».⁷³ Θὰ μπορούσε νὰ προσθέσει καὶ ἄλλες λέξεις τῆς καθημερινότητος, ὅπως τὶς ζήσαμε μικροὶ στὰ χωριά μας καὶ τὶς χρησιμοποιοῦν ἀκόμη καὶ τώρα, ἀλ’ γ’, (ἄλογο), γ’μάρ’, (γουμάρι), μ’λάρ’, (μουλάρη), βόδ’, (βόδι), πράτ’, (πρόβατο), σ’μάρ’, (σαμάρι), ἢ Γιάν’ς, (ὁ Γιάννης), ἢ Μήτσος’ς, (ὁ Μήτσος) τὸ ἢ ψιλούμενον, ἐπειδὴ

⁷³ Ὅρα, ὁ. ἀ, σελ. 16, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 24, κ.έ. καὶ Ἀλ. Παπαδιαμάντη, «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ», «Ὁ ἐθνικὸς χορὸς καὶ ἡ μουσικὴ», 1907.

δὲν ἔχει δασεῖα ἢ αἰολική, καὶ κατὰ μετατροπὴ τοῦ ὀ σὲ οὐ καὶ μετὰ σὲ ἦ, Θεριστής, Αλωνάρης, αὐτὴ εἶναι ἢ γνήσια δημοτικὴ κι ὄχι τὸ ἄμεσα καὶ τὸ Ἰούνης καὶ Ἰούλης· τὴν ἐσωτερικὴ δουλικότητά τους ἐκπέμπουν οἱ δημοτικιστὲς καὶ τίποτε ἄλλο. Δὲν κατέγραψαν, παρὰ μόνον ἀνεπαρκεῖς κι ἐλάχιστες παρατηρήσεις, τὸ πῶς ὀμιλεῖται ἢ ἑλληνικὴ στὶς ἐπαρχίες τῆς καὶ τὸ πῶς ἐξελίχθηκε στὴν διάρκειά τῆς ἱστορίας ἀπ’ τὶς τέσσερες ἀρχικὲς διαλέκτους, δωρική, αἰολική, ἰωνική καὶ ἀττική, μὲ τὴν προσθήκη τῆς κοινῆς μετὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ἀλλὰ χωρὶς τὴν οὐσιαστικὴ διείδυση αὐτῆς στὶς ἑλλαδικὲς περιοχές· ὅλοι οἱ γραμματικοὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι ἀπ’ τὸν τέταρτο αἰῶνα καὶ στὴ συνέχεια στοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, στὸ Βυζάντιο, στὴν Τουρκοκρατία καὶ στὸν δέκατο ἔννατο αἰῶνα μελέτησαν συστηματικὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅπως διαμορφώθηκε στὴν πορεία τῆς, ὁ Δημήτριος Καταρτζής, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Γεώργιος Χατζηδάκις, ὁ Ἀχιλλεὺς Τζάρτζανος, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνον λίγους, ἀλλὰ οἱ δημοτικιστὲς παρέμειναν προσηλωμένοι στὶς ἐπιστημονικὲς θεωρίες τῆς Ἑσπερίας καὶ τῶν Παρισίων ἀρχικῶς, ἐμβαπτισμένους εἰς τὴν ἐπιταγὴν τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης, τοῦ ὀρθολογισμοῦ...

Ἡ ἀναφορὰ στὸν μεγάλο διηγηματογράφο ἔχει σημασία, διότι ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὡς ὁ κύριος ἐκφραστὴς τῆς ἠθογραφίας τῆς ἐποχῆς του, καὶ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε βαθύτερα τὴν πραγματικὴ προσέγγιση τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος στὴν νεώτερη Ἑλλάδα. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, γράφει ὁ κοσμοκαλόγερος: «Τὴν δημοτικὴν ποῦ τὴν εἶδεν, ποῦ τὴν ἔμαθε, ποῦ τὴν ἐσπούδασεν ὁ Ψυχάρης; Αὐτὸς εἶναι Χῖος, σχεδὸν ξένος, ἀριστοκράτης Φαναριώτης ἐπιχειρῶν μὲ ἐν στρεβλωτικὸν ἰδίωμα νὰ ἐπιβληθῇ ὡς δημιουργὸς καὶ διδάσκαλος ὀλοκλήρου ἔθνους. Ὅχι! αἱ γλῶσσαι δὲν ἐπιβάλλονται οὕτω εἰς τὰ καλὰ καθούμενα διὰ τῶν ἀτόμων εἰς τοὺς λαοὺς».⁷⁴ Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διατήρησε ζωντανὴ τὴν γλῶσσα του, μὲ τὶς διαλέκτους του κατὰ περιοχές, τὴν αἰολοδωρική, τὴν ἰωνική, τὴν ἀττική, τὴν κρητικὴ καὶ τὴν κυπριακὴ, παραλλαγὲς τῆς δωρικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν μουσικὴ, ἄρρηκτα συνδεδεμένες μὲ τὴν ὄρχηση καὶ τὸν χορὸ, γνήσια συνέχεια τῆς ἀρχαιοελληνικῆς.”

⁷⁴ Ζήσιμου Λορεντζάτου, «Μελέτες», σελ. 174, «Γαλαξίας», Ἀθήνα, 1967, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο».

Ἐπωδὸς

Ἡ περιδιάβασις εἰς τὰς φιλοσοφικὰς ἀναζητήσεις, ἐνδιαφέρουσα, εὐχάριστη καὶ ζωογόνος, ὅταν διεισδύει στὶς πραγματικὰς τοὺς ρίζες καὶ στὶς αἰτίαι διαμορφώσεως τῆς ἱστορικῆς μας πορείας· ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἔλλογος πλανήτης Γῆ, ὁ ὁποῖος μᾶς φιλοξενεῖ, ὡς ἓνα ἐλάχιστης σημασίας γι' αὐτὸν ζώφιο, τὰ ἑκατοντάδες χιλιάδες τουλάχιστον χρόνια τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου, μεταξὺ τῶν ἑκατομμυρίων ἄλλων ὄντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του καὶ ὑπὸ αὐτήν. Ἡ συμβίωσις ὅλων τοὺς εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀρμονικὴ στὴν μακρὰ πορεία τους, μὲ πολλὰς διακυμάνσεις στὸ ἐνδιάμεσο καὶ ἐπεμβάσεις κοσμικῶν παραγόντων, ὅπως τὶς ἔχει καταγράψει ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη, ἀλλὰ ἐλάχιστα ἢ οὐδεμία σχεδὸν δραματικῆς μορφῆς στὴν ζωὴ τοῦ πλανήτου, ἀπ' τὰ δημιουργήματά του· ἔδειξαν στὴν μακρὰ διαδρομὴ τῆς πορείας τους, ὅτι εἶχαν αἴσθησι, συνειδητὴ ἢ ὄχι ἔχει δευτερεύουσα σημασία, τῆς συγκεκριμένης ἀποστολῆς τους.

Τοὺς τελευταίους ὅμως δύο τρεῖς αἰῶνες, ὁ ἀνθρώπος ἔδειξε, ὅτι δὲν σεβάσθηκε οὐδόλως τὴν εὐαίσθητη ἰσορροπία τῆς διαβίωσέως του μὲ τὰ ὑπόλοιπα πλάσματα τῆς ὑδρογείου καὶ περιφρόνησε βαθύτατα τοὺς ἀγράφους νόμους τῆς συμβίωσέως του μαζί τους· αὐτὸς εἶναι ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος, ὁ δυτικός, τὰ ἔργα τοῦ ὁποῖου πληρώνει καθημερινὰ ἡ φύσις καὶ τὰ πλάσματά της, δηλαδὴ ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότης. Ἡ ἀπότομη ἐπιδείνωσις τοῦ κλίματος, καὶ μὲ τὴν ὑπερθέρμανση τοῦ πλανήτου, ἔχει καταστρεῖ τὸ πρῶτο παγκόσμιον πρόβλημα, ὅσο καὶ ἂν λένε ὅτι τὸ παραδέχονται οἱ μεγάλες δυνάμεις, ἐνῶ ἀπειλεῖ τὴν ἐπιβίωσίν μας, καὶ τῶν ἰδίων φυσικῶν, εἰς τὸν μάταιον τοῦτον κόσμον, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε καὶ ἄλλον!

Ὅπωςδήποτε, θὰ ἦταν τουλάχιστον ἐπιπολαιότης, ἂν ὄχι κάτι χειρότερον, ἢ ἀπουσία τῆς ἔστω καὶ λιτῆς προβληματικῆς μας γιὰ τὸ κλίμα ἀπ' τὴν μελέτη μας· τὸ κλίμα εἶναι τὸ πρῶτον πρόβλημα σήμερον στὸν κόσμον καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι ἀπὸ ὅλους μας σεβαστό. Ὁ ἔλλογος πλανήτης τὸ δείχνει, ὅτι βρίσκεται σὲ φάση σοβαροῦ προβληματισμοῦ, ἀπέναντι στὸ ἐνοχλητικὸ ζώφιο· θὰ τὸ πετάξει στὰ Τάρταρα, μὲ τὴν κίνηση τοῦ μικροῦ δακτύλου του ἢ θὰ τὸ ἀναβάλει καὶ γιὰ πόσον; Εἴμαστε καταδικασμένοι, ἂν συνεχίσουμε τὴν ἴδια τακτικὴν, ἂν δὲν ἀλλάξουμε νοοτροπία.

Ὁ πρῶτος ὑπεύθυνος εἶναι ὁ βιομηχανικὸς ἀνθρώπος, ὁ δυτικός, ὁ ὁποῖος προκάλεσε τὴν χειρότερη καταστροφὴ τὸν τελευταῖον αἰῶνα καὶ συνεχίζει τὴν δράση του, παρὰ τὶς προειδοποιήσεις ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεών του· ἀλλὰ αὐτὸς ἀδιαφορεῖ, ὑπογράφει διεθνεῖς συμφωνίες, ὅπως ἡ τελευταία τῶν Παρισίων, γιὰ τὸν ἄμεσον καὶ οὐσιαστικὸν περιορισμὸν τῶν ρύπων, πρὸ δεκαετίας περίπου, ἀλλὰ αὐτὸς ἀδιάφορος, τὶς πετάει στὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων, ὅπως κάνει ἡ πρώτη σὲ ρύπανση ἱστορικῶν, Ἡνωμέναις Πολιτεῖαι, καὶ ἀξάνει τοὺς ρύπους της, μὲ διάφορες δικαιολογίας, ὅτι ἄλλαξε πρόεδρος καὶ ὁ νέος δὲν τὶς ἐγκρίνει. Τὸν

έγωκεντρισμό της ως χώρα και την ύπεροψία τῶν ἀνθρώπων της ἐπιβεβαιώνει· εἶναι ἱστορικὸ γεγονός, ὅτι ὅλες οἱ μεγάλες αὐτοκρατορίες διακρίνονται, γιὰ τὴν περιφρόνηση τῶν ἄλλων λαῶν, πλὴν τοῦ δικοῦ τους, τὸν ὁποῖο καὶ θεωροῦν μοναδικὸ καὶ μὲ ἱερὴ ἀποστολή, στὰ πλαίσια τῆς ἐσχατολογίας τους, ὅπως ὁ βιομηχανικός, ὡς τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου.

Τὴν ἀποστολή του τὴν ἔχει παραλάβει ἄνωθεν, ὑπεράνω τῆς φύσεως, ἐκ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν ἰουδαϊκὸ νόμο, τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, τὴν καλβινιστικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ προτεσταντικὸ πνεῦμα, ἀλλὰ κι ὡς δεδομένη νομοτέλεια, δι' ὅσους ἀρνοῦνται τὴν θεϊκὴ ἀποστολή του, ἀλλὰ ἔχουν, λένε, ἐπεξεργαστεῖ λεπτομερῶς τοὺς νόμους ἐξελίξεως τοῦ κλεινοῦ πλανήτου καὶ τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος τουλάχιστον· ἡ φύσις πιστεύουν ἀκραδάντως ὅτι εἶναι εἰς τὴν ὑπηρεσία τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, κι αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει κι ἡ φιλοσοφία του, αὐτὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Τὸ ὅτι στὰ μάτια τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, ὅπως τοὺς περιέγραψε ὁ Φένγκ Γκουιφέν, εἶναι ἀδηφάγοι κι ἄπληστοι, δὲν μετράει καθόλου γιὰ τοὺς ἴδιους, καθὼς μοναδικὴ τους μέριμνα ἦταν καὶ εἶναι ἡ ὑποταγὴ τῶν «καθυστερημένων» λαῶν κι ἡ πλήρης ἔνταξή τους στὸν ἀνώτερο δυτικὸ πολιτισμὸ, ὅπως τὸν προσφέρουν, εἴτε ὡς Σταυροφόροι, κι ἀποικιοκράτες, εἴτε ὡς ἐκφραστὲς τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ ἐκπολιτισμοῦ.⁷⁵

Οἱ ἀπαρχὲς τοῦ πολιτισμοῦ τους τὸ προδιαγράφουν, μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ τὴν ἀναγωγὴ στὴν ἀριστοκρατικὴ καὶ στρατοκρατικὴ ρωμαϊκὴ δημοκρατία, ὡς ἰσοτίμου μὲ τὴν ἄμεσο ἑλληνικὴ! τὸ καθοριστικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ παντελής ἄγνοια κι ἡ ἐμμονὴ στὴν ἄρνησή τους τῆς μελέτης τῆς μουσικῆς ἀρμονίας· εἰσηλθάν στὴν ἱστορία, ὡς ἀνάρμοστοι κι ἄρρυθμοι καὶ παρήμειναν ἄμουσοι καὶ κυνικοί. Ἄλλωστε, ἡ ἀγία ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους ἐπεκτάθηκε κι ἐπέβαλε τὸν χριστιανισμὸ στοὺς βαρβάρους λαοὺς της, στὴν λατινικὴ γλῶσσα, τῆς ὁποίας δὲν καταλάβαιναν λέξη αὐτοί, βαφτίζοντάς τους ὁμαδικῶς στοὺς ποταμούς, μὲ πολὺ χριστιανικὸ τρόπο! ὅπως καὶ ἐπέβαλαν τὴν τήρηση τοῦ θείου νόμου, μὲ τὴν *Ἰερὰ Ἐξέταση*. Ἦταν ἡ μεγάλη διαφορὰ μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὅταν αὐτὴ ἐδίδασκε τὸν Λόγον τοῦ Κυρίου εἰς τὴν γλῶσσα τῶν «βαρβάρων» λαῶν, ὅπως στὴν ἀραμαϊκὴ, συριακὴ, αἰγυπτιακὴ ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀποστόλων, καὶ τὴν ρωσικὴ τῶν Σλάβων, μὲ τοὺς Μεθόδιο καὶ Κύριλλο, ἐπὶ πατριάρχου Φωτίου, μεταφράζοντες στὰ σλαβικά, ὄχι μόνο τὰ Ἰερὰ βιβλία, ἀλλὰ καὶ μεγάλο μέρος τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας, ἀφοῦ πρὶν τοὺς εἶχαν φτιάξει κι ἀλφάβητο, μὲ γραμματικὴ καὶ συντακτικὸ. Μετὰ ἀπὸ ἑπτὰ αἰῶνες, οἱ λαοὶ τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας ἀπέκτησαν τὰ Ἰερὰ κείμενα στὴν γλῶσσα τους, χάρις στὴν μετάφρασή τους ἀπ' τὸν Λούθηρο, μὲ πρώτη τὴν *Καينὴ Διαθήκη*, ἀλλὰ ἀπ' τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, στὰ γερμανικὰ πρῶτα, ὅπως προαναφέραμε, κι ὄχι ἀπ' τὴν λατινικὴ. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ τῆς *Βυζαντινῆς* μὲ τὴν *Δυτικὴ* αὐτοκρατορία, πέραν τῆς ἀπουσίας τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, μὲ δυσκολίες

⁷⁵ Ὅρα, ἀ. σελ. 90 κ.έ.

κατανοήσεως τοῦ Ἱεροῦ Λόγου, στήν δεύτερη, ὀδηγεῖ σέ ἄλλη προσέγγιση, μέ ἀναφορά στήν πολιτική ζωή καί στό κλίμα...

Ἡ προσέγγισή μας εἶναι πολιτική καί μόνο, μέ κύριο ἄξονα τόν χαρακτήρα καί τήν νοοτροπία τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος καταστρέφει τὸ φυσικό του περιβάλλον διαμονῆς καί διατροφῆς του, χωρὶς οὐδεμίαν μέριμνα γιὰ τήν ἐπιβίωσή του· δηλαδή, βλέπει ὅτι ὀδηγεῖται στήν καταστροφή του, στήν αὐτοκτονία του, καί δὲν ἀντιδρᾷ, παρὰ μόνο φραστικά μερικές φορές, ἀπέναντι στίς ἐπισημάνσεις τῶν ἐπιστημονικῶν ὀργανώσεων καί στὰ σαφῆ δείγματα τῶν φυσικῶν καταστροφῶν. Τοῦ χτυποῦν τὴν πόρτα, ξηρασίες, πλημμύρες, κατακλυσμοί, ὅπως ἐμᾶς, πολικοὶ ἄνεμοι, ἐπιπτώσεις στὰ θαλάσσια ρεύματα, ὅπως τὸ ρεῦμα τοῦ Κόλπου, πυρκαϊές κι αὐτὸς περὶ ἄλλα τυρβάζει, σὰν νὰ ζεῖ σέ ἄλλον κόσμον. Ἐννοοῦμε φυσικά τὴν πολιτική ἡγεσία τῶν μεγάλων χωρῶν καί κυρίως τῶν *Ἡνωμένων Πολιτειῶν* καί τὰ καθοδηγητικὰ στρώματα ὄλων τῶν δυτικῶν κρατῶν· ἀποδεικνύεται *μονοσήμαντος* καί *ἐσχατολογικός*, ἀλλὰ καί κατηγορεῖ ὅσους δὲν συμφωνοῦν μέ τίς ἀρχές του καί ἀντιδρᾷ ὡς κυνικός, βλέπει τὴν πύρα τῶν ἄλλων καί τοὺς ἐπικρίνει γι' αὐτήν, ἀλλὰ δὲν βλέπει τὴν δική του πύρα, ποὺ τὸν ἔχει γονατίσει οἰκονομικά κι ἀπὸ πλευρᾶς φυσικῶν πόρων καί τὸν ἀπειλεῖ μέ ἐξαφάνιση ἢ κλιματικὴ ἀλλαγὴ.

Ἐχει γαλουχηθεῖ κι ἔχει μεγαλώσει, ὡς ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ κι ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἱστορίας του -δηλαδή, τῆς ἱστορίας του τὴν ὁποία κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσίν του ἔγραψε-, ὅτι ἡ φύσις εἶναι στήν ὑπηρεσία του, προωρισμένη γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναπτυξιακῶν του ἀναγκῶν, στὰ πλαίσια τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος κι ἔχει προχωρήσει στήν ἐξαντλητικὴ ἐκμετάλλευσή της· ἡ φύσις ἦταν ἀντικείμενο πρὸς χρῆση κι ἐκμετάλλευσή κι ὄχι ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς δικῆς του ὑπάρξεως, φυσικῆς καί πολιτικῆς, τὴν ὁποία κι ὤφειλε νὰ σεβασθεῖ, περισσότερο ἴσως κι ἀπ' τὴν ὑπαρξή του, ὡς ἄνθρωπος τοῦ ἐλλόγου πλανῆτου Γῆ. Ἀλλὰ, αὐτὸς, ὁ βιομηχανικός, ἐγωπαθῆς κι ὑπερόπτης, ἀντιλαμβάνόταν κι ἀντιλαμβάνεται ὡς ἄνθρωπο, μόνο ὅποιον ἐντάσσεται στὸ δικό του κλειστὸ ἱερατικὸ κι ἱεραρχικὸ σύστημα, μέ τὴν Ἀμερικὴ στήν κορυφὴ καί κυριάρχου τοῦ μονοπολικοῦ κόσμου· ἄλλωστε, ὁ εἰκοστὸς αἰώνας ἀπέδειξε, μέ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους του καί ἑκατὸν πενήντα ἑκατομμύρια περίπου νεκροὺς συνολικά, πέραν τῶν ἐπιπτώσεών τους στὸ κλίμα, τὴν πραγματικὴ του φύση, ἀλλὰ τότε δὲν ὑπῆρχε ἡ εὐαισθησία του γι' αὐτὸ, τὸ ἐὰν ἀντιλαμβάνόταν τὸ φυσικό του περιβάλλον· μάλιστα, τὰ οἰκολογικὰ κινήματα ἔχουν χαθεῖ στήν Ἀμερικὴ, ἐνῶ κάποτε ἦταν ἡ Μέκκα τῶν ἐκδηλώσεών τους. Ἔτσι, ὁ πρόεδρος τῆς ἀποσύρει τὴν χώρα του ἀπ' τὴν Συνθήκη τῶν *Παρισίων*, οἱ ἀνεμοστρόβιλοι θερίζουν τίς μεσοδυτικὲς πολιτεῖες κι οἱ πολικοὶ ἄνεμοι παγώνουν ὀλόκληρη τὴν χώρα μέχρι τὸ Τέξας, μέ δεκάδες ἑκατομμύρια νοικοκυριά, χωρὶς ρεῦμα καί νερό, καί δὲν γίνεται οὔτε μία διαδήλωση, οὔτε κἂν στὰ *Πανεπιστήμια*. Σύμπτωμα τῶν καιρῶν! οἱ Ἀμερικανοὶ πολῖτες ἐγκρίνουν ἢ ἀδιαφοροῦν, γιὰ τίς ἐπιπτώσεις τῶν προεδρικῶν ἀποφάσεων, δηλαδή γιὰ τὴν ζωὴ τους καί τὴν ἐπιβίωση τῶν ἰδίων καί τῶν παιδιῶν τους. Φέρουν αὐτοὶ τὸ μεγάλο μέρος τῆς

εὐθύνης, καθώς ἀποδέχονται ἄκριτα τὶς ἐπιλογές τῆς ἡγεσίας τους· ἀποδεικνύουν, ὅτι εἶναι πιστοὶ ὀπαδοὶ τῆς κυβερνήσεώς τους καὶ τυφλοὶ ὑπηρέτες τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος κι ὄχι ἐλεύθεροὶ πολῖτες, ὡς πλεονασμός, καθώς ἀνελεύθεροὶ πολῖτες δὲν ὑπάρχουν. Ἔχουν ἐξαφανίσει μέσα τους, κάθε εὐαίσθητη πτυχή τῆς ὄντοότητός τους κι ἔχουν γίνει κανονικὴ συνέχεια τῶν Σταυροφόρων, κονκισταδόρων, ἀποικιοκρατῶν, ἀγιοτολάδων, ὅπως οἱ μικροὶ βάρβαροι, στὰ ὅλα τους· ἔχουν ξεχάσει καὶ τὸ μεγαλειῶδες ἀντιπολεμικὸ κίνημα πρὸ ἐβδομήκοντα ἐτῶν, μὲ τοὺς Χίπις συμπληρωματικὰ καὶ τὶς παγκόσμιες διαστάσεις του, ποὺ ἔφεραν τὸ τέλος τοῦ πολέμου τοῦ Βιετνάμ καὶ ριζικὲς ἀλλαγές στὰ Πανεπιστήμιά τους καὶ στὴν κοινωνικὴ τους ζωὴ. Εἶναι ὅμως γεγονός, ὅπως τὸ κατήγγειλε πρόσφατα κι ὁ πρόεδρος τῆς Βραζιλίας, Λουίς Ἰνάσιο Λούλα ντὰ Σίλβα, ὅτι ὁ βιομηχανικὸς κόσμος ἀποτελεῖ τὸ 10% τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ, μὲ 75% τοῦ πλοῦτου του καὶ τὴν ἱστορικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ ζητάει ἐπιβάλλειν τοὺς ὅρους του στὴν ἀποκατάσταση τοῦ κλίματος· ἄλλη μία ἀπόδειξη τῆς ὑπεροψίας του καὶ τῆς μέθης του, ἐπιδιώκει νὰ ρίξει τὶς εὐθύνες του, πάλι στὸν τρίτο κόσμο, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς οὐκουμένης. Δηλαδή, «κάνει πάλι μνημόσυνο μὲ ξένα κόλλυβα». Ἀλλὰ τώρα στρέφονται καὶ κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἂν καὶ δὲν τὸ ἀντιλαμβάνονται, καὶ γι' αὐτό, ἐπειδὴ πιστεύουν στὴν ἀποκαλυπτικὴ ἀλήθεια τους, δὲν ἰσχύει ἡ εὐχή, «ἀποθανέτω ἡ ψυχὴ μου μετὰ τῶν ἀλλοφύλων»...

Ἡ μονοσήμαντη λογικὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου κι ἡ ἀπέχθειά του πρὸς τὴν μουσικὴ ἀρμονία εἶναι ἡ κύρια αἰτία· ὁ Πλάτων, ὁ τόσον ἀδικημένος τῆς δυτικῆς σκέψεως, καθώς τὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἐκφραστὴ μόνο τῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν καὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς πολιτείας του, μᾶς δίδει τὴν ἀπάντηση: «ταὐτὸν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου εἰ ἄνθρωπος ἐστίν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ' ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ πον, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἐγώ γε· καὶ ἀληθῆ λέγεις»⁷⁶. Στὶς φιλοσοφικὲς σχολές καὶ στὴν κοινωνία τους ὁ πλησίον κι ὁ γείτων, λέληθεν, ἔχει ξεχασθεῖ παντελῶς, ὄχι μόνο γιὰ τὸ ἂν εἶναι ἰκανὸς πράττειν, τοῦ νὰ κάνει κάτι, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἂν εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλο τι ζωντανό· ἀλλὰ ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ γνησιότερο προϊόν τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, ἐνῶ δὲν ἦταν ὁ Ἀθηναῖος τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ, παρὰ μόνο ὡς τάση ἐκ τῆς ἐντάξεώς του στὶς πρῶτες σχολές, μὲ ἐξαίρεση τὶς πυθαγόρειες, οἱ ὁποῖες ὅμως ἦταν στὴν Ἀγορά, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν πρόγονό του τοῦ πέμπτου, στὸν ὁποῖο κι ἀναφέρεται ὁ Σωκράτης. Μάλιστα, θέτει ἀπέναντί του τὸν Θεόδωρο, διαπρεπῆ Κυρηναῖο μαθηματικὸ τῆς ἐποχῆς του

⁷⁶ Ὅρα, ἀ, σελ. 5 κ.έ.

καὶ τεχνικὸ μαζί, ἢ μάλλον μηχανικὸ καὶ πληροφορικάριο τῆς ἐποχῆς μας, ὁ ὁποῖος ὁμῶς γνωρίζει ἄριστα, τὸ τί σημαίνει ἡ περιφρόνηση κι ἡ ἀδυναμία κατανοήσεως τῆς φύσεως, ὡς ἀνεξαρτήτου ὄντοτος καὶ μητρὸς τοῦ ἀνθρώπου, πέραν τῆς ἐννοίας τοῦ θρέμματος, τοῦ ζωντανοῦ· εἶχε διαισθανθεῖ μάλλον ὁ καλλιεπὴς φιλόσοφος τὶς συνέπειες τῆς ὀργανώσεως τῆς σχολῆς καὶ γι' αὐτὸ μεταφέρει τὴν γνήσια φιλοσοφία τοῦ διδασκάλου του. Ἀναφορὰ ἔχει κάνει κι εἰς τὸ «Συμπόσιον», ὅταν, “Ἡ Διοτίμα περιγράφει τὴν διαφορὰ, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνονταν στὴν ἐποχὴ της: «καὶ ὁ μὲν περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς δαιμόνιος ἀνὴρ, ὁ δὲ ἄλλο τι σοφὸς ὢν, ἢ περὶ τέχνας ἢ χειρουργίας τινάς, βάνανσος»⁷⁷. Ὁ Ἔρως δίδει τὴν ἀνάταση στὸν ἄνθρωπο, ὁ μέγας δαίμων ὁ ὁποῖος καθορίζει τὶς τύχες του, περισσότερο ἀπ’ ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ εἶναι ἀνδρειότερος ἀπ’ τὸν Ἄρη καὶ πονηρότερος κι ἀπ’ τὸν Ἑρμῆ. Ὁ σοφὸς στὸν ἔρωτα, στὴν ποίηση, στὴ δημιουργία καὶ στὴ μουσική, εἶναι δαιμόνιος ἀνὴρ, ἀποκτᾷ τὴ δυνατότητα τῆς προσεγγίσεως πρὸς τὸ θεό, διότι ὁ δαίμων Ἔρως εἶναι μεταξύ θεῶν καὶ ἀνθρώπων· ὅποιος ὁμῶς εἶναι σοφὸς σὲ ἄλλα πράγματα, σὲ τέχνες ἢ χειρωνακτικὲς ἐργασίες, εἶναι βάνανσος, ἐπεξηγεῖ διὰ στόματος Σωκράτους. «Ὅστις εἰς αὐτὰ τὰ ζητήματα εἶν’ ἔμπειρος, εἶν’ ἓνας ἄνθρωπος δαιμόνιος· ἐνῶ ὅστις εἶναι εἰς ἄλλα πράγματα σοφὸς, εἰς ἐπιστήμην π.χ. ἢ χειρωνακτικὴν ἐργασίαν, εἶν’ ἓνας βάνανσος».”

Ἡ πλήρης καταστροφή τοῦ Δεκελεικοῦ δάσους, κατὰ τὴν τρίτη φάση τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπ’ τὴν ὁποία πῆρε καὶ τὸ ὄνομά της, μὲ συμβουλὴ τοῦ Ἀλκιβιάδου πρὸς τοὺς Σπαρτιάτες, ἀπετέλεσε ὕβριν πρὸς τὴν φύσιν· τὰ δάση δὲν ἀπεκατεστάθησαν ποτέ, παρὰ τὶς εὐγενεῖς προσπάθειες κατὰ καιροῦς, ὅπως τὸ πρόγραμμα τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ στὴν δευτέρη μεταπολιτευτικὴ θητεία του, ἀλλὰ ἔμεινε ἡ πληγὴ ἐς αἰεὶ. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπιβεβαίωσε, ὅτι εἶναι ἀχρεῖος στὴν πολιτικὴ του συμπεριφορὰ κι ἐπέβαλε στοὺς Ἕλληνες τὸ κυνικὸ ἥθος του, μὲ τοὺς μιμητὲς του, ὅσο κι ἂν ἔδειξε, ὅτι τὸ μετανιώνει στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ πολέμου.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι σαφέστερος στὴν ἀνάγκη σεβασμοῦ καὶ προστασίας τῆς φύσεως, «ἡ φύσις τέλος ἐστίν», “ἐννοεῖ ὅτι ἡ φύσις, ὅπως τὴν γνωρίζουμε εἶναι δεδομένη καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἄγνοια τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς της καὶ οἱ ὅποιες παρεμβάσεις διαταραχῆς τῆς νομοτελείας της· ὀλόκληρη ἡ φράση ἔχει ἐνδιαφέρον: «ἢ δ’ ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινῶνία τέλειος πόλις, ἤδη πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκειᾶς ὡς ἔπος εἰπεῖν, γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἐνεκεν, οὐσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν. διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, εἴπερ καὶ αἱ πρῶται κοινῶνιαι· τέλος γὰρ αὕτη ἐκείνων, ἢ δὲ φύσις τέλος ἐστίν, οἷον γὰρ ἕκαστόν ἐστι τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαμὲν

⁷⁷ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 203α, μετάφραση Ἰ. Συκουτρῆ, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», ὁ., ἀ., σελ. 30. κ.έ.

τὴν φύσιν εἶναι ἐκάστου, ὡς περ ἀνθρώπου, ἵππου, οἰκίας»⁷⁸. Δηλαδή, ἡ φύσις ἐκάστου προσδιορίζεται ἀπ' τὴν γένεσίν του, ὅπως ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἵππος καὶ ἡ οἰκία· οἱ Ἕλληνες προσδιορίζουν τὴν πόλιν ὡς φύσει, πρὶν ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, τὴν φύσιν τῆς δημιουργίας του, ἐντὸς τῆς πόλεως, διότι ὅποιος δὲν ἀποδεχόταν τοὺς θεσμοὺς τῆς πόλεως, τὴν ὑπαρξή του φύσει πρὶν ἀπ' τὸν ἴδιο, τότε ἦταν ἢ θηρίον ἢ θεός: «ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καὶ φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον· εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκης ἕκαστος χωρισθεὶς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἔξει πρὸς τὸ ὅλον, ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηθὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός»⁷⁹. Ὁ ἄνθρωπος ἦταν τὸ ἀντικείμενο τοῦ πολιτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἑλλήνων, μόνον ὡς πολίτης, ὡς μέρος τῆς πόλεως κι ὄχι μὲ τὴν ἔννοια τοῦ βιολογικοῦ εἴδους· αὐτὸ ἀποτελοῦσε θέμα ἄλλων ἐρευνῶν, ὄχι φιλοσοφικῶν ἢ πολιτικῶν, κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ. Τί μᾶς λέγει ὁ φιλόσοφος, ὅτι μὲν ἡ πόλις λοιπὸν καὶ φύσει εἶναι πρότερον ἀπὸ ἕκαστον ἡμῶν εἶναι ὀλοφάνερο· διότι ἐὰν κάποιος δὲν εἶναι αὐτάρκης καὶ χωρισθεὶ ἀπ' τὴν πόλιν, ὁμοίως μὲ τὰ ἄλλα μέρη θὰ προστρέξει πρὸς τὸ σύνολο, ὅποιος δὲ δὲν δύναται μετέχειν τῆς πόλεως ἢ δὲν χρειάζεται τίποτε διότι εἶναι αὐτάρκης, αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς πόλεως, ὁπότε εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός.⁸⁰ Ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι εἶναι ἢ θηρίον ἢ θεός, κατὰ τοὺς Ἕλληνες, ἢ μᾶλλον καλύτερα ταλαντεύεται ἀπὸ θεός τῆς ἰουδαϊκῆς παραδόσεως σὲ θηρίο τοῦ προτεσταντικοῦ πνεύματος, χειρότερο κι ἀπ' τὸν στρατοκράτη Ρωμαῖο· θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία του ἐπὶ τῆς φύσεως, καθὼς εἶναι προορισμένη στὴν πλήρη ἐξυπηρέτησή του, χωρὶς οὐδένα σεβασμὸ πρὸς τὴν ἀποστολή της, «ὡς αὐθύπαρκτο τέλος» κι ἀνεξάρτητο ἀπ' τὴν ὑπόστασή του, ἐνῶ ἐπιβάλλεται, ὅπως σέβεται καὶ φυλάττει τὴν αὐτονομία της. Αὐτό, ἄλλωστε, τὸ δείχνει κι ὁ φόβος τοῦ Διὸς ἀπέναντι εἰς τὴν Νύκταν· ὁ Ζεὺς, «πατήρ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων», εἶναι παντοδύναμος μόνο εἰς τὸν ἐλεγχόμενον ἀπ' τὸν Ὀλυμπον κόσμον, καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες πού ὁ ἴδιος ἔχει θεσπίσει, ὅπως τοὺς περιγράφει εἰς τὸν «Πρωταγόραν» ὁ Πλάτων, ἀλλὰ ὄχι καὶ πέραν αὐτῶν. Ὁ μικροθεὸς Ὑπνος, πονηρούλης κι ἄτακτος, ὅπως ὅλοι οἱ μικροὶ θεοί, τὸ ἀποκαλύπτει εἰς τὴν ῥαψωδίαν, «Διὸς ἀπάτη» τῆς Ἰλιάδος: «ἄζετο μὴ Νυκτὶ θοῆ ἀποθύμια ἔρδοι», «κρατιόταν, μὴν ταραξεί τὰ σώψυχα τῆς Νύκτας».⁸⁰ Ἐτρεμε, μπροστὰ στὴν ὀργή τῆς Νυκτός, διαβιούσης εἰς τὰ πέρατα τοῦ Ὠκεανοῦ, ὁ Ζεὺς, ἀλλὰ μὲ συνεχῆς βλέμμα καὶ εἰς τὸν ἐπίγειον κόσμον. Ἡ Ἥρα ὁμως πέτυχε στὴν ἀπάτη της!

⁷⁸ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ λόγος τοῦ Οἰδίποδος», σελ. 25, κ.έ. καὶ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Α', κεφ. α', παρ. 8, (1252β28-35), μετάφραση δική μου.

⁷⁹ Αὐτόθι, βιβλ. Α', κεφ. α', παρ. 12, (1253α25-29), μετάφραση δική μου, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», ὁ. ἀ. σελ. 131, κ.έ.

⁸⁰ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ κεστὸς Ἴμάς».

Ἡ ἀναφορὰ εἰς τοὺς κορυφαίους Ἑλληνας φιλοσόφους ἔχει πολλές διαστάσεις· ὁ Πλάτων κι ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦνται, ὡς οἱ ἀκρογωνιαῖοι λίθοι τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ἀνεξαρτήτως τῶν διαφόρων ἐρμηνειῶν τους, μαζί μὲ τὴν βαρύτητα ποὺ δίδουν εἰς τὸν ρόλο τοῦ λόγου καὶ τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἠθους τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸ λόγος μέλος ἀρμονία καὶ ρυθμός, ὡς ἀδιάσπαστη ἐνότητά τους εἰς τὴν ἀνάδειξη τοῦ πολίτου. Ἡ μελέτη τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς τῆς δυτικῆς κοινωνίας παρουσιάζει τὶς εὐαίσθητες πλευρές της καὶ μᾶς προετοιμάζει γιὰ τὶς ἀναγκαῖες προσαρμογές της στὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ· αὐτὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας, κι ἄς συμπληρώσουμε τὸν Πρωταγόρα: Ὁ Ζεὺς εἶναι σαφέστατος εἰς τὰς ἐντολάς του πρὸς τὸν Προμηθεά, γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς πολιτείας τῶν ἀνθρώπων: “Παραθέτει τὸν Πρωταγόρα νὰ παρουσιάζει τὴν ἐντολὴ τοῦ Διός, «ἐπὶ πάντα, ἔφη ὁ Ζεὺς, καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχειεν ὡσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ’ ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως»,⁸¹ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐλευθέραν πολιτικὴν πρακτικὴν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, καὶ εἶναι πολὺ αὐστηρὸς εἰς τὴν ἀξιολόγησίν του. Εἶναι σαφέστατη ἡ ἐντολή, «σὲ ὅλους ἀπευθύνεται ἡ ἐντολή μου, εἶπε ὁ Ζεὺς, καὶ ὅλοι νὰ μετέχουν στὴν πόλιν· διότι δὲν γίνονται πόλεις, ἐὰν μετέχουν ὀλίγοι εἰς τὰς λειτουργίας της ὅπως γίνεται μὲ τὶς ἄλλες τέχνες· καὶ θέσε λοιπόν, λέει στὸν Προμηθεά, συντακτικὸ νόμο ἐκ μέρους μου, ὅποιος δὲν δύναται μετέχειν αἰδοῦς καὶ δίκης κτείνειν ὡς νόσον τῆς πόλεως». Ἐκτελοῦνται μὲ συνοπτικὲς διαδικασίες, ὄχι μόνον ὅσοι ὑπονομεύουν τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ ὅσοι δὲν μετέχουν στὴν ἐφαρμογὴ τους, ἀκόμη καὶ οἱ ἀπράγμονες, «οἱ μὴ δυνάμενοι αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν», δὲν εἶχε ἐπιφυλάξεις ὁ πατὴρ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων.” Ἀπόλυτος εἶναι ὁ Ζεὺς, ἐπειδὴ γνωρίζει, ὅτι τὸ ἴδιο αὐστηρότατη ἀπέναντί του εἶναι κι ἡ Νύξ, ὡς ἡ προστάτις τῆς φύσεως...

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι σαφέστερος στὴν περιγραφή τῆς νοοτροπίας τῶν ἀνθρώπων ἐξ αἰτίας τῆς ἐργασία τους, “«βάνανσον δ’ ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἄχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χειρὸν διακεῖσθαι βαναύσους καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ

⁸¹ Πλάτωνος, «Πρωταγόρας», 322d, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ.21 καὶ «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σελ. 47

ταπεινήν»⁸². Στὸ τελευταῖο βιβλίον τῶν «Πολιτικῶν» ἐπανερχόμεθα, στὸ ὁποῖο ὁ φιλόσοφος ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ διαδραματίζουν τὸν κύριο ρόλο διὰ τὸ ἦθος, δηλαδὴ διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς διανοίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, τῶν πολιτῶν. «Βάναυσο λοιπὸν ἔργο καὶ τέχνη καὶ ἐκμάθηση πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι εἶναι αὐτές, ὅσες, κατὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ πρακτικὴ τὶς σύμφωνες μὲ τὴν ἀρετὴ, προετοιμάζουν νὰ εἶναι ἄχρηστο τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴ τους ἢ τὴν σκέψιν τους, τὴν διάνοιά τους. γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ ὅλες αὐτές τὶς τέχνες, ὅσες καθιστοῦν τὸ σῶμα χειρότερο, τὶς ἀποκαλοῦμε βάναυσες καὶ τὶς μισθωτικὰς ἐργασίας· διότι καθιστοῦν τὴν σκέψιν ἄσχολη, προσηλωμένη μόνον στὴ δουλειὰ τῆς, καὶ ταπεινὴ, δουλικὴ». Στὴν πράξιν πρόκειται γιὰ τὴν βιομηχανικὴ ἐργασία, τὴν ὅποιαν μορφῆς βιομηχανικὴ ἐργασία, ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμεσθε ἐμεῖς σήμερον, ἀλλὰ καὶ τὴ θεωρητικὴ προσέγγισιν αὐτῆς τῆς ἐργασίας, μὲ τὴ θεοποίηση τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ καὶ τὴν ἀπόλυτην προσήλωσιν τοῦ ἐργαζομένου στὸ ἀντικείμενον, στὸν σκοπὸ τῆς ἐργασίας του καὶ στὴν ἰδεολογικὴ του πίστιν⁸³... «τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἤκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθέροις»⁸⁴. «ἢ ἀναζήτησιν τοῦ χρησίμου, τοῦ ἀναγκαίου εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐλάχιστα ἀρμόζει εἰς τοὺς μεγαλοψύχους καὶ εἰς τοὺς ἐλευθέρους»· ἢ παράθεσιν πρῶτα τοῦ μεγαλοψύχου καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἐλευθέρου ἔχει τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἡ ἐλεύθερη προσωπικὴ ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου, ἔστω κι ἂν δὲν ἀσκεῖ τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, ἰσχύει καὶ σὲ ἄλλα συστήματα, ἀκόμη καὶ στὴν τυραννίαν κι ὄχι μόνον στὴ δημοκρατίαν. Λίγο πρὶν ἀναφέρει ὁ φιλόσοφος, ὅτι, "θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητοι τέσσερες κλάδοι εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν νέων: «ἔστι δὲ τέτταρα σχεδὸν ἃ παιδεύειν εἰώθασιν, γράμματα καὶ γυμναστικὴν καὶ μουσικὴν καὶ τέταρτον ἔνιοι γραφικὴν, τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ γραφικὴν ὡς χρησίμους πρὸς τὸν βίον οὔσας καὶ πολυχρήστους, τὴν δὲ γυμναστικὴν ὡς συντείνουσιν πρὸς ἀνδρίαν· τὴν δὲ μουσικὴν ἤδη διαπορήσειεν ἂν τις»... καὶ προσθέτει, «διὸ καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρότερον εἰς παιδείαν ἔταξαν οὐχ ὡς ἀναγκαῖον (οὐδὲν γὰρ ἔχει τοιοῦτον) οὐδ' ὡς χρήσιμον (ὡσπερ τὰ γράμματα πρὸς χρηματισμὸν καὶ πρὸς οἰκονομίαν καὶ πρὸς μάθησιν καὶ πρὸς πολιτικὰς πράξεις πολλάς, δοκεῖ δὲ

⁸² Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς, «Ἡ εὐαίσθησις τοῦ δημιουργοῦ», σελ. 46, κ.έ. καὶ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 1, (1337β8-15), μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ὁ. ἀ., σελ. 30 καὶ «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 6, καὶ «Τέλος ἐργασίας ἢ ἄλλες σχέσεις ἐργασίας», σελ. 5.

⁸³ Αὐτόθι, σελ. 46, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις, «Ὀδυσσεύς», Αθήναι, 1982, σελ. 120, κ. ἐ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαίσθησις τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 13, κ. ἐ.

⁸⁴ Αὐτόθι καὶ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ., Βιβλ. Η', κεφ. γ', παρ. 3, (1338β3-4), μετάφραση δική μου, κ. ὁ. ἀ. Σελ. 25, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 36, κ. ἐ.

καὶ γραφικὴ χρήσιμος εἶναι πρὸς τὸ κρίνειν τὰ τῶν τεχνιτῶν ἔργα κάλλιον) οὐδ' αὖ καθάπερ ἡ γυμναστικὴ πρὸς ὑγίειαν καὶ ἀλκὴν (οὐδέτερον γὰρ τούτων ὀρώμεν γιγνόμενον ἐκ τῆς μουσικῆς). λείπεται τοίνυν πρὸς τὴν ἐν τῇ σχολῇ διαγωγὴν, ἣν γὰρ οἴονται εἶναι τῶν ἐλευθέρων»⁸⁵. Ἡ ἔστω καὶ πρόχειρη παρουσίαση τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ἀπαραίτητη, διότι ἐμπλουτίζει σημαντικὰ τὴν προβληματικὴ μας. Εἶναι τέσσερες οἱ κλάδοι εἰς τοὺς ὁποίους συνήθως χωρίζουν τὴν ἐκπαίδευση, ἡ γραμματικὴ, ἡ γυμναστικὴ καὶ ἡ μουσικὴ καὶ τέταρτον μερικοὶ θέτουν τὴν τεχνικὴ ἐκπαίδευση, τὴν γραφικὴν, καὶ τὴν μὲν γραμματικὴν καὶ τὴν γραφικὴν, ἐπειδὴ εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ πολλαπλῶς ἀπαραίτητες, τὴν δὲ γυμναστικὴν, ἐπειδὴ συμβάλλει στὴν ἀνδρία· γιὰ δὲ τὴν μουσικὴν θὰ ἀπορήσει κανεὶς... διὰ τοῦτο καὶ ἐθέσπισαν καὶ τὴν μουσικὴν οἱ πρόγονοί μας ὄχι ὡς ἀναγκαία (διότι δὲν ἔχει τίποτε τέτοιο), οὔτε ὡς χρήσιμη (ὅπως ἡ γραμματικὴ προσφέρει πολλὰ γιὰ τὶς ἐπιχειρησιακὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιδόσεις καὶ γιὰ τὴν μάθησιν καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, πιστεῦεται δὲ ὅτι καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκπαίδευση εἶναι χρήσιμη ὡς πρὸς τὸ κρίνειν καλύτερα τὰ ἔργα τῶν τεχνικῶν), οὔτε ὅπως ἡ γυμναστικὴ γιὰ τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν ἀλκὴν (διότι κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν μουσικὴν). ἀπομένει λοιπὸν γιὰ τὴν συμπεριφορὰν κατὰ τὴν σχολὴν τῶν πολιτῶν, κατὰ τὴν ὁποία καὶ ἐπιδίδονται εἰς αὐτὴν, τὴν ὁποία διαγωγὴν, συμπεριφορὰν, ἀσκοῦν οἱ ἐλεύθεροι, διότι μὲ αὐτὴν ἐκφράζονται.''

Ἡ περιδιάβαση στοὺς Ἑλληνας σοφοὺς μᾶς διασαφηνίζει πολλὰ γιὰ τὴν ἐπικαιρότητα τῆς διδαχῆς τους· ἐπιλέξαμε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ μουσικὴ ἀρμονία ἀπουσιάζει ἀπ' τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο κι ἔχει διαμορφώσει τὴν νοσοτροπία του, «ἄσχολον καὶ ταπεινὴν», καὶ τὸν ἴδιο βάνανσο· αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ἀδυναμίας του κατανοῆσαι τὰ μέγιστα προβλήματα τῆς ἐποχῆς του, κλιματικὴ ἀλλαγὴ καὶ ψηφιακὴ ἐπανάσταση, ἀποπνέοντος ἀπαισιοδοξία γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν κλεινὸν πλανήτην, ἐὰν συνεχίσει τὴν ἄκριτον ἐξουσίαν του. Ἡ αἰσιοδοξία γιὰ τὸ μέλλον μας πηγάζει ἀκριβῶς ἀπ' τὴν ἀμφισβήτηση τῆς ἐξουσίας αὐτῆς, ὅπως τὸ δείχνει ὁ πόλεμος τῆς Οὐκρανίας κι ἡ παρουσία τῶν Ἀναδυομένων, ὡς πρόκληση πρὸς τὸν μονοπολικὸ κόσμον καὶ τὴν ἀμερικανικὴν ἡγεμονία, ἐνῶ κι ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία, μὲ τὶς ἀνακατατάξεις τῆς καὶ τὶς ἀναγκαῖες ἀλλαγὰς στὸ ἐσωτερικὸν τους, ἔχει δημιουργήσει τὴν σταθερὴν βάση τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων· πρωτίστη μέρημα ὅλων καὶ ἰδιαίτερος τῶν μεγάλων δυνάμεων, εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς νέας πορείας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλαγῶν στὸ ἐσωτερικὸν τῆς, μὲ τὸ κλίμα στὴν πρώτη θέση...

⁸⁵ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ. Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 3, 6, (1337β23-28, 1338α13-24), μετάφραση δική μου, ὁ. ἀ. σελ. 29 καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Νόμους τὰς ᾠδὰς ἡμῖν γεγονέναι» κι «Ἀπ' τῆς μουσικῆς στὴν γραμματικὴν», σελ. 1, κ. ε.

Ἡ ἄγνοια ἀπ' τὸν ὀρθολογισμό κι ἡ ἐσκεμμένη παραγνώριση τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, παντελῆς ὅπως καταγράφει ἡ ἱστορία, λόγω ἐγγενοῦς ἀδυναμίας τοῦ κατανοήσεως τοῦ ρόλου της, στὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους καὶ τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου, συμπληρώνει τὴν ὀλοκληρωτικὴ πρόοδός της στὴν ἐσχατολογικὴ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀποστολὴ της, ὡς φυσικοῦ ἐπακολούθου τῆς πρώτης, καθιστώντας αὐτὰ τὰ κύρια ἐμπόδια τῆς δυτικῆς κοινωνίας στὴν καταγραφή ἔστω τῶν τρεχουσῶν παγκοσμίων ἐξελίξεων· ὁ τρόπος τῆς συλλογιστικῆς του εἶναι ἐρμητικὰ κλειστός καὶ δὲν ἀποδέχεται τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν του, μὲ τὴν ἱερατικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀπαγωγικῆς λογικῆς του, κι οὔτε κἂν τὴν συζήτησή τους, ἐκτὸς κι ἂν πρόκειται γιὰ τὶς διάφορες ἐκδοχὲς τῆς κοσμοθεωρίας του ἢ τὶς γνωστὲς αἰρέσεις της. Ἡ ἐπαναξιολόγηση τῶν ἀρχῶν του θεωρεῖται ἀδιανόητη, ὅπως τὸ ἀπέδειξαν οἱ τρεῖς αἰῶνες τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας του, καθὼς ἀπορρίπτει κάθε νύξη ἀμφισβήτησέως τους, ἔστω κι ὑπὸ τὴν μορφή διαλόγου, ἢ ἐσχατολογικὴ τὴν ἰδεολογία, καπιταλιστικὴ καὶ κομμουνιστικὴ, ἀλλὰ κι ὁ τρόπος συλλογιστικῆς τῶν ἀνθρώπων της, δηλαδὴ τῶν πιστῶν της, τὴν ἀκολουθεῖ τυφλά, ποὺ οὔτε κἂν τὶς ἄρδην ἀλλαγὲς τῆς διεθνoῦς συγκυρίας δύναται καταγράψαι· ἀκολουθεῖ τὴν ἱστορικὴ πορεία, ὅλων τῶν ἀνταρχικῶν ἰδεολογικῶς καθεστώτων καὶ τῶν μεγάλων ἀυτοκρατοριῶν τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη συνοδεύει τὴν μονολιθικὴ γλωσσικὴ ἔκφραση τῶν λαῶν τους καὶ ἐνισχύεται ἀπ' αὐτὴν· συμπληρωματικὲς εἶναι αὐτὲς οἱ δύο κοινωνικὲς διεργασίες, ἢ ἀπόλυτη μονοθεϊστικὴ πίστη κι ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἰδεολογία ἐπιβάλλουν τὴν μονοσήμαντη κι ἀποστεωμένη ἔκφραση τῆς γλώσσης τῶν λαῶν τους κι αὐτὴ ἢ δύσκαμπτη γλώσσα συντηρεῖ τὴν διαιώνιση τῆς ἐσχατολογικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου τους. Ζοῦν στὸν δικό τους κόσμο, ἀσύμβατο πρὸς τὸν ρέοντα πραγματικὸ τῆς ὑψηλίου καὶ ξένο παντελῶς πρὸς τὶς διεργασίες στοὺς ἄλλους λαούς, πρὸς τὴν πλειοψηφία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὶς ζωντανὲς δυνάμεις της, μὲ τὶς βαθεῖες πολιτιστικὲς καὶ ἱστορικὲς τους ρίζες, Κίνας, Ἰνδιῶν ὡς πρωταγωνιστῶν· αὐτὲς ἀποδεικνύουν τὴν εὐνοϊκὴ ἀποδοχὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, μαζὶ μὲ πηγαῖο καὶ δημιουργικὸ διάλογο μὲ τὶς οἰκειὲς δυνάμεις τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ποὺ δὲν εἶναι λίγες πλέον, μὲ κοινὸ ἄξονα τὴν μουσικὴ ἁρμονία τοῦ λόγου τους καὶ τὴν ἐλευθερία ἐκφράσεως...

Ἡ ἀλλαγὴ τῆς νοοτροπίας τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρκετὰ δύσκολη, ἂν ὄχι κι ἀδύνατη, ὅπως δείχνει ἡ ἀντίδρασή του τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἂν καὶ οἱ ἐξελίξεις στὴν ἐποχὴ μας εἶναι ταχύτατες, ἐνῶ οἱ δημιουργικὲς δυνάμεις στὸ ἐσωτερικὸ τῶν λαῶν του ἐμφανεῖς· αὐτὲς αἰρουν τὴν ἐμμονή του, ἢ μᾶλλον τὴν προσήλωσή του,

στην ἐσχατολογία του, δείχνοντάς ὅτι ἄλλες εἶναι οἱ ἐλεύθερες ἐπιλογές τους. Δὲν εἶμαστε οἱ εἰδικοί γλωσσολόγοι, ἀλλὰ μερικές παρατηρήσεις εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσες· ἡ θέσπιση τῆς προφορᾶς τῆς λατινικῆς, ὡς βάσεως τῆς προφορᾶς τῶν ἄλλων δυτικῶν γλωσσῶν εἶναι κατὰ τεκμήριο θεμιτή, κατὰ τὴν μονοσήμαντη λογική τους, ἐπειδὴ εἶναι δεδομένη ἡ καταγωγή τους κι ἀπ’ αὐτὴν ἢ οἱ στενές σχέσεις μαζί της, πέραν τῶν ἄλλων «βαρβαρικῶν» τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἐμμέσως μᾶλλον καὶ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὰ προβλήματα, παρ’ ὅλο ὅτι ἦταν προηγούμενη τῆς λατινικῆς καὶ μὲ γνήσια πολιτικὴ ἔκφραση, μὲ τὴν ἐγγενῆ ἐνσωμάτωση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας στὴν ὁμιλία της. Τίθενται, ὅμως καὶ δύο θέματα· πρῶτο, εἶναι θεμιτὴ ἢ ἀποδοχὴ τῆς ταυτίσεως τῆς ἑλληνικῆς μὲ τὴν λατινική, ὅταν ἀπουσιάζει ἀπ’ αὐτὴ ἡ μουσικὴ ἀρμονία στὴν πολιτικὴ της ἔκφραση, ὅπως ἀρκετὰ πειστικὰ προαναφέραμε; δεύτερο, παίζει ρόλο ἡ πλήρης ἀγνόηση ἀπ’ τοὺς σύγχρονους φιλολόγους, δυτικούς καὶ φραγκολάγνους ἐπιχωρίους, τῆς ἀλλαγῆς τῆς προφορᾶς τῆς λατινικῆς γλώσσης, στὴν ἱστορικὴ της διαδρομὴ, κατὰ πολὺ μεγαλυτέρας ἐκείνης τῆς ἑλληνικῆς; «Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς εἶπεν, ὅτι, “οἱ Λατῖνοι χρῶνται τῶ ου (v) προσπνεύσεως χάριν (ὡς F).” ὅθεν καὶ τὰ λατινικὰ ὀνόματα Valerius, Varro, Valens, κτλ. μετέφραζον οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἄλλοτε διὰ τοῦ ου, οἷον Οὐαλέριος, Οὐάλης, Οὐάρρων, καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ β, Βάρρων, Βαλέριος, Βαλεντιανός, κτλ».⁸⁶ Καὶ προσθέτει, ὅτι, ἀλλὰ θυμόμαστε, στὰ ἑλληνικά, «τοῦ δ’ αὖ βῆτα οὔτε φωνὴ οὔτε ψόφος».

Ἀποστομωτικὴ ἢ ἀπάντηση τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ γένους, συμπληρώνει τὴν πρωθύστερη τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν πολλῶν ἢ ὅλων μᾶλλον τῶν γνησίων γραμματικῶν μας, ὅπως καὶ τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας
Καισαριανή, Ἀγιόκαμπος,
Ἰούνιος, Ἰούλιος, 2023

⁸⁶ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, ὁ.ἀ. σελ. 26, 37.

ΥΓ. Ἡ ἱστορικὴ διερεύνηση εἶναι πάντα ἢ δυσκολώτερη στὶς ἀναζητήσεις τῶν δυναμικῶν αἰτίων ἢ καὶ ἄλλων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, καθὼς συνδέεται στενὰ μὲ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ τὴν ἐπικρατοῦσα ἠθικὴ ἀντίληψη ἐκάστης ἐποχῆς· ὅταν μάλιστα οἱ ἀλλαγές δὲν συνάδουν μὲ τὶς φιλοσοφικὲς θεωρήσεις τῶν ἡμερῶν ἢ καὶ τὶς ἀνατρέπουν ἄρδην, τότε οἱ δυσκολίες εἶναι πολλαπλάσιες. Αὐτὸ ἄλλωστε ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπ' τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεμία σχεδὸν αὐτοκρατορία προέβλεψε ἢ καὶ ἀπλῶς διεῖδε ὡς ὑποψία τὴν κατάρρευσὴ της· ἡ περσικὴ αὐτοκρατορία, τὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια, διῆγον ὕπνον βαθύν, ἀλλὰ κι ἰδιαίτερος ἡ Μακεδονία, ἡ Αἰτωλικὴ κι ἡ Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία, παρὰ τὶς προειδοποιήσεις πολλῶν, ὅπως τοῦ Αἰτωλοῦ στρατηγοῦ Ἀρχελάου, ὁ ὁποῖος ἀπ' τὸ 217 π.Χ. προέβλεψε, «ὡς ἐὰν ἅπαξ τὰ προφαινόμενα νῦν ἀπὸ τῆς ἑσπέρας νέφη προσδέξεται τοῖς κατὰ τὴν Ἑλλάδα τόποις ἐπιστῆναι»⁸⁷, «ὅτι ἔστω καὶ μία φορὰ νὰ μελετήσουν τὰ ἐμφανιζόμενα τῶρα νέφη ἀπ' τὴν ἑσπέραν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νὰ τὰ ἀντιμετωπίσει», δὲν κατάλαβαν τίποτε. Οὐδεμία ἀντίδραση, ἐνῶ κι ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Ε΄ τῆς Μακεδονίας ἐμφανίσθηκε ἀδύναμος τοῦ νὰ ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνο· εἴκοσι τέσσερα χρόνια περὶπου μετὰ θὰ πλήρωνε τὴν ἀνεπάρκειά του, μὲ τὴν συντριπτικὴ ἦττα του εἰς τὰς Κυνὸς Κεφαλὰς τῆς Θεσσαλίας, ἐξ αἰτίας τῆς ἀνυπαρξίας στρατηγικοῦ σχεδίου μετὰ τὴν νίκη του ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων. Ὑπῆρξε ἀπάντηση, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ ὅσους κατέφευγαν στὰ ψηλὰ βουνὰ κι ἔκτισαν τὴν κατοικία τους ἐκεῖ, συστήνοντας καὶ τὶς πρῶτες κοινότητες, ὡς ἀντιγραφὴ τῆς πόλεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας.

Ἄλλωστε, τὴν γενναιότητα καὶ τὴν τόλμη τῆς ἀναβάσεως στὰ βουνὰ, καὶ μάλιστα «ἀνοδίαις», μὲ τὶς οἰκογένειές τους, γυναῖκες, παιδιά, γονεῖς, τὴν εἶχαν μόνο οἱ δημοκρατικῆς νοοτροπίας καὶ οἱ ἀγωνιστὲς τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῶν Ρωμαίων, καὶ ἰδιαίτερος, ὅσοι δὲν κατέφυγαν στὴν αὐτοχειρία καὶ στὸν θάνατο προηγουμένως τῶν δικῶν τους, ὅπως ἔκαναν πάρα πολλοί. Οἱ ἐνδῶσαντες ἦταν γνωστοὶ ἀπὸ πρὶν καὶ ἀπ' τὴν συμβολή τους στὴν νίκη τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων μὲ κάθε τρόπο· αὐτοὶ ὅλοι τους ἦταν ὀλιγαρχικῆς ἢ μαῶλλον τυραννικῆς νοοτροπίας καὶ ἀνέμεναν τὴν ἀνταπόδοση τῆς δουλικῆς τους στάσεως ἀπ' τοὺς ἀνθυπάτους. Ἀπὸ ποσοτικῆς πλευρᾶς ἦταν ὅπωςδὴποτε καὶ οἱ περισσότεροι, ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει δευτερεύουσα σημασία· ἡ Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία εἶχε συνταχθεῖ μὲ τοὺς Ρωμαίους στὸν τελευταῖο πόλεμο, ἀλλὰ ὁ πρῶην στρατηγός τους Ἀγέλαος ὁ Ναυπάκτιος, ἀπ' τὸ 217 π.Χ. περὶπου, εἶχε προειδοποιήσει, διὰ τὰ «ἀπὸ τῆς ἑσπέρας νέφη», στὸ Πανελλήνιο συνέδριο τῆς Κορίνθου, ἐνῶ συνεχίζοταν ὁ δεύτερος Καρχηδονιακὸς πόλεμος· δὲν τὸν ἄκουσαν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑποταγὴ καὶ τὸν ἐξανδραποδισμό τῶν Συρακουσῶν, ἐνῶ πολλὲς πόλεις συμμάχησαν μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ συνέβαλαν τὰ

⁸⁷ Πολυβίου, «Ἱστορία», βιβλ. Ε, κεφ. 104,μ παρ. 10.

μέγιστα στήν ἦττα τῶν Μακεδόνων, ἐξ αἰτίας τῆς διασπάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τὴ μάχη εἰς Κυνὸς Κεφαλὰς τῆς Θεσσαλίας, τὸ 193 π.Χ.

Τότε στὸ στάδιο τῆς Κορίνθου, μὲ δεκάδες χιλιάδες θεατές, ὁ Τίτος Φλαμίνιος κήρυξε τὴν ἀπαλλαγὴ ὄλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἀπ’ τὴ μακεδονικὴ φρουρὴ, καὶ τὴν ἀναγνώρισή τους ὡς ἐλευθέρων, μὲ ἐξαίρεση τὴν Κόρινθο, τὴν Δημητριάδα καὶ τὴν Χαλκίδα, ὅπου ἐγκαθίσταντο ρωμαϊκὲς, ὁπότε ξέσπασαν τόσο βροντερὲς ἐπευφημίες, ὥστε ὅσα κοράκια πετοῦσαν πάνω ἀπ’ τὸ στάδιο ἔπεσαν νεκρά· λέγεται, γράφει ὁ Πλούταρχος, ὅτι ἂν εἶναι πολὺ δυνατὴ ἡ φωνὴ δημιουργεῖται κενὸ ἀέρος, ὁπότε τὰ πουλιὰ πού πετοῦν ψηλὰ πέφτουν στὸ ἔδαφος. Οἱ δὲ γραικύλοι Αἰτωλοί, ὅπως ὅλοι οἱ δουλικῆς νοοτροπίας στήν ἱστορία, ἀπαντοῦσαν, «τοὺς δ’ Ἑλληνας ἐρωτῶντες, εἰ κλοιὸν ἔχοντες βαρύτερον μὲν, λειότερον δὲ τοῦ πάλαι τὸν νῦν χαίρουσι καὶ θαυμάζουσι τὸν Τίτον ὡς εὐεργέτην, ὅτι τοῦ ποδὸς λύσας τὴν Ἑλλάδα τοῦ τραχήλου δέδεκεν».⁸⁸ Κι ὁ Τίτος σώθηκε, ἐπειδὴ ἔφυγε τρέχοντας, ἀπὸ μίᾳ μικρῇ πύλῃ τοῦ σταδίου, ὅταν τὸ πλῆθος στριμώχνονταν νὰ τὸν ἀσπασθεῖ, ἀλλὰ αὐτὸς φοβήθηκε, ὅτι θὰ τὸν τσαλαπατοῦσαν, μὲ τὴν βία πού ἔσπευδαν πρὸς ἐκεῖνον...”

Ἡ ἀναφορὰ στήν ἐλληνικὴ ἱστορία γίνεται, ἐπειδὴ τὴν γνωρίζουμε καλύτερα, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε θὰ ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις καὶ στίς ἄλλες αὐτοκρατορίες, ρωμαϊκὴ, ὀθωμανικὴ, ὄχι πολλὲς καὶ λιγώτερες ἀπὸ ἐκεῖνες κατὰ τῶν Ρωμαίων, ἂν κι οἱ ὀρεινὲς κοινότητες εἶχαν ἐπεκταθεῖ ἀρκετὰ κι ἦταν ἰσχυρὲς, ἀλλὰ δὲν ἔσπευσαν γιὰ τὴν προάσπιση τῆς Πόλης, στήν πολιορκία τῆς ἀπ’ τοὺς Τούρκους, ἔστω κι ἂν τὴν ἔκλαψαν καὶ τὴν χλιοτραγοῦδησαν μετὰ· οὔτε οἱ νεώτερες, ἰσπανικὴ, γαλλικὴ, βρεταννικὴ, σοβιετικὴ, ἀμερικανικὴ παρουσίασαν κάποια ἐσωτερικὴ ἀντίδραση στήν προοιῶσα παρακμὴ τους...

Τὸ συμπέρασμα εἶναι γνωστό, οἱ φυγάδες τῶν ὑψηλῶν βουνῶν ἀπετέλεσαν τὴν μήτρα τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ γένους καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς μουσικῆς ἀρμονίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, τῆς ἀδιασπάστου ἐνότητος, λόγου, μέλους, ἀρμονίας καὶ ῥυθμοῦ, ὡς ἔκφραση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἐλευθέρου ἦθους καὶ τῆς ἑναρμονίου μουσικῆς, ἀπέναντι στήν δουλικὴ, ἀνάγωγο καὶ χυδαία γλώσσα καὶ νοοτροπία, ὥστε αὐτὴ, «οὔτε φιλοσοφίας οὔτε ἄλλου παιδεύματος οὐδενὸς μετεληφνῶν ἐλευθερίου, λαθοῦσα... παραπλησίαν ἐποίησε γενέσθαι τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις»⁸⁹, κατὰ τὸν Διονύσιον Ἀλικαρνασσεῖα. Οἱ δύο αὐτοὶ ὁδοὶ τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς διαχωρίσθηκαν μέχρι τὴς μέρες μας...

⁸⁸ Πλούταρχου, «Τίτος Φλαμίνιος», κεφ. 1, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Οἱ κοινὲς κι ἀκατάλυτες ρίζες τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», σελ. 15-16 καὶ «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σ. 43, «Ἡ δυστυχία τοῦ Ἡφαίστου», σελ. 43. κ.έ.

⁸⁹ Ὁ.ἀ. «Ἡ δυστυχία τοῦ Ἡφαίστου», σελ. 7.

Στην νεώτερη εποχή, ο όρθολογισμός κι η παράδοση της ανωτερότητας του δυτικού ανθρώπου, απέναντι στους άλλους λαούς, είναι βαθειά ριζωμένη στην Δύση και ταυτισμένη με τον διαφωτισμό και την βιομηχανική κοινωνία, στις όποιες μορφές τους· το ανώτερο δοκίμιο, «Όρθολογισμός, ασύμβατος της μουσικής αρμονίας», αποβλέπει στην διαλεύκανση κι απομυθοποίηση της θεωρίας αυτής, ή μάλλον καλύτερα της ιδεολογίας της, όπως έχει προβληθεί κι επιβληθεί σε όλους τους δυτικούς λαούς, αλλά και στις δυνατότητες αμφισβητήσεώς της, στην ιστορική καμπή των ημερών μας: πρώτον, με την επιδείνωση του κλίματος και την απειλή εξαφανίσεως του ανθρώπου, απ' τον κλειδόν πλανήτην Γην, και δεύτερον, με την είσοδο της ψηφιακής τεχνολογίας στην ζωή μας. Στην εξέταση της καθημερινότητας των ανθρώπων ύστερεί ο όρθολογισμός, ή μάλλον αδυνατεί μελετησάι αυτήν, επειδή την προσεγγίζει, ως αντικείμενο υπό την όπτική της θρησκευτικής ή ιδεολογικής θεωρίας του κι όχι ως εκφράσεως της υποκειμενικής βουλήσεως των ανθρώπων, όποτε τότε αυτοί ανάγονται σε πολίτες...

Η θεώρησή της επιβάλλεται όπως είναι ιστορική κι όχι έγωκεντρική, μόνο κάτω απ' την όμφαλοσκόπηση της εποχής μας, κι αυτό είναι το δυσκολότερο μέρος της, επειδή προϋποθέτει κι απαιτεί την μελέτη του ρόλου του ήθους και της μουσικής εις την καθημερινή πρακτική του ανθρώπου, «το άκουστόν μόνον ήθος έχει των αισθητών»⁹⁰, λέει ο Άριστοτέλης· ή ιστορία και μόνο μᾶς παρέχει την δυνατότητα προσεγγίσεως των πολιτικῶν προβλημάτων του ανθρώπου, υπό την ευρύτερη και βαθύτερη όπτική της πορείας του και της διαμορφώσεως του ήθους του στην διαδρομή του, κάτω απ' την διεισδυτική όπτική της όσο το δυνατόν καλύτερας αντικειμενικής κρίσεώς της. Αλλά, το ήθος του ανθρώπου, και των ζώων σε μεγάλο βαθμό, αν και δέν έμπιπτει ή πτυχή του αυτή στην συλλογιστική μας, επηρεάζεται απ' την μουσική πρωτίστως: «το άκουστόν μόνον ήθος έχει των αισθητών», το επαναλαμβάνουμε· αλλά ή έννοια του ήθους απουσιάζει παντελῶς απ' την δυτική φιλοσοφία, όπως κι ο ρόλος της μουσικής στην διαμόρφωσή του, ενῶ στην έλληνική είναι βασική, όπως προαναφέραμε, και στην καθημερινότητα των Ελλήνων καθοριστική, μέχρι τις μέρες μας στην μακραίωνη ιστορία μας, όπως και στην ίνδική και κινεζική φιλοσοφία.

⁹⁰ Ο.ά, σελ. 33.

Οί έννοιες τοῦ ἠθους καὶ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἶναι ἀποβλητέες ἀπ' τὴν δυτικὴ παράδοση, μὲ ἔναρξή τους τὴν διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Ἀύγουστίνου, ὅπως τὸ ἔχουμε ἐκθέσει ἐπαρκῶς ἐλπίζουμε στὸ δοκίμιο στὶς θεωρητικὲς τοὺς πτυχές του, καθὼς ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἀδυναμίας κατανοήσεως τῆς κατὰ δίεσιν μελωδίας ἀπ' τοὺς Ρωμαίους καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ του, «ὡς ἀμελώδητον», κατὰ τὸν Ἀριστείδην τὸν Κοϊντυλιανό· ἕνας θεσμὸς ὅμως ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει τὴν βαθύτερη διερεύνηση τῆς διαφορᾶς τῆς ὀρθοδόξου ἀντιλήψεως καὶ πρακτικῆς, ἀπ' τὴν Καθολικὴ κι ἐκείνη τῶν διαμαρτυρομένων, εἶναι ἡ θύραθεν παιδεῖα. Εἶχε καθιερωθεῖ στὴν Ἀνατολὴ ἀπ' τὸν τρίτο τέταρτο αἰῶνα μᾶλλον, μὲ κορυφαίους τοὺς Καπαδόκες πατέρες, ὡς κύριος θεσμὸς, ἡ θύραθεν ἢ ἔξωθεν παιδεῖα· δηλαδή, ὅπως εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς θύρας τῆς ἐκκλησίας χῶρον, ἀκόμη κι ἐντὸς τῆς μονῆς, πέραν ἐκείνης τῆς ὑπολοίπου χώρας, ἐπιτρέπεται ἡ μελέτη κι ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας, χωρὶς οὐδένα περιορισμόν· αὐτὸ φυσικὰ περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀντιγραφή τῶν ἑλληνικῶν παπύρων ἢ καὶ τὴν μεταγλώττισή τους στὴν μικρογράμματη ἢ ἐπισευρμένη γραφή, ἀπ' τὴν μεγαλογράμματη, μετὰ τὸν ὄγδοο αἰῶνα. Εἶναι γεγονόςὸς ὅτι ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων ἔχει γίνεи στὸν Μεσαίωνα στὰ μοναστήρια, σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση, ἀλλὰ μὲ ἐντελῶς διαφορετικοὺς θεσμοὺς μεταξύ τους· ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία καθιέρωσε, πολὺ ἀργότερα καὶ μᾶλλον ἴσως πλησιάζοντας στὴν Ἀναγέννηση, τὸ ἄσυλον τῆς ἐντὸς τῆς μονῆς διδασκαλίας καὶ σπουδῆς κειμένων, πέραν τῶν θρησκευτικῶν, κι ἐκτὸς τῆς ἐκκλησίας, ποὺ ἀπετέλεσε καὶ τὴν κοιτίδα τοῦ θεσμοῦ τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου, ἀπέναντι στὴν ὅποια ὀλοκληρωτικὴ ἐξουσία.

Ἡ σύγκριση τῶν δύο θεσμῶν μᾶς ἀποκαλύπτει πολλὰ· ἡ θύραθεν παιδεῖα εἶναι θεσμὸς ἀνοικτὸς στὴν κοινωνία, διασταλτικός κι ἐκφράζων τὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς, τὴν ἔκφραση καὶ πρακτικὴ τῶν ἀναζητήσεων ἐκάστου, καθὼς ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς παιδεῖας εἶναι ἐλεύθερη κι ἐνθαρυνόμενη ἀρκετὲς φορές, ἀπὸ φωτισμένους αὐτοκράτορες καὶ ἱεράρχες, παρὰ τὴν ταύτιση τῆς λέξεως Ἑλλήν μὲ τὴν τοῦ ἐθνικοῦ κι ἐχθροῦ τοῦ χριστιανισμοῦ ταυτοχρόνως, στὴν ἐκπαίδευση, ὁ Ὅμηρος ἐδιδάσκετο καὶ στὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς, ὅπου ὑπῆρχαν, ὅπως κι οἱ τραγικοὶ καὶ κωμικοὶ ποιητές, οἱ ἱστορικοὶ κι οἱ ἄλλοι. Ἄλλωστε, ὑπῆρχε τριλογία ἐκάστου τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, γνωστὴ ὡς βυζαντινὴ τριλογία πρὸς διευκόλυνση τῆς διδασκαλίας, ἐνῶ κι ὁ Γεώργιος ὁ Χοιροβοσκός, στὸν ἕκτο κι ἔβδομο αἰῶνα, τῆς πιὸ μαύρης περιόδου τοῦ Μεσαίωνος, κι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος ἀργότερα ἀποτελοῦν λαμπρὰ παραδείγματα. Ὅπωςδήποτε σημαντικὸ ρόλο διαδραμάτισε στὴν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τὸ τυπικὸ τῆς ὀρθοδόξου

τελετουργίας κι ή χρήση στην ύμνολογία της τής έναρμονίου μουσικής, με τὸ διατονικό, χρωματικό κι έναρμόνιο γένος της, ἴδια ἀκριβῶς με τὰ ἀρχαιοελληνικά. Ὁ πιστός, ἀπ' τὴν παρακολούθηση τής Θείας Λειτουργίας ἐντὸς τής ἐκκλησίας, συνήθιζε στὴν μουσική ἀρμονία της, πέραν ἐκείνης στὴν γλῶσσα του, τὴν κοινή ὡς πλέον διαδεδομένη, ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες διαλέκτους, αἰολική, δωρική, ἰωνική, ἀττική στὶς περιοχές τους· συμπληρωματικὴ ἦταν ή ἐπίδραση στὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους τῶν Ἑλληνογλῶσσων τής πολυεθνικῆς αὐτοκρατορίας.

Στὴν Δύση ὁ θεσμός τοῦ ἀσύλου ἦταν συσταλτικός καὶ ταυτισμένος με τὴν ἠθικὴ ἀντίληψη τής ζωῆς, ὁπότε ἀρμόζει στὴν πίστη καὶ στὴν προσαρμογὴ ἐκάστου πρὸς τὶς ὅποιες ἄνωθεν ἐπιταγές, πρὸς τὴν ἀπόλυτη προσήλωσή του πρὸς τὴν θεϊκὴ ἢ ἰδεολογικὴ ἀλήθεια τους· κι ὡς συναίσθημα, κατὰ τὴν ἔνταξή του στὴν περιοχὴ τοῦ ἀσύλου, πρόκειται γιὰ συσταλτικὴ διαδικασία τής ψυχῆς του ἢ τοῦ πνεύματός του, με ἐπιδίωξη τὴν διασφάλισή του, ἀπέναντι στὴν οἰαδήποτε ἔξωθεν παρέμβαση ἀμφισβητήσεως της, καθὼς τὸ ἐπικάλυπτε πάντα καὶ με ἀυστηρότατο τρόπο ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἢ ὁ Ἱερὸς Λόγος. Ἔτσι, τὸ ἄσυλο ἦταν ἐκ γενετῆς δοτὴ ἔννοια καὶ πρακτικὴ, με τὴν αἴσθηση τής ἐξαρτήσεως κυρίαρχη, κι ὄχι διαδικασία ἀνατάσεως κι ἀπελευθερώσεως, ὅπως ἦταν ή θύραθεν παιδεία, με ἀνοικτὸ κι εὐρύτατο τὸ πεδίο ἐρεύνης καὶ μεταδόσεως τής γνώσεως καὶ τής ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς· ἀναφερόμαστε, φυσικά, σὲ ἐποχὴ ἀπολύτου ἀποδοχῆς τής βασιλικῆς ἢ αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, χωρὶς οὐδεμίαν ἐνδειξὴ ἄλλης κρατικῆς ἐξουσίας.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει, ή Ὁρθόδοξος ἐκκλησία μετέφερε τὴν διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ στοὺς ἄλλους λαοὺς στὴν γλῶσσα τους, ἀραμαϊκὴ, συριακὴ, ἀραβικὴ ἀπ' τὰ πρῶτα χρόνια της, με ἀποκορύφωση τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν Σλάβων καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ κυριλλικοῦ ἀλφαβήτου· ή Καθολικὴ, ἀντιθέτως ἐπιχειροῦσε τὸν ἐκχριστιανισμό τῶν γερμανικῶν καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν με τὴν λατινικὴ γλῶσσα, ἀπ' τὴν ὁποία δὲν καταλάβαιναν λέξη οἱ ἐμβαπτιζόμενοι. Περίπου τὴν ἴδια ψυχολογία εἶχαν οἱ ἐμβαπτισθέντες, καθὼς αὐτοὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν νέα θρησκεία, ἀπ' τὴν διδασκαλία τής ὁποίας δὲν καταλάβαιναν τίποτε, ἀλλὰ κι οἱ μετέχοντες τοῦ ἀσύλου περιορίζονταν σὲ ὅποια κείμενα εἶχαν στὴν διάθεσή τους, γνωρίζοντας, ὅτι, πέραν τῶν ὀρίων τοῦ ἀσύλου τους, ὑπῆρχε τεράστιος πλοῦτος βιβλίων καὶ γνώσεως τής ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας τὸν ὁποῖο μόνο ὑποψιάζονταν οἱ ἴδιοι, ὅπως οἱ ἐμβαπτισθέντες ὑποψιάζονταν τὴν νέα πίστη τους.

Ἡ θύραθεν παιδεία ἀκολούθησε τὸν δρόμο της, ὡς πρῶτος ὁ Μέγας Βασίλειος θέσπισε καὶ συνέχισαν Ἰωάννης Δαμασκηνός, πατριάρχης Φώτιος, ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος καὶ πληθώρα ἄλλων στὴν συνοπτικὴ παρουσίασή τους, μεταξὺ τῶν

οποίων οί γραμματικοί ἢ διδάσκαλοι, ὅπως ὁ Γεώργιος Χοιροβοσκός, εἶναι οἱ διατηρήσαντες καὶ συνδιαμορφώσαντες τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσαν καὶ τὴν μουσικὴ τῆς ἁρμονία. “Ὅταν ὁ *Τιμαρίων*, χίλια πεντακόσια χρόνια ἀργότερα ἀπ’ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, -ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν ἐπώνυμο ἥρωα τοῦ *σατιρικοῦ δράματος* τοῦ τέλους τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος στὴν *Κωνσταντινούπολη*-, δημοσίευσε τὴν σάτιρά του, γνώριζε ἄριστα τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες τῆς *βασιλευσούσης*· πλάθει τὴν *νέκυσιά του* κατ’ ἀπομίμησιν τῆς *ὀμηρικῆς*, μὲ πολλὰς κωμικὰς σκηνὰς καὶ περισσότερες δραματικὰς γιὰ τὴν *Θεσσαλονίκη* καὶ τὴν *πρωτεύουσα*· ἀνοίγει διάλογο μὲ τὴν *ἑλληνικὴ ἱστορία* καὶ τὴν *μυθολογία* τῆς ἀκόμη ζωηρότερο, ἐντάσσει ἀμφότερες στὴν *καθημερινότητα* τῆς *βυζαντινῆς* κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνει τὸν *ἐφησυχασμὸ* τῆς καὶ τὴν *ἀδράνεια* τῆς, καθὼς καὶ τὴν *ἀδιαφορία* τῶν ἀνθρώπων τῆς γιὰ τὰ τρέχοντα προβλήματα τῆς *αὐτοκρατορίας*. Ὁ «*Τιμαρίων*» δὲν εἶναι τὸ μόνον δραματικὸ ἔργο τοῦ *μεσαιωνικοῦ* μας πολιτισμοῦ, προηγεῖται ὁ «*Φιλόπατρις*» κι ἀκολουθεῖ ὁ «*Μάζαρις*» καὶ ἄλλα, ἂν καὶ δὲν ἀφορᾶ τὸ πονημάτιό μας ἢ ἀνάλυση τῶν *λογοτεχνικῶν* κειμένων τῆς *βυζαντινῆς* αὐτῆς ἐποχῆς ἢ καὶ ἡ *μελέτη* τῆς *λογοτεχνικῆς* τῆς παραγωγῆς· οἱ πολιτικὲς καὶ *πολιτιστικὲς* διαστάσεις τοῦ «*Τιμαρίωνος*» ἔλκουν τὴν προσοχή μας καὶ μᾶς προσφέρουν τὴν ἀφορμὴ γιὰ *σύγκριση* μὲ ἀντίστοιχα φαινόμενα τῆς ἐποχῆς μας... Ὁ *Τιμαρίων* τηρεῖ ἴσες ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν δύο θρησκειῶν, ἂν καὶ στὸν κάτω κόσμον ὑπερτεροῦν τὰ ἑλληνικὰ στοχεῖα, ἀλλὰ μὲ τρόπο πιὸ ἐπίγειο ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἀκόμη καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ *Λουκιανοῦ*, τὸν ὁποῖο πολλοὶ θέτουν ὡς πρότυπο τοῦ συγγραφέως...

Ἡ *Κόλασις* -ὡς ἔννοια ἀκόμη καὶ μὲ τὴν *πλατωνικὴ* μορφή τοῦ τελευταίου βιβλίου τῆς «*Πολιτείας*», μὲ τὴν ὁποία κλείνει καὶ ἡ πληρέστερη πραγματεία δεσποτικῆς ἐξουσίας στὴν ἱστορία, καὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ *Ἡρὸς* τοῦ *Ἀρμενίου*-, ἀπουσιάζει· δηλαδή, ὁ ἀπλὸς ἀναγνώστης, ὁ σχετικὰ μορφωμένος σύγχρονός του, παραδεχόταν ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἡ αὐστηρὴ καὶ ἀπόλυτη τιμωρία τῶν ἁμαρτωλῶν, ἀλλὰ οὔτε, κι αὐτὸ ἴσως εἶναι πιὸ σημαντικό, ὁ *Παράδεισος*· ἡ ζωὴ στὴν γῆ, στὸν πάνω κόσμον, εἶναι πάντα προτιμώτερη. Ἡ διαφορὰ κρίνεται μὲ τὴν «*Θεία Κωμωδία*», ἡ ὁποία ἐγράφη διακόσια χρόνια περίπου ἀργότερα καὶ στὴν ὁποία ἡ *Κόλασις*, τὸ *Καθαρτήριο* καὶ ὁ *Παράδεισος* εἶναι παρόντα στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν *Ἰταλῶν*· κι ἔμειναν παρόντα ἐπὶ μερικὸς αἰῶνες ἀκόμη στὴν *Δυτικὴ* *Εὐρώπη*, ἀλλὰ καὶ διαμόρφωσαν τὸ *ἦθος* τῶν ἀνθρώπων τῆς, μὲ τὸν διαρκῆ φόβο τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς ἢ τῆς δεσμεύσεώς τους στὴν ὁποία ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη. Ὁ *Δάντης* θεωρεῖται ὁ γενάρχης τῆς νεωτέρας *εὐρωπαϊκῆς* *λογοτεχνίας* καὶ ὁ πρῶτος *μεγάλος* *συγγραφεὺς* σὲ νεώτερη

εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα κι ὄχι στὴ λατινική, ἐνῶ εἶναι καὶ ὁ πρωτεργάτης τῆς ἰταλικῆς γλώσσας⁹¹.

Ὁ «Τιμαρίων» καταγράφει τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς του στὴν Πόλη καὶ στὴν ἐπαρχία, καθὼς ἡ ἐξέλιξη τῆς κωμωδίας ἀρχίζει ἀπ’ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ καταλήγει στὴν Κωνσταντινούπολη, λίγα χρόνια πρὶν ἀπ’ τὴν ἄλωσή της ἀπ’ τοὺς Λατίνους καὶ τὴν κατάληψη πρὶν κι ἰσοπέδωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπ’ τοὺς Νορμανδούς· πρότυπό του εἶναι περισσότερο ἢ Νέκυια τῆς «Ὀδυσσεΐας» κι ὀλιγώτερον τὰ ἔργα τοῦ Λουκιανοῦ· ἡ συνύπαρξη στὸ συμβούλιο τῶν Κριτῶν τοῦ Κάτω κόσμου, ἀρχαίων ἡμιθέων, μὲ χριστιανούς ἱεράρχες, ἀλλὰ καὶ τὸν εἰκονομάχο βασιλέα Θεόφιλο, δείχνει τὴν ἀνοχὴ καὶ συμβίωση τῆς ἐλληνικῆς πραγματικότητος μὲ τὴν καθημερινότητά τους, καθὼς τὸ ἔργο διαβάστηκε ἀπ’ τὴν βυζαντινὴ κοινωνία. Ἴσως ἀπετέλεσε καὶ τὸ πρότυπο τοῦ Γεωργίου Πλήθωνος Γεμιστοῦ. Οἱ διαφορὲς μὲ τὸν Δάντη χαώδεις, καθὼς ὁ Τιμαρίων ἔγραψε ἀνθρωποκεντρικὸ ἔργο, κωμωδία, ἐνῶ ὁ Ἰταλὸς σοφὸς θρησκευτικὸ κείμενο, ἀντίστοιχο μὲ τοὺς βίους Ἁγίων τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ ἐξαιρετικῆς ποιότητος, μὲ σκοπὸ τὴν ἀπόλυτη ὑπακοή τῶν πάντων εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς θρησκείας. Ἄλλωστε, καὶ μετὰ τὴν «Θεία Κωμωδία» στὰ ἰταλικά, ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα του ἦταν πάλι στὰ λατινικά...

⁹¹ Ὅρα στὶς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὸν ἐφησυχασμὸ στὶς διομολογήσεις», σελ. 2, 8.

Ἡ ἐξετάση τῶν διαφορῶν Ὁρθοδοξίας καὶ Καθολικισμοῦ ἐστιάζεται πρωτίστως στὸν τρόπο μελέτης κι ἀξιολογήσεως τῶν δύο δογμάτων καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν πιστῶν τους· στὴν Δύση ἀπεδέχθησαν τὴν συσταλτικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, στὰ πλαίσια τῆς συνεχείας τῆς ἱερατικῆς κι ἱεραρχικῆς δομῆς τῆς κοινωνίας τους καὶ τῆς ἐρμηνείας της, ἐντὸς τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν, μακρὰν τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ διαλόγου της, χωρὶς τὴν διερεύνηση τοῦ ἐὰν τὸ ὑποκείμενό τους, «ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τι ἄλλο θρέμμα». Ὁ πολίτης ἀπουσιάζει παντελῶς, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει. Στὴν Ἀνατολὴ ἡ ἐξέταση ἦταν ἀνθρωποκεντρικὴ, ὄχι μόνο ὡς θεωρία ἢ θρησκευτικὸ δόγμα, ἀλλὰ κι ὡς καθημερινότητα τῶν κατοίκων της, μὲ πολλὰ στοιχεῖα ἀναγνωρίσεώς τους, ὡς πολιτῶν· ἡ διασταλτικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας καὶ τῆς καθημερινότητος εἶναι δεδομένη, μὲ κύρια ἔκφρασή της τὴν ὑποταγὴ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς ἐκκλησίας στὴν κοσμικὴ ἐξουσία, ἐνῶ στὴν Δύση, ὁ πάπας ἦταν ὑπεράνω τῶν βασιλέων. Ἄλλωστε, καὶ οἱ οἰκομενικὲς σύνοδοι συνεκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος κι ὄχι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅπως στὴν Δύση, ὑπὸ τοῦ πάπα· ἐπίσης, ὁ ρόλος τῆς Ἀγορᾶς ἦταν σημαντικὸς στὴν Πόλη, μὲ στενὲς τὶς διασυνδέσεις της μὲ τὸν Ἰππόδρομό της ποὺ εὐρίσκετο πλησίον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἡ μουσικὴ ἀρμονία τῆς ἐκκλησίας διέφερε ἀπὸ ἐκείνη τῆς Ἀγορᾶς ὡς πρὸς τὰ γένη της καὶ τοὺς τρόπους της, ἐνῶ πλησίαζε περισσότερο πρὸς τὴν δημοτικὴ μουσικὴ τῶν ὀρεινῶν κοινοτήτων.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι ἡ κρίσιμη μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ καταγράφεται καλύτερα στὴν ἀδυναμία τῶν Δυτικῶν ἐρευνητῶν στὴν κατανόηση τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς τῶν ὀρθοδόξων λαῶν κι ἰδιαίτερος τῶν Ἑλλήνων· ἡ πίστη τῶν Δυτικῶν στὴν ἄνωθεν ἐκπορευόμενὴ σοφία, Ἰουδαϊκὸς νόμος, Ἅγιος Ἀγούστίνος, κορυφὴ τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας ὁ πάπας μὲ τὸ ἀλάθητό του, κατὰ τὸ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα», ὀρθολογισμὸς, βιομηχανικὴ ἰδεολογία, ὑπάγονται στὴν ἴδια λογικὴ, ὅπως στὰ πλαίσιά της ἔγινε ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κι ὑποχρεωτικὰ ὄφειλαν αὐτοὶ τοῦ νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν νέα θρησκεία, ἀφήνοντας στὸ περιθώριο τὴν κατανόηση τῆς διδασκαλίας της, ἐπειδὴ, ἀφοῦ τὴν γνώριζε τὸ ἱερατεῖο τους, ἦταν παραπάνω ἀπὸ ἀρκετό. Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ σοβιετικὸ ἀνέκδοτο: «Τί εἶναι ἡ σαμπάνια; Εἶναι τὸ ποτὸ ποὺ πίνουν οἱ Σοσιαλιστὲς διὰ τῆς ἡγεσίας τους». Οἱ νέοι Ὁρθόδοξοι λαοί, μὲ τὴν μετάφραση τῶν ἱερῶν κειμένων ἐγίνοντο κοινωνοὶ τῆς διδασκαλίας τῆς νέας θρησκείας καὶ ἠδύναντο ἀποκτήσει αὐτὴν στὴν γλῶσσα τους, πέραν τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας σὲ μεγάλο βαθμό, μετὰ τὴν ἀπόκτηση ἀλφαβήτου καὶ γραμματικῆς καὶ συντακτικοῦ τῆς γλώσσης τους.

Στήν πράξη οί Ὁρθόδοξοι εἰσέρχοντο στήν πρακτική τῆς Ἀγορᾶς καί τῆς μουσικῆς ἁρμονίας τοῦ λόγου τους· ἡ ἱστορική ἐξέλιξη, ὅπωςδήποτε, καθορίστηκε κι ἀπ' τὰ ἄλλα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τῶν λαῶν καί τήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐνδεικτικές εἶναι οἱ ἀναφορές αὐτές, μέ σκοπὸ τὴν ὑπογράμμιση τῶν σημερινῶν ἀλλαγῶν στήν ἀνθρωπότητα, μέ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση καί τὸ τέλος τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου· ἡ διαφορὰ τῆς ἰδεολογικῆς ἢ θρησκευτικῆς προσεγγίσεως μέ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἐλευθέρου λόγου καί τῆς μουσικῆς ἁρμονίας του εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ μετάβαση ἀπ' τὴν ἐξειδίκευση τῆς χειρὸς στήν κοινωνικὴ ζωὴ καί στήν παραγωγή, στήν λειτουργία τῆς διανοίας, τοῦ νοός, τοῦ λόγου ὡς πρωταρχικοῦ παράγοντος, ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους τῆς κι ἀλλάζει ἄρδην τὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου· δὲν πρόκειται, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει, γιὰ ἕναν ἄλλον τρόπο παραγωγῆς, ὅπως οἱ προηγούμενοι τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ γιὰ τὴν κατάκτηση ἄλλης νοοτροπίας κι ἄλλου ἥθους ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, μέ τις ρίζες τῆς στήν Ἀγορὰ κι ἀρχικῶς στὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιον καί στήν ἄμεσο δημοκρατία. Ἡ ἀμφισβήτησις τοῦ ἄνωθεν ἐκπεμπομένου λόγου ἀποτελεῖ τὴν ἀδιατάρακτη βάση τοῦ νέου ἀνθρώπου· ὅλα περνοῦν κάτω ἀπ' τὴν προσωπικὴ του ἔρευνα καί ἀξιολόγηση, καθὼς ἀπαλλάσσεται στήν κοινωνικὴ του ζωὴ ἀπ' τὴν χρονοβόρο καί ψυχοφθόρο οὐρὰ τῶν ὑπηρεσιῶν, τὴν μήτρα τῆς δουλικῆς νοοτροπίας, καί στὸ πλέον «ἀναπτυγμένο» κράτος, μέ τὴν αὐτόματη ἐξυπηρέτησή του ἀπ' τὸ κινητὸ καί τὸν ὑπολογιστὴ του, καί μέ τὰ παιδιά του ἀπ' τις πρῶτες τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ σὲ χρήσιμους βοηθούς του· τοῦ διδάσκουν τὰ παιδιά του, τὸ πῶς νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ ἠλεκτρονικὰ μέσα κι αὐτὰ αὐτονομοῦνται στὰ παιχνίδια τους, ἐνῶ ὁ ἴδιος στήν ἡλικία τους περιμένε τὴν βοήθεια τῶν γονιῶν του, ἀφοῦ ἦταν ἀπολύτως ἐξηρημένος κι ἀνέμενε τὴν ἐφηβεία του γιὰ ἔναρξη τῆς χειραφετήσεώς του. Στὴν παραγωγικὴ του ἀπασχόληση ἀναζητᾷ τὴν ἴδια αὐτονομία κι ἀπεξάρτηση ἀπ' τὴν βιομηχανικὴ ἰσοπέδωση κι ὑποδούλωσή του.

Ἡ πρόσδεση στήν ἰδέα κι ἡ ἀποφυγὴ ἔστω καί μνείας τῆς πρακτικῆς εἶναι ἡ καθοριστικὴ διαφορὰ τῆς καθολικῆς καί προτεσταντικῆς θεωρίας ἀπ' τὴν ὀρθόδοξη· ἡ ἀπουσία τῆς μουσικῆς ἁρμονίας καί τοῦ ἥθους ἀπετέλεσαν τὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ δόγματός τους καί τῆς θρησκευτικῆς καί ἰδεολογικῆς τους πίστεως. Ἄλλωστε, ἀπ' τὸν Πλάτωνα ἀντλήσαν μόνο σχεδὸν τις ἀναφορές του στήν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἀγνοώντας προκλητικὰ ἐκεῖνες τῆς σημασίας τῆς μουσικῆς, μέ τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητα, λόγου, μέλους, ἁρμονίας καί ῥυθμοῦ, κι ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη τὴν περιγραφή τῆς δουλοκτητικῆς κοινωνίας, λογοκρίνοντας τὴν κριτικὴ του, «τοῖς δὲ παρὰ φύσιν τὸ δεσπόζειν, νόμῳ γὰρ τὸν μὲν δοῦλον τὸ δ' ἐλεύθερον εἶναι, φύσει δι'

οὐδὲν διαφέρει, διόπερ οὐδὲ δίκαιον, βίαιον γάρ»⁹², ὅπως τὸ ἔχουμε ἐπισημάνει πολλές φορές· «γὰρ ἄλλους, πὺν δὲν ἀποδέχονται τὴν δουλεία καὶ τὴν καταδικάζουν, εἶναι παρὰ φύσιν θεσμὸς ἢ δουλεία, ἐπειδὴ μὲ νόμο διακρίνεται κάποιος σὲ δοῦλο ἢ ἐλεύθερο, καθὼς ἀπ' τὴν φύσιν τοὺς δὲν διαφέρουν σὲ τίποτε, ἐπειδὴ αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε δίκαιο, εἶναι βίαιον». Οἱ Δυτικοὶ ἀντλήσαν τὰ συμπεράσματά τους ἀπ' τὴν μελέτη τῶν διαφορῶν πολιτειῶν, δηλαδὴ τὴν περιγραφή τῶν συνταγμάτων τους. Δὲν εἶναι ἴδια ἢ ἀντίληψη στὴν Ρώμη, ὅπου ἡ δημοκρατία ἦταν ἀπλῶς ἀριστοκρατία καὶ μὲ ἔντονη στρατοκρατικὴ μορφή, κατὰ τὸν Μὰξ Βέμπερ κι ἄλλους πολλούς, ἔστω κι ἂν ἀνγοήθηκε μετὰ ἢ ἀποψη αὐτῆ, δι' εὐνοήτους λόγους.

Ἐπανερχόμαστε ἔτσι στὸ βασικὸ θέμα μας, τὴν σημασία τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως στὴν ἐποχὴ μας καὶ τῆς ἄρδην ἀνατροπῆς τῆς ζωῆς μας, τῆς νοοτροπίας μας· ἡ καθημερινὴ πρακτικὴ ὄλων μας εἶναι ἄλλη πλέον, ἀδιανόητη λίγα χρόνια πρὶν, χωρὶς οὐδεμία σχέση μὲ τὴν προηγούμενη τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὴν δυτικὴ κοινωνία, κατὰ τὴν ὁποία τὸ κέντρο βάρους τῆς μελέτης τῆς πολιτικῆς ζωῆς ἐστιάζεται, ὄχι στὴν θρησκευτικὴ πίστη ἢ ἰδεολογία τῶν διαφορῶν θεωριῶν της, ἀλλὰ στὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων· δύσκολο πολὺ κι ἀδύνατο μᾶλλον πολλές φορές στὶς διάφορες κοινωνίες της, ὅπως στὴν ἀμερικανικὴ, μὲ τὴν δυσκαμψία της ἐφαρμογῆς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν καθημερινότητα τῶν κατοίκων της, ἐνῶ ἀποτελεῖ τὴν κοιλίδα τῆς ἐφευρέσεώς της κι ἔχει ἐπιτύχει ἄλλατα στὴν βιομηχανικὴ καὶ διαστημικὴ ἐφαρμογὴ της· ἔτσι, στέλνει διαστημόπλοια στὸν Ἄρη καὶ σὲ ἄλλους πλανῆτες, ἀλλὰ δυσκολεύεται πολὺ στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ 112 στὴν Καλιφόρνια καὶ στὴν ἐξυπηρέτηση τῶν καθημερινῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων τῆς Νέας Υόρκης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων.

Ὁ ψηφιακὸς ἀνθρωπος εἶναι ἀσύμβατος μὲ τὸν βιομηχανικὸ, γνωστὸ αὐτὸ στοὺς ἀναγνῶστες μας, ὅπως κι ἀρνητῆς τῆς ἐσχατολογικῆς κοσμοθεωρίας τῆς δυτικῆς κοινωνίας, ἢ μᾶλλον σκωπτικῆς θεωρήσεώς της, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν τελευταία κι ἀνωτέρα φάση τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπότητος· ἡ πεποίθησις αὐτῆ ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὴν πολιτικὴ του φύση, ὡς ἀναπόσπαστο θεμέλιό της, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι τόσο δύσκολη ἢ χειραφέτησή του ἀπ' αὐτῆ, ἐπειδὴ εἶναι ἐνσωματωμένη αὐτῆ ἢ ἀντίληψή του στὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς του ρίζες. Ἔχει γίνῃ στὴν πράξη δευτέρα φύσις τους, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων, «ἀνελευθερίας καὶ ὕβρεως ἢ μανίας καὶ ἄλλης κακίας», συμφωνῶν μὲ τὸν Δάμωνα, μὲ τὴν ἄρρυθμο κι ἀνάρμοστο συμπεριφορά τους, ἀλλὰ καὶ τὴν πεποίθησή τους, ὅτι αὐτῆ εἶναι ἡ πρέπουσα στάσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως κι οἱ «ὑπὲρ τὸν Πῆνον βάρβαροι» εὐφραίνοντο μὲ τοὺς κρωγμούς των, δηλαδὴ οἱ Σάξωνες κατὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανόν.

⁹² Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Α', κεφ. β, 1253β20-23)

Ἐπανερχόμαστε στήν ρίζα τοῦ προβλήματος, στοῦ ποιοῦ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης τῆς πραγματικῆς, τῆς πολιτικῆς, φιλοσοφίας κι ὄχι τῆς ιδεολογικῆς τῶν διαφόρων σχολῶν· ὁ Πλάτων, ὅπως προαναφέραμε, χρησιμοποιεῖ τὸν σαρκασμὸ τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου ἀπ’ τὴν «ἐμμελῆν καὶ χαρίεσσα» Θραῦττα θεραπεινίδα, ὅτι, “«τὰ μὲν ἐν οὐρανῶ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ’ ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν»⁹³... Τὸ «ἐμμελής καὶ χαρίεσσα» μετράει περισσότερο στὴν συλλογιστικὴ τοῦ Σωκράτους· χαρακτηρίζει τὴν Θραῦττα θεραπεινίδα, δὲν λεγόταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δούλη, ὡς ἐμμελῆ καὶ χαριτωμένη, δηλαδή εἶχε τὴν ἀρμονία μέσα της καὶ τὴν ἐξέφραζε μὲ τὴν χάρη της καὶ τὴν ὁμορφιά της στὴν συμπεριφορὰ της· αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἀπόσταση, στὶς σχέσεις μεταξύ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν τῆς Μιλήτου καὶ τῶν θεραπαινίδων, ἦταν ἀντίστοιχη μὲ ἐκείνη μεταξύ τῶν θεῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων.” Ἡ διαφορὰ μὲ τὴν ἐποχὴ μας εἶναι χάος ἀπροσμέτρητο, ἡ Θραῦττα θεραπαινὶς εἶναι μετανάστης ἢ πρόσφυγας, στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς κατατάξεως κι οὔτε τὸ βλέμμα της δὲν μπορεῖ νὰ ρίξει στοὺς καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου κι οὔτε φυσικὰ στοὺν σοφώτερο αὐτῶν μπορεῖ νὰ διανοηθεῖ, ὅτι θὰ τὸν χλευάσει μὲ τὰ σχόλια της. Προσθέτει, μάλιστα, στὴν συνέχεια, «ταῦτόν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῶ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ’ ὀλίγου εἰ ἄνθρωπος ἐστίν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ’ ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ’ ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ που, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἔγωγε· καὶ ἀληθῆ λέγεις». Δηλαδή, τὴν κατατάσσει στὴν κατηγορία αὐτή, τῆς ἀνυπαρξίας ἐπαφῆς τουλάχιστον καὶ πολὺ περισσότερο γνώσεως, τοῦ τί συμβαίνει σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς φιλοσοφικὲς σχολές, τῆς ἐποχῆς του, καὶ τῆς δικῆς του ὅπωςδήποτε, ἀλλὰ καὶ τὶς ὑπόλοιπες στὴν ἱστορία.

Ἦταν μάλιστα κοινὴ πεποίθηση τὸν πέμπτο αἰῶνα τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὸν τέταρτο σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἡ διδασκαλία τῶν σοφῶν νὰ γίνεται στὴν Ἀγορὰ, ὅπως ἔκανε ὁ Σωκράτης, μὲ τὸ γνωστὸ ἀνέκδοτο, ὅτι, ὅταν ἡ σύζυγός του Ξανθίππη, ἀφοῦ τὸν ἔβρισε χυδαιότατα καὶ τὸν χτύπησε, τοῦ ἔριξε κι ἓναν κουβᾶ μὲ νερό, αὐτὸς δὲν ἀπάντησε· τότε τοῦ εἶπανε, «οἱ γνώριμοι χερσὶν ἀμύνασθαι, ἢ Δί’», κι αὐτὸς ἀπάντησε, ἵνα ἡμῶν πικτευνόντων ἕκαστος ὑμῶν λέγη, εὖ Σώκρατες, εὖ Ξανθίππη»⁹⁴. Μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ αὐτοσαρκασμὸ τοῦ ὁ Σωκράτης, ὅταν οἱ φίλοι

⁹³ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174α, μετάφραση δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 20, κ. ἐ. «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 1, κ. ἐ. «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 18, κ. ἐ. κ. ἀ. σελ. 4.

⁹⁴ Διογένους Λαερτίου, «Βίοι φιλοσόφων», βιβλ. Β’, κεφ. 37.

του τοῦ εἶπανε, «*νὰ ἀμυνθεῖ κι αὐτὸς μὲ τὰ χέρια, 'Μὰ τὸν Δία', ἀπάντησε, 'ὥστε ὅταν ἐμεῖς θὰ χειροδικοῦμε μεταξύ μας ἕκαστος ἐξ ὑμῶν θὰ φωνάζει, πάνω της Σωκράτη, πάνω του Ξανθίππη'». Τὸ ἐπεισόδιο συνέβη, ἢ τουλάχιστον πίστευαν ὅτι συνέβη καὶ τὸ κατέγραψαν οἱ γραμματικοὶ τὶς ἐπόμενες ἐποχές, ὡς ἓνα ἀπ' τὰ πολλὰ καθημερινὰ τοῦ Σωκράτους, τοῦ γνωστοῦ, μὲ τὴν δελφικὴ ρήση, «σοφὸς μὲν Σοφοκλῆς, Εὐρυπίδης σοφώτερος, ἀλλὰ Σωκράτης, ἀπάντων σοφώτατος», κι ὡς ὑπόδειγμα, συνετοῦ κι ἀνδρείου ὀπλίτου καὶ πολίτου.*

Ἡ καθημερινὴ ζωὴ τοῦ ἄσχημου τὸ δέμας σοφοῦ, περιφερομένου στὴν Ἀγορὰ καὶ στὰ γυμναστήρια ἀνυποδήτου καὶ μὲ παλιὸ καὶ χιλιομπαλωμένο χιτῶνα, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν καταδεχόταν τὶς προσφορὲς τῶν πλουσίων φίλων του, ποὺ τὸν ἀκολουθοῦσαν κατὰ πόδας, γιὰ ἀνετώτερη ζωὴ, εἶναι ἢ καλύτερη ἀπόδειξη τῶν κοινωνικῶν κριτηρίων τῆς ἀμέσου δημοκρατίας· στὴν ἀξιολόγησή τους, τὸ πρῶτο κριτήριό ἦταν ἢ καθημερινὴ πρακτικὴ τῶν πολιτῶν, ἢ στάση τους ἀπέναντι στὰ τρέχοντα προβλήματα κι ἢ διατύπωση τῆς γνώμης τους στὴν Ἀγορὰ, στὴν Βουλὴ καὶ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, τὸ παρὸν ὅλων τῶν πολιτῶν κι ἰδιαίτερος τῶν ἐπωνύμων, τὸ ἦθος των, μετροῦσε περισσότερο. Ὁ Περικλῆς εἰς τὸν ἐπιτάφιόν του τὸ ἀποδίδει πληρέστερον: “*«ἐνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»*⁹⁵.

Τοὺς προέτρεπε ὁ Περικλῆς τοὺς Ἀθηναίους, ὡς διδασκαλία καὶ παραίνεση γιὰ τὴν πολιτικὴ τους τακτικὴ τὰ ἐπόμενα ἔτη τοῦ πολέμου, τὸ ποιὰ εἶναι ἢ ἱεράρχηση εἰς τὴν πολιτικὴ τῆς πόλεως καὶ τῶν ἰδίων· συνηθίζεται λοιπὸν σ' ἐμᾶς καὶ μὲ τὰ οἰκογενειακά μας προβλήματα νὰ ἀσχολούμεθα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς πολιτικὲς ὑποθέσεις, καὶ ὅταν ἐνδιαφέρομαστε γιὰ ἄλλα πράγματα, τὰ πολιτικὰ δὲν τὰ παρακολουθοῦμε ὀλιγώτερον· διότι εἴμαστε οἱ μόνοι οἱ ὁποῖοι πιστεύουμε ὅτι ὅποιος δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ πολιτικὰ, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμων, ἀλλὰ ἀχρεῖος. Ὅταν ἔλεγε, ἄλλα πράγματα, «*καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις*», ἐννοοῦσε τὴν βιοτεχνία, τὴν γεωργία τὸ ἐμπόριο, τὰ τραπεζικά, τὶς οικονομικὲς δοσοληψίες μὲ τὶς ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς τρίτες χῶρες, Φοινίκη καὶ περσικὴ αὐτοκρατορία, ἢ λαοὺς, Σκύθες, Ἰταλιῶτες, Καρχηδονίους, Κέλτες, σὲ ὅσους ἔφθανε τὸ ἑλληνικὸ ἐμπόριο· δηλαδή, ἢ ἐνασχόληση μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὰ οἰκογενειακά καὶ τὰ βιοποριστικά, δὲν σήμαινε καὶ

⁹⁵ Θουκυδίδου, «Ἱστορία», τομ. Β', κεφ. 40, παρ. 2, μετάφραση δική μου καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», σελ. 2, κ. ε.

ἐγκατάλειψη τῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων, παρὰ τὸ ἀντίθετο, «τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι», τὰ πολιτικὰ δὲν τὰ ἔθεταν ποτὲ σὲ δεύτερη μοῖρα.

Πρόκειται γιὰ τὴν πληρέστερη, σαφέστερη καὶ λιτώτερη, ἀνάλυση τῆς διακρίσεως, τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου, τοῦ ἀπράγμονος καὶ τοῦ ἀχρείου⁹⁶. διότι, προσθέτει ὁ μεγαλύτερος μᾶλλον στὴν ἱστορία πολιτικὸς τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἀλλὰ καὶ φιλόσοφος μαζί, εἴμαστε οἱ μόνοι οἱ πιστεύοντες ὅτι ὅποιοι δὲν ἀσχολοῦνται καθόλου μὲ τὰ πολιτικὰ, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπράγμονες, παρὰ ἀχρεῖοι. Τὴν ἔννοια τοῦ ἀχρείου εἰσάγει, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία ὁ Περικλῆς -ὡς πολιτικὴ φιλοσοφία, διότι μᾶς εἶναι γνωστὸς ὁ ὅρος ἀπ' τὴν ποίηση ἀπὸ παλαιότερες ἐποχές-, ἀναγνωρίζων ὅτι ἦταν κατανοητὴ ἀπ' τοὺς Ἀθηναίους τῆς ἐποχῆς του, διαφορετικὰ δὲν θὰ τὴν χρησιμοποιοῦσε ὁ μέγας πολιτικὸς, «τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»· οἱ Ἀθηναῖοι κατέγραψαν τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἡγέτου τους, ἄλλο ἂν δὲν τὶς τήρησαν κατὰ γράμμα, διότι σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς σεβάστηκαν, κι αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ἀντοχή τους στὸν πόλεμο, ἐπὶ εἴκοσι ἕξι ἔτη συνολικῶς, δέκα μετὰ τὴν καταστροφὴ στὴ Σικελία καὶ ὀκτῶ μετὰ τὴν ὀλιγαρχία τῶν τετρακοσίων. Ταλαντεύονταν μετὰ τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου καὶ τοῦ ἀπράγμονος, ὡς ἀτομικὲς περιπτώσεις, μὲ τὸν ἀχρεῖο ἀναδύεσθαι ἐνίοτε καὶ ποῦ.”

Τὴν φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ἀπόψεως τοῦ μεγάλου ἡγέτου τῆς ἀμέσου δημοκρατίας τὴν δίδει ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς τὸ κύριον σύγγραμμά του πολιτικῆς φιλοσοφίας, τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια»· «ἔστι δὲ τέχνη πᾶσα περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν καὶ θεωρεῖν ὅπως ἂν γένηται τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ ὦν ἢ ἀρχὴ ἐν τῷ ποιοῦντι ἀλλὰ μὴ ἐν τῷ ποιουμένῳ... ἐπεὶ δὲ ποιήσεις καὶ πράξεις ἕτερον, ἀνάγκη τὴν τέχνην ποιήσεως ἀλλὰ οὐ πράξεως εἶναι... τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος· τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἂν εἴη· ἐστὶ γὰρ αὐτὴ ἢ εὐπραξία τέλος. λείπεται ἄρα αὐτὴν εἶναι ἕξιν ἀληθῆ μετὰ λόγου πρακτικὴν περὶ τὰ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά. διὰ τοῦτο Περικλέα καὶ τοὺς τοιοῦτους φρονίμους οἰόμεθα εἶναι, ὅτι τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ καὶ τὰ τοῖς ἀνθρώποις δύνανται θεωρεῖν· εἶναι δὲ τοιοῦτους ἡγούμεθα τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς».⁹⁷ Πρόκειται γιὰ τὴν μοναδικὴ ἀναφορὰ στὸν Περικλῆ ἀπ' τὸ φιλόσοφο στὸ βιβλίο αὐτό, ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὴν διαφορὰ

⁹⁶ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 83, ἐκδόσεις, «Φιλόμυθος», Ἀθήναι, 1993, εἰς τὰς ἀναλύσεις, «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος», σελ. 35, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 6..

⁹⁷ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Νικομάχεια», Βιβλ. Στ', κεφ. 4, 5, (1140α12-14, 17-18, β4-11), μετάφραση δική μου.

μεταξὺ τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ κι ἀπαντάει στὴν βιομηχανικὴ θεωρία, ὅτι ὁ οἰκονομικός, ὁ καπιταλιστὴς ἢ σοσιαλιστὴς, προέχει στὴν ἀξιολόγησή της. Ἡ διάκριση μεταξὺ ποιήσεως καὶ πράξεως εἶναι ἡ καθοριστικὴ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάκριση δὲν ὑφίσταται, οὔτε ὡς ἀφηρημένη ἔννοια στὸν ὀρθολογισμό· ὑφίσταται μόνο ἡ ποίηση, ἡ δημιουργία τοῦ παραγομένου ἀγαθοῦ, ὡς προϊόντος τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ στὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς τὸ μέσον τοῦ ἀποτελέσματος κι ὄχι ὡς ὁ ὑπαρκτός συντελεστής του, ὁ ἀσκῶν τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς παραγωγῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς συμβολῆς της.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Σταγειρίτου χρήσιμες γιὰ τὴν ἐποχὴ μας, καθὼς περιγράφει λεμπτομερέστατα τὴν διαφορὰ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πρακτικῆς: «ἀσχολεῖται λοιπὸν κάθε τέχνη περὶ τὴν γένεση νέων πραγμάτων, καὶ ἡ ἐνασχόληση μαζί της, τὸ τεχνάζειν, κι ἡ θεώρηση κατὰ τὴν διαδικασία τῆς γενέσεως κάποιου νέου πράγματος ἀπ' τὰ ἐνδεχόμενα καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, τῆς ὑπάρξεώς του ἢ τῆς ἀνυπαρξίας του, καὶ τῶν ὁποίων ἡ κύρια σημασία, ἡ ἀρχὴ ἐστιάζεται εἰς τὸν ποιῶντα τὴν διαδικασία κι ὄχι εἰς τὸ ποιούμενο, εἰς τὸ παραγόμενο προϊόν... ἐπειδὴ δὲ ἡ ποίησις καὶ ἡ πράξις εἶναι ἄλλο πρᾶγμα, εἶναι ἀνάγκη τὴν τέχνη νὰ τὴν θεωρήσουμε ὡς γενεσιουργὸ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ὄχι τῆς πράξεως... ἀλλὰ τῆς ποιήσεως εἶναι ἄλλο τὸ τέλος, ὁ σκοπός· τῆς πράξεως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι· διότι εἶναι αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ εὐπραξία τέλος της. ἀπομένει λοιπὸν αὐτὴ νὰ εἶναι ἀληθινὴ συνήθεια, ἕξις, μὲ τὸν λόγον της ὡς πρακτικὴ περὶ τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὰ καὶ κακά. γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὁ Περικλῆς ὅσους τὴν ἀσκοῦν εἶπε, ὅτι πρέπει νὰ τοὺς θεωρήσουμε ὡς φρονίμους, ἐπειδὴ τὰ δικά τους ἀγαθὰ καὶ ἐκεῖνα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δύναται κατανοῆσαι ὡς πρακτικὴ· εἶναι δὲ αὐτοὺς πιστεύουμε τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς». Τὴν παράδοση τοῦ Ἐπιταφίου καὶ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας τιμᾶ ὁ φιλόσοφος, ἕναν αἰῶνα μετὰ, καὶ τὴν θεωρεῖ καθοριστικὴ γιὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ ἠθους τῶν πολιτῶν τῆς ἐποχῆς του καὶ πρωτίστως τῶν Ἀθηναίων, ἀφοῦ εἰς τὴν πόλιν τους ἐδίδασκε εἰς τὸ Λύκειον· μάλιστα τὸ κατὰ κεφαλὴν τους εἰσόδημα στὶς μέρες του ἦταν τρεῖς μὲ πέντε φορές ὑψηλότερον ἐκείνου τῶν παππούδων τους, πρὶν ἀπ' τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, καὶ κατὰ διάρκειά του, ἴσως καὶ δέκα, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει.

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι σαφέστερος στὴν περιγραφή τῆς νοοτροπίας τῶν ἀνθρώπων ἐξ αἰτίας τῆς ἐργασίας τους, “«βάνανσον δ' ἔργον εἶναι δεῖ τοῦτο νομίζειν καὶ τέχνην ταύτην καὶ μάθησιν ὅσαι πρὸς τὰς χρήσεις καὶ τὰς πράξεις τὰς τῆς ἀρετῆς ἀχρηστον ἀπεργάζονται τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴν ἢ τὴν διάνοιαν. διὸ τὰς τε τοιαύτας τέχνας ὅσαι τὸ σῶμα παρασκευάζουσι χειρὸν διακειῖσθαι βαναύσους

καλοῦμεν καὶ τὰς μισθαρνικὰς ἐργασίας· ἄσχολον γὰρ ποιοῦσι τὴν διάνοιαν καὶ ταπεινὴν»⁹⁸. Στὸ τελευταῖο βιβλίο τῶν «Πολιτικῶν» ἐπανερχόμεθα, στὸ ὁποῖο ὁ φιλόσοφος ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστικὴ διαδραματίζουν τὸν κύριο ρόλο διὰ τὸ ἦθος, δηλαδή διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς διανοίας τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, τῶν πολιτῶν. «Βάνουσο λοιπὸν ἔργο καὶ τέχνη καὶ ἐκμάθηση πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι εἶναι αὐτὲς, ὅσες, κατὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ πρακτικὴ τὶς σύμφωνες μὲ τὴν ἀρετὴ, προετοιμάζουν νὰ εἶναι ἄχρηστο τὸ σῶμα τῶν ἐλευθέρων ἢ τὴν ψυχὴ τους ἢ τὴν σκέψη τους, τὴν διάνοιά τους. γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ καὶ ὅλες αὐτὲς τὶς τέχνες, ὅσες καθιστοῦν τὸ σῶμα χειρότερο, τὶς ἀποκαλοῦμε βάνουσοι καὶ τὶς μισθωτικὰς ἐργασίας· διότι καθιστοῦν τὴν σκέψη ἄσχολη, προσηλωμένη μόνο στὴ δουλειὰ της, καὶ ταπεινὴ, δουλική». Στὴν πράξη πρόκειται γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐργασία, τὴν ὅποιαν μορφῆς βιομηχανικὴ ἐργασία, ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμεσθε ἡμεῖς σήμερα, ἀλλὰ καὶ τὴ θεωρητικὴ προσέγγιση αὐτῆς τῆς ἐργασίας, μὲ τὴ θεοποίηση τῆς παραγωγῆς ἐν σειρᾷ καὶ τὴν ἀπόλυτη προσήλωσι τοῦ ἐργαζομένου στὸ ἀντικείμενο, στὸν σκοπὸ τῆς ἐργασίας του καὶ στὴν ἰδεολογικὴ του πίστη⁹⁹... «τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἥκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθέροις»¹⁰⁰. «ἡ ἀναζήτησι τοῦ χρησίμου, τοῦ ἀναγκαίου εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐλάχιστα ἀρμόζει εἰς τοὺς μεγαλοψύχους καὶ εἰς τοὺς ἐλευθέρους»· ἡ παράθεσι πρῶτα τοῦ μεγαλοψύχου καὶ στὴ συνέχεια τοῦ ἐλευθέρου ἔχει τὴν ἔννοια, ὅτι ἡ ἐλεύθερη προσωπικὴ ἐπιλογή τοῦ ἀνθρώπου, ἔστω κι ἂν δὲν ἀσκεῖ τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, ἰσχύει καὶ σὲ ἄλλα συστήματα, ἀκόμη καὶ στὴν τυραννία κι ὄχι μόνο στὴ δημοκρατία.”

Ἐπανάληψις μῆτηρ μαθήσεως...

⁹⁸ Ὅρα, ἀν. σελ. 102, κι εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς, «Ἡ εὐαισθησία τοῦ δημιουργοῦ», σελ. 46, κ.έ. καὶ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», Βιβλ. Η', κεφ. β', παρ. 1, (1337β8-15), μετάφρασι δική μου, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ὁ. ἀ., σελ. 30 καὶ «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 6, καὶ «Τέλος ἐργασίας ἢ ἄλλες σχέσεις ἐργασίας», σελ. 5.

⁹⁹ Αὐτόθι, σελ. 46, καὶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις, «Ὀδυσσεύς», Ἀθήναι, 1982, σελ. 120, κ. ἐ., καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ εὐαισθησία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν», σελ. 13, κ. ἐ.

¹⁰⁰ Αὐτόθι καὶ Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ., Βιβλ. Η', κεφ. γ', παρ. 3, (1338β3-4), μετάφρασι δική μου, κι ὁ. ἀ. σελ. 25, καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 36, κ. ἐ.

Ἡ διαφορὰ στὴν καθημερινότητα τῶν ἀνθρώπων κρίνει τὴν πολιτικὴ νοοτροπία τους· ὁ βιομηχανικὸς ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ τὸ ποιούμενον κι ὡς θεωρητικὴ σύλληψη κι ὡς πολιτικὴ πρακτικὴ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων· οἱ πρῶτοι ὡς μετέχοντες στὶς φιλοσοφικὲς σχολές κι οἱ δεύτεροι ὡς πιστοὶ ὄπαδοί τους, ἄλλη νοοτροπία δὲν ὑπάρχει κι οὔτε ἐντάσσεται στὴν συλλογιστικὴ τους. Στούς οἰκονομολόγους εἶναι αὐταπόδεικτο, ὁ πολίτης, ὡς «ὁ μετέχων κρίσεως καὶ ἀρχῆς», δὲν ὑπάρχει, παρὰ μόνο ὡς ἐμπόρευμα, κατὰ τὸν Κάρολο Μάρξ, ἀφοῦ στὴν βιομηχανικὴ παραγωγή, «τὸ ἐμπόρευμα γίνεται πολίτης τοῦ κόσμου», ὅχι ὁ ἐργάτης, αὐτὸς καθίσταται ὁ πιστὸς ὄπαδὸς τῆς σοσιαλιστικῆς θεωρίας.

Ἡ ἄρση τῆς διαφορᾶς αὐτῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη ἢ καὶ ἀδύνατη στὴν πράξη κι ἐξαρτᾶται, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, ἀπ' τὶς ἱστορικὲς καὶ πολιτιστικὲς ρίζες τῶν διαφόρων λαῶν· ἡ ἀπαρχὴ τῆς νοοτροπίας ἀνάγεται πάντα στὶς πρῶτες βαθμίδες τῆς ἐμφανίσεώς τους στὴν ἱστορία ἢ στὰ συγκλονιστικὰ κάποια γεγονότα στὶς μετέπειτα φάσεις τους, πὺ συνέβησαν καὶ χάραξαν ἀνεξίτηλα τὴν ἰδιοσυγκρασία τῶν λαῶν τους. Ἐπιλεκτικὰ γιὰ ἐμᾶς, μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε τὸν Ὅμηρο, ὅστις, «τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν οὗτος ὁ ποιητής», κατὰ τὸν Πλάτωνα, τοὺς μηδικούς πολέμους καὶ τὴν ἄμεσο δημοκρατία τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὅταν καὶ ἐξέφρασε στὴν πράξη ὁ ἐλεύθερος πολίτης τὴν παρουσία του, ἀλλὰ καὶ θεμελίωσε καὶ θεωρητικὰ αὐτὴν τὴν δράση του, μὲ τὸ λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ῥυθμὸς, ὡς ἐνιαία παρουσία του, τὴν ὁποία διατήρησε καὶ μετέδωσε στὴν οἰκουμένη, μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ καὶ πρόβαλε ὡς ζωοφόρο ἀντίστασὴ του στὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση, μὲ τὴν μουσικὴ ἀρμονία τῆς γλώσσης του, ἢ ὁποία ἦταν κι ὁ συνδετικὸς του κρίκος μὲ τὴν ὀρθόδοξη ὕμνωδία καὶ τελετουργία στὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ, μὲ τὴν ὀλοζώνταντη διατήρηση τῆς ἀρχαίας κληρονομίας καὶ στὶς περιθωριακὲς περιοχές του, κυρίως στὰ ψηλὰ βουνά. Ἀντίστοιχες ρίζες ὑπάρχουν σὲ ὅλους τοὺς λαούς, μὲ καλύτερο παράδειγμα τὴν ἀναβίωση στὴν Κίνα τῆς παραδόσεως, φιλοσοφικῆς καὶ πολιτιστικῆς, τοῦ Κομφουκίου καὶ τοῦ Λάο Τσέ, ἢ ὁποία καθιστᾶ τὸ ἐπίσημο κομμουνιστικὸ καθεστῶς γραφικὸ κι ἄνευ οὐσίας καὶ σημασίας, πέραν τῶν πομπωδῶν δηλώσεων τῶν ἡγετῶν τους· κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καὶ στὶς Ἰνδίες καὶ στὴν Ρωσία, ἀλλὰ ἐκφεύγει ἡ μελέτη τους τὰ ὄρια τοῦ δοκιμίου μας.

Ἡ ἀνάδειξη τῶν διαφορῶν αὐτῶν εἶναι ἐμφανέστατη στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει· ἡ πλέον χαρακτηριστικὴ περίπτωση εἶναι

ή διαφορά μεταξύ της πρωτοπορίας της ψηφιακής έρευνας, με την ανάδυση κορυφαίων κλάδων της παγκοσμίας, και της διαχύσεως της στην καθημερινότητα των πολιτών της χώρας τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες αποτελούν την κοιτίδα της ψηφιακής τεχνολογίας, και είναι πρωτοπόρες σε όλες σχεδόν τις μορφές της, αλλά εμφανίζουν μεγάλη ύστερηση στην εφαρμογή της στην καθημερινότητα του πληθυσμού τους· οι αιτίες είναι πολλές, ή δυσκαμψία της όμοσπονδιακής κρατικής μηχανής και της πολιτειακής, αλλά και της δημοτικής, με αποτέλεσμα του να μην αντιδρά ευθέως κι άμέσως στις ανάγκες της εποχής, όπως έγινε με την πανδημία του κορονοϊού ή και την έξυπνη χρήση των πολιτών τους ηλεκτρονικά στις καθημερινές τους ανάγκες· την ίδια στιγμή ή Κίνα, χάρις στην ψηφιοποίησή της, αντιμετώπισε την πανδημία σε ένα μισό μήνα, επιβάλλοντας πλήρη αποκλεισμό του Βουχάν, με τριάντα εκατομμύρια κατοίκους, αλλά με την άμεση ηλεκτρονική έξυπνη χρήση τους. Αλλά έθαβαν τους νεκρούς στην Νέα Υόρκη σε όμαδικούς τάφους, μέσα σε χάρτινα φέρετρα...

Η σύγκριση των δύο μεγάλων χωρών έχει την έννοια της καταγραφής των αντιδράσεων στους δύο λαούς, για το ύψιστο καθήκον της προστασίας της ζωής των συμπολιτών τους· ή κινεζική κρατική μηχανή αντέδρασε άμέσως κι έκτισε δύο μεγάλα νοσοκομεία των χιλίων κλινών έκαστο σε λίγες μέρες, ενώ ή Αστυνομία μάζευε με την απόχη του μπόγια, όσους δεν τηρούσαν τὰ μέτρα, αλλά ό Αμερικανός πρόεδρος συμβούλευε τους συμπολίτες του να παίρνουν απορρυπαντικά! Το κύριο έρώτημα είναι το γιατί δεν αντέδρασε ό αμερικανικός λαός κι ιδιαίτερος ή πανεπιστημιακή του κοινότητα, ή οποία ήταν τόσο ευαίσθητη μερικες δεκαετίες πριν, με το ήρωικό αντιπολεμικό κίνημα κατά του πολέμου του Βιετνάμ· ό έφησυχασμός είναι διάχυτος κι αυτό έρμηνεύεται ως επανάπαυση στην ανωτερότητα των ιδεολογικών και πολιτιστικών αρχών τους. Η πίστη τους στην έσχατολογική αντίληψη της αποστολής τους, ως το τελευταίο κι ανώτερο στάδιο της εξέλιξεως της ανθρωπίνης κοινωνίας, θεωρείται απ' τους έγκυρους αναλυτές τους, ως ή κύρια αιτία, με την ιερατική κι ιεραρχική δομή της ως έκφρασή της...

Ἡ διείσδυση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας στὴν καθημερινότητα ὄλων μας βρῖσκεται στὰ πρῶτα τῆς βήματα, μετὰ τὴν χειραφέτησή μας ἀπ' τὴν ὑποδούλωσή μας στὴν βιομηχανικὴ ἰδεολογία, τῆς ἀπολύτου ἐντάξεώς μας στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐκπτώσεως τοῦ ἐργαζομένου σὲ ἀντικείμενο τῆς κοινωνίας καὶ τῆς παραγωγῆς· ἤδη ἀναγνωρίζεται ἀπ' τὴν πλειονότητα τῶν ἐγκύρων ἀναλυτῶν τῆς σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ὅτι τὸ κέντρο βάρους τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς μεταφέρεται στὴν λειτουργία τῆς διανοίας, τοῦ νοός, τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, καθιστώντας τον τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας, μὲ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους του, ἀπ' τὴν ἐξειδίκευση τῆς ἐργασίας, τῆς τελειότητος τῆς χειρὸς στὴν παραγωγικὴ διαδικασία. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ γεγονότος δὲν εἶναι καθόλου εὐκολὴ στὴν Δύση, μὲ τὴν κυρίαρχη βιομηχανικὴ ἰδεολογία τῆς δεσπόζουσα καὶ μὲ ἀποπνικτικὴ ἐπικάλυψη καὶ ἀποτροπὴ τῆς οἰασθήποτε διαφορετικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ στὸν ὑπόλοιπο κόσμο διαχέονται ἄλλες ἀντιλήψεις. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐστιάσεως τῆς παραγωγικῆς ἀπασχολήσεως τοῦ ἐργαζομένου στὴν λειτουργία τῆς διανοίας εἶναι γενικὴ, καθὼς ἐνισχύεται καὶ ἀπ' τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς, μὲ τὴν χειραφέτησή τους ἀπ' τὴν ἐξειδίκευση τῆς χειρὸς, τὴν ὁποία ὅλοι τους σχεδὸν θυμούνται ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀποικιοκρατία καὶ τὴν δεσποτικὴ ἐξουσία τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ὁμοῦ μετὰ τῆς καταπιεστικῆς ἐπιβολῆς τῶν κοινωνικῶν καὶ παραγωγικῶν προτύπων τους· ἢ διαφοροποίησή τους αὐτῇ, μαζὶ μὲ τὴν ἀνάδειξή τους ὡς κέντρων ἐρεῦνης καὶ ἐφαρμογῆς τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἀνταγωνιστικῶν μάλιστα τῶν δυτικῶν, τοὺς προτρέπει στὴν ἀναζήτηση τῆς ἐπικουρίας τῶν ἱστορικῶν καὶ πολιτιστικῶν ριζῶν τους, κάτι ποὺ τὸ ἐπιτυγχάνουν σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀποδεικνύοντας ὅτι ἡ ἐσχατολογικὴ ἰδεολογία τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδιέξοδη καὶ παροδική...

Φυσικὰ ἡ ἐμπέδωση τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς παγκοσμίως εἶναι δύσκολη καὶ δύσβατη, κυρίως γιὰ τὸν δυτικὸ ἀνθρώπο, μὲ καθοριστικὸ ρόλο στὶς διεθνεῖς ἐξελίξεις, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν αἶρει τὴν ἀποδοχὴ τῆς· ὁ κάτοικος τοῦ κλεινοῦ πλανήτου Γῆ γνωρίζει πλέον ἄριστα, ἔστω καὶ διαισθητικά, τὴν μεταβατικότητα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν σημασία τῆς μεταβάσεως στὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ τῆς διανοίας, τοῦ λόγου στὴν κοινωνικὴ καὶ παραγωγικὴ διαδικασία ὄλων μας. Τὸ ἐρώτημα ἔτσι εἶναι, τὸ κατὰ πόσον εἶναι ἔτοιμοι καὶ ἱκανοὶ οἱ διάφοροι λαοὶ στὴν ἀποδοχὴ τῆς· οἱ δυτικοί, καὶ μάλιστα τῶν ἠγετικῶν χωρῶν τους, δυσκολεύονται περισσότερο, γιὰ λόγους ἱστορικοὺς καὶ πολιτιστικοὺς, καὶ ἰδιαίτερος γλωσσικούς, ὅπως τὸ ἔχουμε ἐκθέσει

άρκετὰ ἀναλυτικά, ἐπειδὴ οἱ θρησκευτικὲς κι ἰδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τους εἶναι οἱ χειρότερες, ὅπως γράφει ἡ ἱστορία, ὅταν μάλιστα ἔχουν ἐντάξει σὲ αὐτὲς καὶ τὴν γλωσσολογικὴ θεωρία τους. Ἀλλά, ἡ πορεία ἔχει ξεκινήσει...

Τὸ ἐπόμενο βῆμα εἶναι πιὸ ἀποφασιστικό· ὁ ψηφιακὸς ἄνθρωπος, μετὰ τὴν ἀποδοχὴ ἐκ μέρους τῆς ἐστιάσεως στὴν λειτουργία τῆς διανοίας στὴν κοινωνικὴ καὶ παραγωγικὴ δράση του, βαδίζει πλέον στὴν ἀξιοποίηση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας τοῦ λόγου του, τῆς γλώσσης του· τίθεται ἐνώπιον τοῦ γεγονότος τῆς ἀξιολογήσεως τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως ἐκάστης γλώσσης, ἐκάστου λόγου, στὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ, πάντα στὰ πλαίσια τῆς χειραφετήσεώς του, γιὰ τὸν δυτικὸ ἄνθρωπο, ἀπ' τὴν ἐσχατολογικὴ του ἀποστολή, μὲ δύο ξεκάθαρες ὄψεις: πρώτη, τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη προσαρμογῆς του στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς, ὅπως αὐτὲς διαμορφώνονται ὀριστικὰ καὶ μὲ τὶς οἰκονομικὲς τους ἐπιπτώσεις καὶ στὴν καθημερινότητά του, καθοριστικὲς φυσικὰ γιὰ ὅλους, καθὼς ἀντιλαμβάνεται ὅτι καθίσταται πλέον τὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας· δεύτερον, στὴν ἀναθεώρηση κι ἐπανεξέταση τῶν ἰδεολογικῶν του καὶ φιλοσοφικῶν του ἀρχῶν, ὅπως τὶς ἔχει ἀποδεχθεῖ στὴν βιομηχανικὴ ἐποχὴ, ἰουδαϊκὸς νόμος, Ἅγιος Ἀύγουστίνος, καθολικισμὸς, προτεσταντισμὸς καὶ καλβινισμὸς, ὀρθολογισμὸς καὶ βιομηχανικὴ ἰδεολογία. Αὐτὸ ἐπιφέρει, ὅπως γίνεται κάθε φορὰ στὶς μεγάλες ἱστορικὲς ἀλλαγές, ἐγκατάλειψη τῶν παλαιῶν ἀρχῶν του, σὲ ὅλες τους τὶς μορφές ποὺ ἰσχύουν σήμερα· βασικῆς σημασίας εἶναι ἐκεῖνες τῆς γλωσσολογίας, μὲ τὴν ὑπαγωγή τῆς ἑλληνικῆς ἀρμονίας στὴν ἀνύπαρκτη λατινικὴ, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει¹⁰¹.

Ἐπαναλαμβάνουμε τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀπόψεων τοῦ Εὐσταθίου Θερεϊανοῦ, γιὰ τὴν ἀρμονία τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς, ὅπως τὶς ἀναφερούμε στὶς ὑποσημειώσεις, ἀπ' τὸν διάσημο Γάλλο μουσικολόγο κι Ἑλληνιστὴ Charles Emile Ruelle ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν *Revue Musicale* τὸ 1876 καὶ τὶς προσυπογράφηκε ὁ Γεώργιος Παπαδόπουλος, προσθέτοντας μάλιστα καὶ τὸν μουσικολόγο Alexandre Josef Vincent· οἱ ἀπόψεις ὅμως τῶν Γάλλων μουσικολόγων ἀγνοήθηκαν ἀπ' τοὺς Ἀγγλοσάξωνες σοφοὺς καὶ τοὺς φραγκολάγνους ἐπιχωρίους φιλολόγους καὶ γλωσσολόγους, ὑπερακοντίζοντάς τους μάλιστα μέχρις τῆς σήμερον μὲ τὴν κοινοβαρβαρικὴ τους...

Ἀλλὰ αὐτά, στὴν ὥρα τους...

Καισαριανή, Ἰανουάριος 2024

¹⁰¹ Ὁ. ἀν. σελ. 47.